

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 889
GARACZI LÁSZLÓ verse 890
VÖRÖS ISTVÁN versei 893
SZÁLINGER BALÁZS verse 896
BENDL VERA: Minden azért történt (*novella*) 897
MÉNÉS ATTILA: Ugrás (*regényrészlet*) 907
BEN LERNER: Az iskola Topekában (*regényrészlet*) 912
BILLY COLLINS verse 918
MESTERHÁZY BALÁZS versei 919
DERES KORNÉLIA versei 920
KUSTOS JÚLIA verse 922
FARKAS ÁRPÁD versei 925
VÁRADY SZABOLCS: Két szerelmes csókolkozott, Apollinaire
harangozott (*esszé*) 927

Trianon 100

- VISKY ANDRÁS: Lenni vagy nem (*Trianon_100. Kantáta*) 934
SZALAY ZOLTÁN: Hontalanságvágy (*novella*) 941
BALÁZS ATTILA: Sorompó nélkül a mennybe (*Kutyablúz, avagy a másodosztály
örömei*) (*regényrészlet*) 947
BOKA LÁSZLÓ: Nyugatosok Trianonról (*A klasszikus modernség vezető
orgánumának szerzői és a békediktátum*) 951

Nagy Imre 80

- HETESI ISTVÁN: „Valami Lélek üldöz...” (*Dr. Nagy Imre egyetemi tanár
nyolcvanadik születésnapjára*) 961
NAGY IMRE: Tolnai Vilmos és a filológia művészete (*tanulmány*) 964

*

- GÁBOR JENŐ: A párisi út (1926) (*útinapló*) (*részletek*) 976
ANGHY ANDRÁS: Egy pécsi turista Párizsban (*Gábor Jenő [1893–1968]
festőművész párizsi utazása*) 988

*

- BÓDI KATALIN: Még a poszton is túl (*Selyem Zsuzsa: Az első világvége,
amit együtt töltöttünk*) 992

2020

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT BOGDÁN LÁSZLÓ. A költőt, írórt augusztus 10-én, hetvenkét éves korában érte a halál. Emlékét megőrizzük!

*

B OLDAL címen nyílt kiállítás *Doboviczki Attila T.* és *Hizsnyik Dénes* munkáiból a pécsi Művészetek és Irodalom Házában augusztus 14-én. A kiállítást *Gyenes Zsolt* nyitotta meg, beszédét honlapunkon közzétettük (www.jelenkor.net). A tárlat kurátora *Varga Rita* volt. A kiállítás szeptember 25-ig tekinthető meg.

*

NYÁRESTI BESZÉLGETÉSEK. Irodalmi, képzőművészeti, zenei témájú beszélgetéseket szervezett a Janus Pannonius Múzeum augusztus 10. és 14. között a pécsi Vasa-

relly Múzeum udvarán. A programsorozat résztvevői *Czakó Ferenc* és *Nagy András*, *Beck Zoltán* és *Milbacher Róbert*, *Kuti László*, *Miklya Gábor* és *Nyári Zsolt*, *Sz. Koncz István* és *Gerendás Péter*, *P. Horváth Tamás* és *Méhes Károly*, *Ágoston Zoltán* és *Frank Ildikó* voltak.

*

AZ ABLAKMOSÓ. Mészöly Miklós drámájából tartottak felolvasószínházi előadást augusztus 19-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A darabot *Funk Iván* rendezte, a közreműködő színészek *Ottlik Ádám*, *Ionescu Raul*, *Bukovszky Orsolya*, *Urbán Tibor* és *Frank Ildikó* voltak. A program a Mészöly Miklós Egyesület szervezésében, a *Jelenkor* folyóirat közreműködésével valósult meg.

Szerzőink

- Kovács András Ferenc** (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Szálinger Balázs (1978) – költő, Budapesten él.
Bendl Vera (1980) – író, Budapesten él.
Ménes Attila (1961) – író, Budapesten él.
Ben Lerner (1979) – amerikai költő, író, esszéista.
Pék Zoltán (1971) – műfordító, Budapesten él.
Billy Collins (1941) – amerikai költő.
Kórizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.
Deres Kornélia (1987) – költő, színháztörténész, Budapesten él.
Kustos Júlia (1996) – költő, író, kritikus, Budapesten él.
Farkas Árpád (1944) – költő, Sepsiszentgyörgyön él.
Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.
Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Vajkán és Dunaszerdahelyen él.
Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.
Boka László (1974) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Budapesten él.
Hetesi István (1941) – irodalomtörténész, Szegeden él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Gábor Jenő (1893–1968) – festő, grafikus.
Anghy András (1965) – esztéta, Pécsen él.
Bódi Katalin (1976) – irodalomtörténész, kritikus, a Debreceni Egyetem oktatója, Nyíregyházán él.
Szántai Márk (1993) – az SZTE BTK PhD-hallgatója, Szegeden él.
Bolti Zsolt (1990) – az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Budapesten él.
Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.
Major Ágnes (1989) – az MTA BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

SZÁNTAI MÁRK: Jelenetek egy szerelemből (Szilasi László: Kései házasság) 997
BOJTI ZSOLT: Szakállas novellák (Nádasdy Ádám: A szakállas Neptun) 1000
TAKÁTS JÓZSEF: A „nagy átalakulás” (Popovics Zoltán – Szécsényi Endre [szerk.]:
Esz­té­ti­ka, történelem, hermeneutika. Tanulmányok Kisbali László emlékére) 1004
MAJOR ÁGNES: Papírról vászonra (Sághy Miklós: Az irodalomra közelítő kamera.
XX. századi magyar irodalmi művek filmes adaptációi) 1009
GYÜRKY KATALIN: Határhelyzetek (Ljudmila Ullickaja: A lélek testéről) 1013

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap
és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Nyári szerencsétlenség

(Egy régi töredékből)

*zápor ha porzik jobb időt kiváróan
törekeny égre horgadott szivárvány
feszül fölém örvendek én – szegény
színek véreznek ferde fény szegén*

*fent függök én mennyek magas szerelmén
mint híd korlátján átszakadt szerelvény
ha szétszaladt alóla görbe sínpár
tört viaduktról lóg hörögve himbál*

*recseg-ropog pörög még a légi semmiben –
csak nézni várni kell de tán nincs mit tenni sem
gyorsabban zúg zuhog sziklás mélyekbe le –
csak egy személyvonat mihez kezdjek vele*

*fakult fotó volt láttam egyszer én –
lejárt hír volt világlap szegletén
szenzációs ár tűzvész földi járvány
tömegmészárlás vérsötét szivárvány*

(Marosvásárhely, 2017 nyarán –
Budakeszi, 2020. augusztus 3-án)

Weszteg

Félbemaradt mozdulat. Kéz a levegőben.
Az agy és a száj közt megrekedt szó.
Elcsitul a zaj. Generálpauza. Szűnyogziümmögés.
A felhők égre torlódo gyászmenete.
Karmesteri pálca. Hályogos, tompa tekintet.
Tessék haladni, nincs itt semmi látnivaló.
A program elmarad. Lemondták a találkozót.
Visszhangzik, aztán csend. Lemegy a nap.
Elhálnak a léptek a folyosón. Megállnak a gépek.
Kékhálál. Bezár az iskola. Megtörik a rutin.

Üres rakpart, aluljáró, parkoló, plázaterasz.
Megfeneklés. A világ megfeneklett.
Kihűlő rezgéspontok. Planetáris panoptikum.
Minden óra negyed hármát mutat.
Kilapul a görbe, elcsitul a hullám.
Befelé zsugorodsz. Tudtad, hogy ez lesz,
de nem számítottál rá. Nem számoltál vele.
A holnapra készültél. A holnap nem készült rád.
Vége a műszaknak. Kimerevített képek.
Verebek a sétálóutcán. Vízben megcsillanó pikkely.

A város magas pontjairól látszó havas hegycsúcsok.
Színes krétafelirat: hiányzol, nagy. Adássiünet.
Pókháló a nagymedence sarkában, zöld fű a sínek közt.
Az éjszakai szálloda szív alakban világító ablakai.
Más az állaga, a csendje a reggeli ébredésnek.
Nem érdekli a rasszod, a szokásaid, a nemed.
Közös és közömbös. Nyugtalanító.
Rád nehezedik. Agyonnyom. Megfojt.
Nem rendetlen: rendellenes. Nincs rendben.
Megbízhatatlan, gyanakvó, tétova, csökönyös.

Leszűkült mozgástér. Alapvető testi igények.
Az óvatosság geometriája. Láthatatlan szorítás.
Számolod a napokat, ürrel töltöd ki az űrt.
Harag, közöny, cinizmus, beletörődés.
Elüldözted, hogy befogadhasd. Otthonra talált,
és most helyetted dönt rólad. Zendülés.

*A tested menekülttábor. Nem mozdulsz.
Torkodra forrt a szó. Állítsák meg, gondolod,
de nem állítják meg, se a kezükkel,
se az akaratukkal, se a tehetetlenségükkel.*

*Nem viszik el a szemetet hajnalban.
Nem szállnak fel a repülők a kifutópályáról.
Nappal megszűnik a közlekedés, éjjel a közvilágítás.
Nem rajzanak álombogarak a lámpa körül.
A karodon oltásigazolók kvantumtetoválás.
RNS-alapú profilaktikus vakcinák, nanoszike,
immunrendszert átprogramozó mikrochip.
Digitális asszisztensed nem jelzi többé,
hogy likvidált a tüdődben nyolc rákos sejtet.
Ólomszagú szél suttog füledbe, halottszállítás:*

*egy gomb. Nincs diszpécser, nem visznek
ki senkit a reptéri hűtőkamionokhoz.
Gőzölgő salakdomb. Ismeretlen pályán haladó nap.
Meg sem születted, mégis utolsóknak maradsz.
Ahogy lépsz, szemek nyílnak-csukódnak a porban.
Hasukra fordult halak. Facsonk az ingoványban.
Kedvelt kirándulóhely, mogorva pincérek,
vidámra félemlített turisták. Hídcsontváz.
Feketére göbösödött, tüskés bozót.
A stadionteknőben szétdobált kövek.*

*Hajnalodik. Beérsz a központba. Feltámad a szél.
Kábel csapkodja a falat. Szétrugdalt barikád.
Fémhordó, benzineskanna. Émelyítő bűz.
Szerves hulladékot próbáltak elégetni vagy megfőzni.
Fény szivárog be a tetőn. A sarokban víztől feldagadt,
penészes könyvek. A betört ablak csikorgó szilánkjai.
Szigszalaggal körbetekert bakancs. Terepmintás
nadrág. Lehorgasztott fej. Doktor Schnabel
ül a hamuban, és magában beszél. A történelem
mint virológiai probléma. Minden, ami van,*

*azután van. Mintha restellné, hogy rongyon
átszűrt pocsolylét iszik fémtányérból.
Meggéred, hogy állítsa meg, nem állítja meg.
Se a kezével, se az akaratával, se játékos kedvében,
se a tehetetlenségével. Egy kis ízelítő.
Utolsó figyelmeztetés. Rémhír és vaklárma.
A következőt nem úszod meg, jön a frász.
Akkorát kiáltasz, hogy elfutsz magad elől.*

*Kongatni a vészharangot.
Rossz válaszok. Parazitaeső. Az ember*

*felhasználói végpont. Kiszipolyozható gazdatest.
Mém vagy lábnyom. Hiszti vagy depi. Spirituális járvány.
Egy életmód ellehetetlenülése. Eszmefertőzések.
Éhség és telítettség csömöre. Infodémia. Megválni attól, ami sok.
Teljes gózzal hátra. Túl gyors és túl hangos.
A sebesség az unalom drogja. Vesszenek
a kibocsátók, a fosszilis multik. Vissza az újba.
Eddig hatékonyság, mostantól biztonság.
Sűrű massa. Derengő fény. Nem elég túlélni.
A valaha volt legnagyobb vezeklő hadművelet.*

*A csend utáni szavak, izoláció, szinergia.
Te vagy a jó, ő a rossz. Vagy fordítva.
Döntéseid az ő döntései. Egy gráf, egy frekvencia.
Ugyanabban a csónakban eveztek.
Magadra gondolsz, rá gondolsz.
A több más, a több több a dolgok összegénél.
Az együttérzés hiánya a képzelet hiánya. Együtt nem
ismerjük fel az esélyt, együtt felejtjük el a tanulságot.
Az agy áthuzalozása. A lassúság öröme.
Megszakadó fertőzési láncok. Szemlélődni.*

*Befőtt létmód. Befőtt vagy. Az ember nem befőtt.
A jövőt fogával magához tépő ragadozó.
Önkorlátozás. Válságálló struktúrák.
Digitális éberség. Új evolúció. Zöld megoldások,
lokális kompetenciák. Proakció vagy reakció.
Nagy állam. Big data. Bináris diktatúrák.
Lemondtál a szokásaidról, alakíts ki új szokásokat.
Váltás. Változás. Megváltozol. Hacsak úgy nem.
Megváltoztál. Mindenki változzon meg.
Az ember nem rögzített, nem szétszerelhetetlen.*

*A határok képlékenysége, átjárhatósága.
Elhajló erővonalak, felszabaduló energiák.
Beomló és újjáépülő kristályszerkezet.
Váratlan, képtelen, meghökkentő, suta, eleven.
A korszellem paroxizmusa. Egy villanás.
Kataklizma. Könyörögsz, hogy állítsa meg,
de nem fogja megállítani. Kozmikus tehetetlenség.
Ütés, simogatás, integetés, ökölrázás, ima.
Halkan és gyorsan mondod, ami az agy és a száj
közt megrekedt. Senki ne hallja, senki ne értse.*

A büntelen

*Büntelen vagyok. Ez ciki?
Nem jól érzem magam.
Csak az avar élvezi,
amikor lezuhan*

*az eső rá, és elrohad.
Vagy nem jó neki se,
ha mindig önmagából ad,
s elmegy az élete?*

*A bünteléség semmi más,
lány életvezetés.
Kezdődjön másik felvonás,
mert ennyi még kevés.*

*Előbb elosztom vagyonom,
de kevesellik azt.
Nem gyűjtöttem sokat, tudom,
szétszórni sem vigasz.*

*És véradónak elmegyek,
de túl öreg vagyok.
Az elpazarolt éveket
magammal hurcolom.*

*Önkéntes tűzoltó leszek,
egy macskát lehozok
onnan, hol városi egek
párkánya imbolyog.*

*Ingyenkonyhán osztok kaját,
magam is azt eszem,
egy menekült fiú haját
simítja a kezem.*

*Olyan forró, mint Afrika,
és tengerszaga van.*

*Csak akkor támad galiba,
mikor rendőr rohan*

*az aluljárón át felénk.
És itt a félelem.
Elsodor, mint egy nagy kerék.
Áthajt pár életen.*

*Én folyton változom, igaz,
de minden alakom
önfeláldozásig pimasz.
A harcot megunom.*

*A világ mindig gyerekes,
felnőtt csak a szegény,
mert neki olyan gondja van,
mi nem is szenvedély,*

*mint erdőn a vadállatok,
mindig csak éheznek,
így jónak lenni se tudok,
ha őket nézem itt.*

*A félelem kiéhezett
árnyéka rám zuhog.
Nem kedvelem a szenteket.
Engem utáljatok.*

Darutörpeharc

*Mikor új korok szava robban
egészségben és járványokban,
mikor járja a kor a táncát,
de nem akarja, hogy meglássák,*

*hogyan meglássák és fölismerjék,
elkölcsönzi a mások elvét,
azt mondja, amit nem is gondol,
és egységgé áll darabokból.*

*Akkor az emberekbe állat
tulajdonságok is beszállnak,*

rókánál rókább lesz egy mérnök,
de legyünk ővele megértők,

és politikus lesz a kobra,
kígyótojást az államokba,
mérget visz közigazgatásba,
pénzügyminiszter lesz a sáska.

A sakálból meg autógyáros,
bár a szókincse még hiányos.
A hiányt széthordja a hangya
nyüzsgő magánvállalatokba.

Vagy a hasznot szereti inkább?
Jövőnk fölé egy keselyű szállt.
De csak köröz, nincsen mért félni,
a távolságunk ezredéonyi.

Pedig meghajt a farkasfalka,
élni járunk a tegnapha.
Még tovább a tavalyi évbe,
a dögmadárnak ott a fészke.

Csámcsog és zabál, jó a kedve.
A mézet ellopja a medve,
a tetű kedveli a mázat,
egy sárgarigó az alázat.

Az önfeláldozás nem bárány,
fénycsepp ül a kecske szakállán,
majmok, borzak gyászmenetben,
fölöttük holló szárnya lebben.

De kinek hiányzik az ember?
Házából már kilépni sem mer.
Fókák laknak a városokban,
a rendőr helyén a párduc ott van.

Magányban szétmállik a jellem,
nyúl szökdecsel a réműletben.
Kinek lajhár a példaképe,
visszatérhet a nagy egészbe.

Sorsunk

*Alsó részek Bithüniából jönnek,
Tervezhető nyárvirágzást hoznak.
Az új tábla fölé éghajlat ül,
Színt kap tőle, majd megáldja a szél.*

*Úszó sziget lassít a kikötőnél:
A középső részt hozza már a tenger.
Matrózi körben énekelni kezd,
Szárazföldre lép, aztán szervesül.*

*A felső részt Isten hátából vágják
Bazaltszántó ekével ördögök,
Összekuncognak, és közös erővel
Pattintják be a tájat a helyére.*

*Most a legeltetési világotlasz
Adatbázisát vezettetik át,
Most jöhetnek a gólyák. Most a népek.
A traumák. A kisvárosi álmok.*

*Hálátlanság. Felejtés. Mesekönyv
Újabb lapja, nyaralni érkező úrral.
Segélyezettetésben megöszült, tisztos
Vezetők, a kezükben kannás pezsgő.*

*Az alsó rész megjön Bithüniából,
Felzúg, felzúg, felzúg a másik bolygó.
A középső részt lerakja a tenger,
Felzúg, felzúg, felzúg a másik bolygó.*

*A felső részt a te hátadból vágják,
A többi részt megoldja majd a program.
Program megvan még az előző helyről,
Az a hely már csak mitológia.*

*Téged itt is az uralmuk alá
Tesznek, mert a föld itt is te leszel,
A bőröd felszínét több centi mélyen
Átitatja a néptáncfolyadék –*

*Hahó, hahó, a fejlesztési terv
Hatástanulmányának közepén
Valaki avart éget. Elevátor
Hercege integet mártott papírról,*

És már nem ismer téged.

B E N D L V E R A

Minden azért történt

Szerető lettem, a kurva élet.

Letaglózott ez az undorító, ótvar, túljárnározott szerelem, és az orrom alá dörögölte, hogy bármi megtörténhet veled, ugye érted?, bármi, amiről azt remélted, hogy elkerülheted, hogy talán veled kivételt tesz az élet, és nem találsz magad autóbalesetben egy kamion roncsai alatt szétzúzva, nem lesz beteg a gyereked, nem közli veled az orvos egy alkalommal a leleteidet tanulmányozva, hogy ez halálos, sajnos, vagy nem halálos, csak egy kicsit rák, nem hal meg fiatalon az apád vagy az anyád, és megkímél az élet attól is, hogy egy nő férfi üzenetét kelljen várnod, mintha az életed múlna rajta, holott – ezúttal, a rákkal ellentétben – lófasz sem múlik rajta, de közben mégis, meghalsz, ha a felesége melletti szobából nem küld neked egy sort, hanem rendes férjként előveszi az ementálit a hűtőből, megrámázza az Aldiban vásárolt kifliket, egyenletes uborkaszeleteket vág, és megeteti a gyerekeit, rendes ember az, te meg ülsz és várod, remegsz a rohadék szerelemtől, könnyezve, mint egy kamasz, görcsöl a gyomrod, fogalmad sincs, hol lehet, mit csinál, gondolod, hogy kiflit ráház, de persze ez bizonytalan, és azt hiszed, hogy belepusztulsz. És mivel azt hiszed, tényleg majdnem: hányás környékez, nem szűnik a remegés, beszűkül a világ, és csak a telefont látod már, percenként ellenőrzöd, pulzál a telefon körül a levegő is, te magad vagy a telefon, az összes érzékszerved benne van, testet kapott, az ereid már belécsatornázza, az izgalmad a testedből áthelyezve egy tárgyba, vagy legalábbis kiterjesztve, új szervet kapsz, pingel és csörög alkalmanként és lüktet, mint a vér, a vágy meg az

odaadás, mint a gyűlölet, nincs más a világon, csak ez a félszerved kiélesítve a férfira, rá, aki éppen esti fürdést rendel el, pizzamát ellenőriz, mesét olvas, és elvileg semmi olyat nem csinál, amit nálad szokott, mivel pedig nincs üzenet, csak esti fürdés, mese, család, vagy ki tudja, üres és árva lesz a telefonod, vagyis üres leszel te is, majd dühös, azonnali tárgyat keresel a dühödnek, mert azt elviselni nem lehet, hogy hányásközelet állapotban, munkaképtelenül várod csak a jelentkezését, hogy egy megvonásnak, hiánynak tűnik az egész világ, és kire legyél mérges?, hát gyerekekre nem lehet, nekik aztán jár az uborka meg a mese meg a simogatás, a felesége meg olyan csodás egy nő, kis helyes, szegény, csak a férfira tudsz, aki behúzott ebbe a szarba, hogy tehetted, meg az undorító szerelemre, amelyik úgy lepott meg, hogy nem vette figyelembe, hogy már régen kiléptél az iskolapadból, elmúlt a hormonsokkok időszaka, vége a húszas éveknél, nem aktuális a folyamatos remegés, a gyomorgörccs, a reggeli sírás; a vágy meg a szenvedély, az aktuális, de ez a kamaszszerelm már lejárt ügy, nem szokás, hogy képzeltek ezt a merényletet, miért nem rohadtok meg együtt az árok szélén?

Utálom őket, mindkettőt, a férfit is, meg a szerelmet is, és elátkozom őt naponta, mert hogy juthatott eszébe egyáltalán felhívni csak azért, mert véletlenül találkoztunk a galambszaros szobor mellett, és a régi ismeretség miatt – középiskola, nem mindegy már? – elkezdünk beszélgetni, és legalább tizenöt percig szóval tartottuk egymást? Ő egy barátját várta, én meg a sarki, gusztustalan CBA-ból igyekeztem haza megtömtől nejlonszatyrokkal. Helyes volt, igen, jól állt neki a szakáll, nem is kopaszodott még, okosnak tűnt, hát régen is az volt. Ettől még később nem gondoltam az álla ívére, a nagy kezére, a szűrősnak tűnő, vékony könyökére. Mit érdekelt engem, hát annyira ismertem, mit tartogathatott még, ha egyszer láttam már matekból felelni, egyest kapni földrajzból, az első részeg hányásában fetrengeni egy rettenetes és utólag eléggé nevetségesnek tűnő házibulin, láttam farmerben és kockás ingben, mindenféle ruhában, amelyekben megpróbálta elrejtetni a soványságát és a nyeszlett izmait, láttam az arcát, amikor tudta, hogy ez nem sikerült, de nem akarta mutatni, hogy szenved, tudtam, milyen, amikor megpróbál kikezdeni a legjobb csajjal a béből, közben meg úgy tesz, mintha nem is érdekelné az egész, és akkor is flegma, amikor ez a lány ki-neveti, „kis pupáknak” becézi, vigyorog, pedig majdnem elsírja magát, mint egy kisfiú, tudtam, hogyan alázza meg minden csalódása után az egyetlen lányt az osztályból, aki feltétel nélkül rajong érte, hogyan utalgat arra, hogy biztos fiúnak szánták a szülei, más oka nem lehet annak, hogy nem nőtt ki a melle, még arra is emlékezhettem, milyen, amikor egy iskolai bulin átölel a nagy körben, miközben mindnyájan jobbra-balra dülöngélünk, és azt üvöltik körülöttem, azért már akkor is kissé idejétmúltan, hogy „ment a hűtlen nehéz fejjel”.

Őszintén szólva ez a tudás pont elégnek tűnt, sőt, kicsit soknak is. A kamaszkoromat nagyjából pszichodrámánál tekintetem, amelyben túl sok, ráadásul túlzottan is bizalmas információt szereztünk egymásról, megláttunk minden szégyellnivalót a társainkban, a magunk sötétségét is megmutattuk, így a legjobb, amit tehetünk, hogy az emlékeket nem hánytorgatjuk fel, nem hozzuk elő, és semmi esetre sem vagyunk jogosultak ezek alapján belépni a másik felnőtt életébe, mintha titkos szövetségesek lennénk, csak mert – mit tudom én – tanúi voltunk annak, hogy a másik huszonkét évvel ezelőtt – még a büntettek is el-

évülnek ennyi idő alatt – egymás után két osztálytársával csókolózott, majd egy nagyot hányt. Vagy inkább: csak mert tudjuk, milyen szerencsétlen, sérülékeny, béna kis életkezdemények voltunk valaha, és olyan gögösek vagyunk, hogy azt hisszük, emiatt jobban ismerjük egymást, mint bárki, aki nálunk később érkezett. Az osztálytalálkozókra mindig meglepett, milyen kivasalt felnőttek lettek úzított társaimból, és gyakran elgondolkoztam, hogy a legigazibb vagy a leghazugabb és régen meghaladott arcukat láttam akkor régen, de sosem értettem, miért nem érzik magukat kényelmetlenül attól, hogy életünk legkínosabb élményeit megosztottuk, és miért csak én vagyok az, aki feszeng, holott annak idején igazán csak bámultam magam elé, legfeljebb ez lehetett feltűnő a közelemben levőknek. Hogy másokkal ellentétben nem csinállok semmit. Nem moccanok, nem beszélek, nem nagyon bulizom, nem hányok, nem csókolózom, nem járok – nem vagyok. A fikusz osztálytárs. Így is nevezhetek volna a termünkben levő egyetlen szobanövény alapján, amelyet második környékén bizonyos csoportos belharcok eredményeképpen egy téli hajnalon rosszakarói megmérgezték a szertárból lopott hipermangánnal, csak mert egyeseket a színe zavart, másokat az, hogy a biológiatanár éppen ezzel a fikusszal szeretett példálózni, megint másokat pedig azok a diákok, akik kedvelték a biológiatanárt vagy a fikuszt. Valaki közbelépett, a növény szinte azonnal meghalt. Én túléltem. Az érettségi évében mindenki meglepődött, hogy elkezdtem beszélni, lett véleményem és képes voltam felvenni néhány normálisabb ruhát, amiből kilátszott a lábam, és ekkor rájöttek egyes fiúk, hogy „ez nem is rossz”. Nem tudtam, hogy sírjak vagy nevessek a kommentárjukon, tekintve, hogy én folyamatosan beszéltem magamban négy éven keresztül mindenről, gondolatban legalább három osztálytársamnak, továbbá elvártam volna, mit mondjak, szűkülve reméltem, hogy a bő farmerem ellenére is észreveszik a lábamat, és a kötött pulcsimban is feltűnik a vékony derekam – nem tűnt föl. De mire eljutottak a testemig, az is világossá vált, milyen kis tehetetlen, nyeszlett népséggel állok szemben. Ő is köztük volt, aki most a szeretőm lett. Nevetséges, ványadt alaknak tűnt, amikor végre a fenekemet bámulta egy alkalommal: éppen kinéztem az ablakon, a farmerszoknyám a combom felét takarta, majd hógynem lefele lógattam a fejem egy ideig minden számítás nélkül, csak mert meg akartam figyelni egy másik lányt, aki a parkban sétált, legalább egyetemista lehetett, tudhattam, mivel nem egy gimnázium ablakából lógott ki, mint én, és idegesítően szépen szállt a hosszú, világosbarna haja, aztán talán pucsítottam is kicsit, ráébredve, hogy a helyzet kihívó is lehet; éreztem, hogy a combom így megfeszül, a vádlim is, elképzelttem, hogy felnőtt férfiak – olyan felnőttek, mint amilyen ő most – ülnek a teremben, és nézegetik a szoknyámat meg a fenekemet, majd egyszer csak felemelkedtem, és váratlanul visszafordultam, mintha hirtelen valamit meg kellene néznie a padomon, mondjuk, hogy kikészítettem-e a következő órára a könyvet, ami persze valójában legkevésbé sem érdekelt. Gyorsabb voltam, elkaptam a pillanatot, amikor még nem fordította el a tekintetét a mostani szeretőm, a szeme elhomályosodott, akár gyengédnek is lehetett volna nevezni, ha nem éppen a seggemet meg a lábamat fixírozta volna, hiszen az arcomat nem láthatta hátulról, így talán másról árulkodott a révedtnek tűnő tekintete, de mindennek csak most, húsz év múlva lett jelentősége, mert az orvul nyakamba akasztott szerelem miatt az összes időim átrendeződtek, és

a vele töltött minden pillanat, észrevétlen mozdulat, félszó és értelmezhetetlen gesztus életem széléről a közepére ugrott, jelentőséggel telt meg, szétrázta és összerázta minden történetemet, és hirtelen úgy éreztem, ezek az események végtelen fontossággal bírnak, sőt, mindig is bírtak, holott akkor, például az ablakból visszafordulva, alig figyeltem fel rá, nem jobban, mint egy másik fiú nyelvcsetintésére, aki négy éven keresztül próbálta trágár szavakkal elterelni a figyelmet szánalmas, duci alakjáról, vagy arra, hogy a padomhoz érve egyszer csak feltűnt, már megint kifogyott a piros filcem, így a jegyzeteim követhetetlenek lesznek, ez pedig akkoriban nagyon idegesített. Örülhettem volna pedig, hiszen a szeretőm, a mostani, akkor éppen az osztály szépségének udvarolt, a nyávogós, idegesítő Vandának, akinek a mellei kirepesztették a feszülős pólóját minden reggel, továbbá garantálták az ötöst kémiaórán, és – a váratlanul felfedezett seggem ellenére – valójában a legtöbb fiú ezeket a ciciket tanulmányozta, amikor csak tehetett, a szeretőm pedig egész közel jutott hozzájuk, mint nemrég kiderült, olyan közel, hogy egy alkalommal a szájába is vehette, miközben Vanda hosszú sóhajokba merült egy helyben mereven ülve – ezt sajnos undorítósnak találom, ha elképzelem, akár mennyire is erőltetem magamra a jóindulatot: mindig is viszolyogtam attól a lánytól és attól a testtől, nem lehetett tudni, hogy három gyerek anyja lesz, de azt igen, hogy befuthat akár fitnessedzőként is, ahogy ez meg is történt –, meg a másodikos csitrik is kisebb csoportokban jártak udvarolni neki, ennek a fiúnak, még akkor is, ha soványságát továbbra is bő ingekkel kellett takargatnia, vagyis boldog lehettem volna, hogy ő egy váratlan pillanatra rajtam felejtette a szemét, de hirtelen ennél sokkal hatalmasabbnak éreztem magam, és sokkal nagyobb sikerekre vágytam, emiatt pedig teljesen másfelé nézelődtem: tudomásul vettem a pillanatnyi elismerést, fintorogtam, egyébként pedig egy minimum húszéves, de inkább annál is idősebb „férfit” akartam magamnak. Hogy ne bénázzon már. Mert bárkire is vágytam korábban az osztályból, most könnyörtelenül megvettem. Hogy húsz év múlva megint egálban lehetünk mi ketten, sőt, ha nagyon beleélem magam, már megint én lehetek a könyörgő oldalon, ki gondolta akkor?

Még akkor sem sejtettem, amikor már egymással szemben ültünk a sörözőben, ahova elhívott, hogy beszéljessünk – milyen oka lehetett volna rá?, találkozunk, mert a szobornál észébe jutott, hogy régen beszélgettünk, ennyit mondott a telefonban, nem gondolta túl, én meg hagytam, nem akadékoskodtam, úgy éreztem, akár igaz is lehet a magyarázat –, de az egész mégsem volt fair, vagy csak a saját reakcióimtól lettem ideges, elképzelhető, mert miután meséltem a lányomról, az ezeréves válasomról és a bukácsoló életemről, ő is beszámolt a szárnyaló karrierjéről, a gyerekeiről, a fásasztó, sokat követelő munkájáról és a kimerülő házasságáról, majd, csak úgy mellesleg, még megemlítette, hogy negyedik óta tetszem neki, hogy azóta vonzódik hozzám – gonosz vallomás a kettő együtt –, és hosszú ujjával arrébb tolta a söralátétet, lesütötte a szemét, én pedig egyszerre lettem ideges és cinikus, azt latolgatva magamban, hogy „a seggem? az tetszett neked, nem?, nem rólam van itt szó, hanem a tizennyolc éves seggemről, emlékszem én mindenre, bár azért nem igazán volt értelme egy egész karajsültés vacsorára meghívni, hiszen már régen a múlté”, majd a legjogosabb és komoly védelmet nyújtó vádpontjaim ellenére mégis rám zuhant ez a vallomás, mint egy hívatlan istenélmény, amelyik úgy lep meg, hogy fogalmunk sincs, mi történik

közben velünk, és utólag már nem tudjuk ugyanúgy összeszedni a darabjainkat, mint előtte voltak, mert innentől fogva másképp illeszkednek.

Ha a zűrzavaros kezdetet végiggondolom, ami nem is tudom, honnan indul – a szobortól? a sörözőtől? az első naptól a középiskolában? egy matekfeleletől? –, mindig tudom, hogy volt választásom, amikor a gyűrűsujjával megérintette az én kisujjamat az asztalon, én pedig nem húztam el a kezemet az otrombán szótt piros-fehér terítőről az ölembe, hanem engedtem, hogy ott maradjon. Hogy mindent elmondott a családjáról, a munkájáról, igazából ismertem a feltételeket a cuki feleségével és az elhagyhatatlan gyerekekkel együtt, de azért ha nem gondolkodom ilyen becsületesen és jóhiszeműen, ha elengedem a magamra erőltetett pártatlanságot, akkor mégiscsak úgy érzem, hogy gonoszul behúzott ebbe, elragadott és berántott, és soha nem volt lehetőségem ellenállni, sosem mondhattam igazából nemet, nem síkíthattam, hogy ez hülyeség, ezt így nem akarom, nem akarok feleségek elől bujkálni, nem akarok félig lenni, nem akarok titokban ölelkezni – mit mondjak: nem akarok így szeretni. Ennyire erősen és reménytelenül. Egy ilyen béna fickót, aki valaha a seggemet bámulta száját tátva, és igaz, hogy megnyerte a matekversenyeket, igaz, hogy úgy kezelték, mint egy „őstehetséget” fizikából, de akkor is csak cseflett-botlott, és lehet, hogy mára felelős felsővezető lett egy nagy könyvvizsgáló cégnél rengeteg halaszthatatlan munkával és kevés szabadidővel, ezzel is bizonyítva, hogy nagyon hasznos és fontos ember, értelmesebb véleménye van a politikáról, egyes művészeti ágakról, még néha az élet értelméről is a kortársainál, akiket megvetek, ahogy a fiúkat vetettem meg tizennyolc éves koromban, ezeket a „befutott” felnőtt férfiakat meg azért, mert üresek, fontoskodók és semmilyenek, de a szeretőm akkor is nő, akkor is félig ér rám, ráadásul olyan nőt vett feleségül, akivel egy évfolyamra jártam az egyetemen, akinek néztem már bele a barna szemébe, és bár szépek sosem tartottam, a titkaimat sem ismerte, mégsem szeretném, hogy egyszer csak azért ne aludjon, mert kiderül, hogy az ő felnőtt férje és az én kamasz szeretőm, az Ervin nálam jár kétnaponta, már ha éppen a munkája engedi, és rángatja le a szoknyámat vagy amit éppen rajtam talál. Sosem, sosem akarnám, hogy ezt megtudja, de nem mondhatnám el mégis mindenkinek? Nem lehetne egyszerre gyengéden és figyelmesen titokban tartani és mégis mindenkinek azonnal a tudomására hozni, hogy szeretem?

Valahogy úgy kezdeném, hogy kiabálnék az utcán, „szerelmes vagyok! Szerelmes vagyok és az én szerelmesem tökéletes, egyetlen hiba sincs benne! A bőrömben dörzsöltem a nevét, mint a levendulaolajat fürdés után, a nevétől illatozom, azt érzi, aki a közelemben jön”. Mennék a körúton, és bár senki sem figyelne rám, azért mindenkit megszólítanék: „körútnak gyermekei, ismeritek-e, láttátok-e az én szerelmemet, azt, aki szép, mint az almafa az erdőnek fái között, okos, mint a fény villanása téli délelőtt, tökéletes, mint a felújított pályán sikló Combino villamos, amely időben érkezik, és nem csukja be az ajtaját előttem? A haja fényesen omlik le a fejről, olyan, akár a bakonyi erdők még bőven tarvágás előtt, a fogai, mint a bárányok, akik mindig kettőseket ellenek, a teste elefántcsont, a köldöke szösök tartója, az ágyéka szerelem forrása. Ha megnyúlnak az árnyak, és az aszfalra vetül szürke, hosszú torzótok, akkor érkezik az én szerelmem hozzám, én pedig nem teszek ellene semmit, várom az ágyasházamban, a pesti lakásom IKEA-huzatos kanapéján, és addig szégyenkezem, hogy túl könnyen adom magam neki, amíg meg nem érkezik, és fel nem tűnik, hogy az ő illa-

ta – a reggeli parfüm, a felesége öblítője és az izzadságának részegítő keveréke, hogy mindez – édesebb és kecsagetőbb a bornál, a mirhánál, a toszkán hasénál, a wellness hétvégék szaunaszagánál, minden ruhabolt szatén- és selyemillatánál, és én csak ezt az édes keveréket akarom érezni. Kérve kérlek benneteket, körútnak gyermekei”, mondanám egy idős néninek és egy teljesen érdektelen arcot vágó fiatal srácnak a Blaha környékén, „kérve kérlek benneteket, vigyázatok a szerelemmel, mert egy napon meglep benneteket, és reszkethettek majd, mert olyan félelmetes lesz a szerelem – az a bácsi meg az a fiatal fruska, akit elétek vet az élet –, mint a zászlós tábor, mint a pusztító bombák, melyeket csak a tévéből ismertek, mint az amerikai és az orosz hadsereg együttvéve, a legromdább vegyi fegyverek és föld-föld rakéták. Féljete csak, és válaszoljatok nekem: nem láttátok valahol a szerelmemet? Eleresztettem, és most nem találom”, kérdezném őket, kiáltanék az arcukba, sírnék nekik boldogan, majd kiírnám a kérdést a Facebookra, és betagelném Ervint.

De persze nem lehet, nem lehet. A kiáltozás és a közösségi oldal a tisztán szeretőknak és a tisztán hazudóknak való, de én chaten és lakásokban bujkálok a remegős kamaszszerelmemmel, amelyik ártatlan és szép, mint a Sáronnak rózsája, és mégsem olyan, hogy másnak megmutathassam.

Amikor rá várok, amikor őt keresem a városban, az interneten, a messengeren, az e-mailek között, a kávézóban, összeszedem minden emlékemet róla, és rendezgetem, és addig pakolgom, amíg minden egyes kis elmúlt pillanatnak megtalálom a helyét a közös történetünkben, és ilyenkor gyakran eszembe jut az, amikor másodikkban csak azért felelt, hogy a kórház igazgatójának bizonyítson a matektanárunk, Páder Erzsike néni, mert akkor – azt hiszem – megláttam benne valamit, amitől most a szerelmem lehet. Én nem értettem még a feltett kérdést sem, annyit láttam, hogy az évfolyam állítólag legokosabb fiúja függvényeket rajzol fel újra és újra, képleteket ír a táblára, és Páder Erzsike néni egy picit szuszogni kezd, ilyenek szaladnak ki élesen a száján, hogy „próbáld meg ezt másképp, fiam”, mire a férfi, akinek most az üzeneteit várom, nyelkő kamaszként izgulni kezd, de nem adja föl, csikorog a kréta újra, és nagy sokára elkezdem vele együttérezni, kinézek a sűrű ködből, ami addig körülött és lenyugtatott, amiben elengedtem magam, hogy most van tíz percem, amíg úgysem kell semmit csinálnom, és kit érdekel az egész világ, az Ervin felel, lehet nyugton maradni, csak ne feleljen túl röviden, sűrű barnaság vesz körül, csak a kamaszos álmaimra gondolok, amíg engedek, amíg nem sziszeg bele az Erzsike néni, amíg nem kell kinyitni a füzetet, arra gondolok, hogy megismerkedem végre egy negyedikes fiúval, akit már kinéztem magamnak tavaly, Krisztiánnak hívják, már régen tudom, addigra persze szakít a szintén negyedikes barátnőjével, a Líviával, és sétálni fogunk a Ligetben, és megfogja majd a kezemet, beszélgetünk, és aztán majd leveszi a pólóját, már nem a Ligetben persze, és egészen odabújhatok a mellkasához, könnyen el tudom képzelni a bőrét, meleg, barna és éppen megfelelően puha, és akkor majd meg is csókol, és végre kicsit jobb lesz minden, mint ebben az elviselhetetlen életben a dolgok, nem csak ez a kötelesség, a sulis, a jegyzet, a fene unalmas létezés leckével meg magyarázkodással arról, hogy milyen feladat éppen miért nem készült el..., és éppen ekkor tört be hozzám az Erzsike néni talán második sziszegése, hogy „na még egyszer, fiam, ez így nem jó”, és ekkor kap-

tam fel a fejem, néztem a táblára és Ervinre, akivel a sorsunk teljesen összefonhatatlannak tűnt akkor, és kezdtem el drukkolni neki, hogy sikerüljön, mert a karja egyre feltűnőbb remegését nem igazán tudtam elviselni, megesett a szívem rajta, az örök tanulmányi győztesen, hogy mi van, ha egyszer nem nyer, milyen kellemtelen lenne ez, tényleg, éppen most, és azt kívántam, hogy találja ki gyorsan, mi jár Erzsi néni fejében, mert lassan engem is kivert a víz a látványától, a félelme látványától és az egyre rosszabbul sikerülő kísérleteitől a feladat megoldására, majd a végén, amikor elhangzott, hogy „menj a helyedre, Ervinkém, ennél most többet vártam volna tőled”, a tanárok jolly jokere, a mondat, amit minden héten többször bele kellett eresztetni az osztály poshadt levegőjébe, hátha valakinek elrontja a napját, ő letette a krétát a tábla mellé, mint egy vesztes, akinek semmije sem maradt, végighaladt a kockás linóleumon tapodva mellettem is, és akkor, a gimnázium négy éve alatt akkor egyetlenegyszer szerettem volna megsimogatni a csoffadt csuklóját, a kezét a pálcika ujjakkal, megölelni, ha nem is úgy, ahogy a Krisztiánt, de mégis, mert annyira sajnáltam, hogy mindenki szeme láttára remeg, és azzal a baromsággal van tele a feje, hogy most lelepleződött, és kiderült, hogy nem, mégsem olyan okos ám ő, sőt, csalódás az egész tanári karnak, az iskolának és az univerzumnak. Megtetszett az esetlensége és a szomorúsága, sajnáltam, mint amikor húsz évvel később a karaj meg a sör mellett az érzéseiről mesélt, a házassága reménytelenségéről, fintorba szűkülte az arca, felhúzta az orrát és csücsörítette a száját, alig préselte ki a szavakat, küzdött magával, én meg megöleltem volna, mint egy kisiút, de akkor még nem lehetett, akkor még egyébként sem tudtam, hogy mi következik. Hogy vallomás meg minden. „Régóta tetszel nekem”, jó szöveg. Elkieseredtél csak nagyon, apukám, én meg véletlenül arra jártam a Ferenciekre, arra vitt a kezemet lehúzó nejlonszatyor tele egészséges étellel, és akkor hirtelen úgy gondoltad, ez a megoldás. Nő a szatyorral, szólítsuk meg, ha már nincs jobb ötlet.

A legnagyobb baj, hogy bejött. Annyira bejött, hogy amikor megcsókolsz, úgy érzem, hogy én régebben voltam, mint a többi nő. Régebben, mint a feleséged, akit akkor még nem is ismertél, amikor engem már igen. Régebben, mint a barátnőid, a fontos nők az életedben és te is régebben, mint nekem bárki. Úgy érzem olyankor, hogy együtt nőttünk egy közös anyaméhben, amit mások már nem ismerhetnek úgy, mint mi, hogy minden azért történt huszonnégy évvel ezelőtt is, hogy most eljöhess hozzám, és megcsókolhasd a szemem, a nyakam, és titokban várjam, hogy egy-két vallomást súgysz a fülembbe, de ehelyett csak levetkőztetsz, és a végén úgy fekszel a karomban, mint egy gyerek, akinek csillog a szeme, ha meglátja az anyját. Ezért volt az első évnnyitó, amikor csak fél-szemmel vettelek észre, annyit jegyeztem meg magamban, hogy legalább lesz egy magas fiú az osztályban. Ezért voltak az osztálykirándulások, ahol mindig más lányok bungalójába törtetek be a többiekkel, mert én ahhoz sem voltam elég menő, hogy zargassanak a fiúk. Ezért volt az összes szünet az iskolában, amikor a barátaiddal röhögtél, a Vandának smúzoltál, a matekkal foglalkoztál, csak mert magadban akartál lenni, és én nem törődtem veled egy icipicit sem. Ezért volt, hogy az Imola buliján hánytál, és én undorodva elfordultam, aztán meg szégyelltem magam, és visszamentem megkérdezni, hogy vagy; „soha jobban”, közölted részegen, erre meg arrébb mentem, gondolván, hogy akkor egyedül

is tudsz takarítani. Ezért volt, hogy az október 23-i ünnepségen együtt kellett felolvasnunk, és a szovjet csapatok bevonulásánál rád jött a röhögőgörcs, mire én átvettem a szereped, és megmentettem a rendezvényt és a jóhíredet, holott rám is rám jött a görcs, de olvasás közben arra gondoltam, hogy leégetem magam a szalagavatón, mert mondjuk, elszakad a ruhám, így végül mégis komoly tudtam maradni. Ezért volt, hogy flegmán beszéltem veled azon az utolsó közös osztálybulin negyedik nyarán, amikor már szépnek éreztem magam egy kicsit, te meg hoztál nekem egy tequilát csak úgy magadtól, és nem értettem, miért csinálod, bár nem csak nekem hoztál aznap. Ezért, hogy amikor azon a nyáron nyolcan aludtunk együtt a Tisza-parton hálósákban, reggel felém fordultál, rám néztél, és nem foglalkoztam vele, miért ilyen kedves az álmos szemed. Ezért sértettél meg egy évvel korábban, amikor randának nevezted a bolyhos kardigánomat, csak mert belelógott a szendvicsedbe, amit az asztalodon hagytál aszalódnival, és ezért kellett egyszer közösen fizikakísérletet végeznünk nagyjából elsőben mágnessel, vasporral és ki tudja, még mivel, amire nem emlékszem, és az egész helyzet egyáltalán nem érdekelt. Mind-mind mi másért történhetett volna, mint hogy most végre megcsókolj, mint hogy másra se vágyjak, csak hogy egy helyen legyél velem, hogy megfoghassam a kezéd, és kisimogassam belőled a szörnyen nehéznek tartott életedet? Hogy másképp lehetne ezt érteni, de tényleg?

Amikor a telefont bámulom hiába, a hiányod olyan, mint az úr a testben, üres zsák a gyomor helyén, semmi a hasban, bár rosszabb esetben ahhoz hasonlít, mintha szétvágnának belülről. Egy gyomorszonda, ami még meg is sebez, szikével együtt nyomják le, felsérti a belső szerveimet, és befelé folyik a vér. A készülék pusztá bámulása szétdarálja a húsomat, a várakozás, amikor nem véreztet, kiszív mindent belülről, mint egy extraerős vákuum, amit a számra vagy a pinámra helyeznek, és mindent kiszippantanak, csak a bőr és a csontok maradnak, és én egy pusztá váz leszek, tartalom nélkül. Teszek-veszek az életemben, alvajárok, és úgy viselkedem, mint aki tudja, merre kell menni.

Ha itt lennél, elmesélhetném neked, hogy Csengével tegnap röviden beszélgettünk, és éppen az alvajárás miatt is elszégyelltem magam. Előadást szerkesztett a szíriai polgárháborúról, és először megmutatta, én meg teljesen megdöbentem, hányan haltak meg ebben az értelmetlen káoszban az utóbbi években. Alig hittem, hogy a lányom ilyen ügyes, hogy egy tökéletes prezentációt állít össze, és hogy én közben az érzésekbe és az inged illatába burkolózva ennyire megfeledkeztem még a halottakról is. Csenge aztán becsukta a számítógépét, és sírva fakadt. Zokogott a konyhaasztalon, és először nem akarta megmondani, miért, utána pedig kiderült, hogy Máté miatt, akibe két éve szerelmes, aki eddig egyszer csókolta meg, de utána a Zelmával kezdett el járni, és kizárólag őmiatta csinálta meg ezt a Szíria-előadást is, mert Máté az osztály Közel-Kelet-szakértőjének adja ki magát, Csenge viszont leszarja az egész Közel-Keletet, ő csak Mátét akarja, de érzi, hogy ez sem segít, hiszen „állandóan nyalják-falják egymást a Zelmával”. „Hiába kerestem meg, hány gyereket öltek meg, hányan égtek bent a házakban, hány baba meg anyuka pusztult el, ez az egész, amiről tudni se akartam, és most miatta végignéztem a haldoklókat, még videót is láttam róluk!, ez sem lesz elég ahhoz, hogy szeressen”, hüppögte, és hogy ennek sosem lesz vége, ő érzi, örökké csak sírni fog a Máté miatt. Némán ültem mellette egy

ideig, simogattam a haját, aztán elmondtam mégis az ordító közhelyeket. Hogy Máté nem méltó hozzá, higgye el, és nem érdemes sírni miatta, sőt, elkezdtem azt is, hogy el fog múlni, nincs olyan, hogy örökké, csak a közepén abba hagytam, mert nem akartam, hogy igaz legyen. Én is azt akarom, hogy legyen örökké, még ha soha nem láttam is olyat. Közben meg mereven ismételgettem a mondatokat, amiket anyámtól hallottam meg az összes unalmas felnőttől. Bár ne lenne igaz egyik sem, bár megcáfolhatnám, de nem tudom. Mert Máté tényleg nem méltó hozzá, ebben az állapotban nem, csak azt nem tudom, a szerelemben mióta mennek méltóságra?, és mi az, amit láttam valaha örökké tartani?, hát, semmi, erre gondoltam letörten, és már csak hallgattam, legfeljebb zokoghattam volna mellette, hogy „vége lesz, bár én sem akarom, hogy vége legyen”, de ezzel csak összezavartam volna az egyébként is darabjaira hullott lányomat, aki mit sem tud rólad, a belső szerveimet felsértő szeretőmről, így ültem, mint az én gyerekkoromban a felnőttek, okosan, szótlánul, bölcsnek álcázva magam, de valójában tudatlanul és kiszolgáltatva a saját érzéseimnek és a saját tehetetlenségemnek, és amikor Csenge azt kérdezte, „de Mami, lehet, hogy egyszer még belém szeret? Lehet, hogy később, valamikor...?”, és megint csorogni kezdett a könny a szeméből, és én erre azt válaszoltam, hogy igen, könnyen lehet, csak nem érdemes várni rá, és ezt teljesen komolyan is gondoltam, mi van, ha húsz évébe kerül, vagy az sem lesz elég? Látod, mekkora szerencse, hogy eszembe sem jutott várni rád? Mi lenne akkor Csengével, hol lenne ő, és mennyivel értelmetlenebbül töltöttem volna az elmúlt húsz évet, még ennél is sokkal haszontalanabban! Egyébként pedig az „egyszer” meg a „lehet” nem nyugtatta meg, legfeljebb egy nagyon kicsit, és csak azért, mert biztos volt abban, hogy soha-soha nem fog tudni úgysem mást szeretni, így öt-tíz év nem olyan drága neki. És rohadna meg az élet, Csengének igaza van, mert bár tudom, hogy nyárra kiszerez Mátéból, én nem fogok kiszerezni belőled, csak hogy nekem drága az öt-tíz év, mert sokkal jobban tudom, mennyit ér, mint egy tizenhat éves. És lehet, hogy otthagylak mégis egy másikért, akit be lehet taggelni a Facebookon, akivel a dolgok „normálisan” is alakulhatnak, mert az egy igazán felnőtt és „értelmes” döntés lenne, de nem foglak tudni olyan őszintén elfelejteni, ahogy Csenge fogja Mátét, nem fog már soha visszarendeződni az életem története olyan vonallá, amelyikben te csak a szélen helyezkedsz el, és úgy kell összekaparászni az emlékképeket rólad.

Szerencse azért, hogy Csenge már ilyen nagy, és csak akkor érdekel, amikor nagy bajban van. Ha kisebb lenne, jobban érezné, mennyire megfélelkezem róla meg az egész világról, főleg esténként, mint például most, amikor a telefonommal egyesülök a konyhaasztal mellett, és a remegő gyomrom, a fülem, az ujjbegyem is a pingelést várja, hogy mohón nyúlhassak a készülék után, gyöngéden és türelmetlenül simítsam meg, és a szemem beigya az üzeneted látványát, az apró buborékot és a szavakat.

Nem tudsz jönni holnap, azt írod, és holnapután sem, borzasztóan sajnálok, és én szeretném szétverni a készüléket vagy kalapáccsal, vagy a tükörrel együtt úgy, hogy belevágom a telefont. Szeretnék kivágni az életemből, szeretném kitépni a Sárónak rózsáját, ami nem én vagyok, hanem a mi szerelmünk, vagy az én szerelmem tefeléd, hogy hervadjon már el, vigye el az öreg ördög, tapossa meg háromszor, és lássak újra tisztán, lássam meg az összes ráncaidat, lássam

minden hibádat és elszólásodat kegyetlenül, a száraz, zörgő bőrdet, a rendezetlen lábkörmeidet, az összes bizonytalanságodat és buta viccedet, amiken csak te nevelsz, én már nem tudok, a szőrszálakat az orrodban, a ragyák helyét az arcodon, a neveléségesen növekvő pocakodat és az összes kinövést a bőrdön, a segged szőrös lukát és a majompihés hátadat, és mindezt ne találjam csokolni és szeretni valónak, hanem végre visszatásítónak és undorítónak, hogy visszatérhessek az életembe, amely semmilyen nélküled, mint egy hűvös ág lekapcsolt ágyemelegítővel és takaró nélkül, de akkor is, legalább nem ez a gyomrot kaparó, vákuumszívott fél élet, ez a szüntelen keresés, ez a rohangálás a körúton és a chatprogramok útvesztőjében, ez a folyamatos hangtalan kérdés, hogy nem láttátok-e az én szerelmemet? Nem láttátok azt, akit az én lelkem szeret? Mert elment eborkát vágni a gyerekeinek, elment élni a felnőtt életét, amelyikben nem néz úgy, mint egy elveszett gyerek, ahogy nálam szokott, elment végezni a rengeteg munkáját, ütögetni a számítógépe billentyűzetét és meetingeken parancsokat osztogatni, milliók felett dönteni és nem fogni a fejét a félelemtől, elment, mert sok a dolga most, és a dolgainak nem része a szerelem, ezekben a napokban nem maradt rá idő, kilökte a szót a Google-naptára, hiába próbálta beilleszteni, már egy fontos vállalati megbeszélés volt a helyére írva, én meg bejárom a körutat, a kávézókat a Blahán, a Ferenciek, a Kálvinon, bejárom a messengert, a whatsappot, a vibert és még a gmailt is, bejárom az összes oldalt, amit megnyithatott, keresem őt mindenféle, keresem a szétszakított testemben, a hányingeremben, a torokkaparásomban, már a bőrdönben is és a szájszagomban, az itt felejtett dezodorában, a kiszakított nejlonzacskóimban, a föld-föld rakétával szétrobbantott életemben, keresem őt, de csak nem találom.

Kisimítom neki a paplant az IKEA-huzatos ágyasházamban, lefekszem egyedül, és hangtalanul sírok, mint egy kamasz, aki egyszerre jött rá, hogy gyűlöli a szüleit, bár nem tudja, miért, hogy szereti az osztálytársát teljesen reménytelenül, és hogy mégiscsak vissza szeretne menni a gyerekkorába, amelyben gondtalanul hallgatta a galambok burukkolását a piros homokozóvödre mellől.

Teljesen sötét van, már Csenge is alszik a másik szobában, engem meg szétráz a sírás, és amikor elfáradok, arra gondolok, hogy mi történt velem húsz év alatt? Változott-e bármi az életemben?, és egy percre úgy érzem, hogy de hát semmi, a fene enne meg, egyáltalán semmi.

Ugrás

regényrészlet

Anyám ajtaja előtt állok. Az ajtó sarkig tárva, kicsit megrémülök, hogy mi van. Régen jártam itthon. Odabent a konyhából bömböl a rádió. „Kedves hallgatóink, most vak szakácsoknak adunk hasznos tanácsokat.” Ebből egy hangot sem értek. Hol vagy, anya, hajtogatom, hol vagy, anya? Járkálok a lakásban. Kezemben szatyor, benne egy liter tej meg egy kiló szeletelt félbarna kenyér. „Kétféle táplálékot ad Isten. Az Igét és a kenyeret”, szónokolja a rádió. Szobáról szobára keresem, hol van anya. Anyám ül a rossz tévé előtt a fotelben, ahol délutántól estig szokott. Neked beszélek, Attila, mondja. Klárikát, a volt kolléganőjét utánozza utálatos hangon, pipipi, pavava, pityi-putyi. Ilyen hangon beszél Klárika, a volt kolléganője, akivel azokba a szakkörökbe szokott eljárni. Tudod, ki az a Klárika?, kérdi. Tudom, ki a Klárika, az ellenséges barátnő. Gyerekkorom óta ismerem. Anyám arról beszél, hogy Kádár még él. Egy barlangban rejtőzik, de visszatér, ha látja, hogy szenved a nép. Ezt is a Klárika mondta. Halál Amerikára, ezt fogja mondani Kádár János, ha eljön.

Ülünk a szobában a rossz tévé előtt. Anyám az utca felől fékcsikorgást meg üvegcsörömpölést vél hallani. Biztos megint baleset, mondja. Én az imént csak halk zümmögést hallottam, darázs lehet az előszobában.

Csak egy darázs, mondom, kint az előszobában. Vagy a spájzban lehet. Se fékcsikorgás, se üvegcsörömpölés. Az utca csendes, mondom. De, hogy ő nem süket, nem képzelődik. Darázs sem lehet, hol van ilyenkor, kora tavasszal darázs. Ő hallotta a fékcsikorgást. Hallotta a csattanást is, aztán az üvegcsörömpölést. Meg hogy emberek jajgatnak. Biztosan megint összeütközött két autó.

Kizárt, mondom. Akkor már inkább valami filmet hall a szomszédból, ahol jó a tévé. Zaj csakugyan volt, de inkább olyan, mintha nagy, nedves állatok dörgölnék egymáshoz a bőrüket. Kulcscsörgést hallok a felső szomszédtól, kulcscsörgés, mondom.

Kulcscsörgés, az nem, mondja. Ő kutyavonítást hall az alsó szomszédtól. Mint mikor jól elvernek egy kutyát.

Nem lehet kutyavonítás. Az alsó szomszéd nem tart sem kutyát, sem macskát, mondom. De ő nem is macskát mondott, nem macskanyávogást, hanem kutyát. Tisztán kivehető kutyavonítást az alsó szomszédtól. Én meg tompa puffanást hallottam, mint amikor a mosott ruhával eldől a szárító. Csak egy tompa puffanást valahol a házban.

Az is lehet, hogy kint a folyosón elesett a szomszéd néni a járókerettel. Vagy a gyerekek játszanak, mondom.

Nem, itt nincs gyerek. Az egész emeleten egyetlen gyerek se lakik, hálísten. A néni a járókerettel meg már meghalt vagy fél éve. Nem, itt nincs gyerek, se járó-

keretes néni. Kutyavonítás volt az, kutyahang. Most meg mintha valaki szódavizet engedne, ilyen pezsgő hang, azt lehet hallani.

Csak a szél támadt föl, anyuka, mondom, a szelet hallod, az süvít odakint.

Francnyavalyát fúj a szél, egész nap szélcsönd van, bementa a rádió. Meg se rezzennek a faágak az utcán. Ne beszélj marhaságokat! Madárcsicsergés, az lehet, madárcsipogás, az más, meg kárognak a varjak a ház előtt a fán. Francnyavalyát süvít itt a szél. A varjak rászállnak a tetőcserepekre, ott kárognak egész nap, Attila, mondja.

Csak képzelődsz, mondom neki. Ő meg erre, hogy én képzelődöm. Már megint hallucinálsz, Attila, mondja, és hogy ne nézzem őt hülyének. Bár az én tudatom lenne olyan tiszta, mint az övé, mondja. Akkor nem beszélnék ilyen ostobaságokat, nőnap alkalmával, hogy darázs meg nagy, nedves állatok meg tompa puffanás.

Baleset történt az utcán, mondja, kicsit később kínlódva föltápáskodik a fotelből, az ablakhoz megy, széthúzza a nehéz, poros sötétítőfüggönyöket. Percekig mozdulatlanul és némán mered az utcára.

Na, kérdem, anyuka, van baleset, vagy nincs baleset? Nem válaszol. A szemét az égre függeszti.

Te, azt mondja, elhúzott fölöttünk egy repülőgép.

Na és aztán, mondom, itt, fölöttünk gyakran elhúznak a repülőgépek. Légi folyosó alatt vagyunk.

Igen, mondja, de ilyenkor ebbe az irányba nem szoktak repülők menni. Biztosan történt valami. Délután negyed hatkor érkezik a Lufthansa, a dortmundi járat, hatkor a moszkvai utasszállító, háromnegyed hétkor a bukaresti. Nyolckor jön a pekingi gép, de most csak fél nyolc van.

Ebben nem vitatkozom vele. Negyvennyolc éve utalta ki a vállalat ezt a lakást az ötödiken, itt nőttem föl. Megszoktam a repülőgépeket.

Ilyenkor, ebbe az irányba soha nem szállnak fölöttünk repülők, ismétli meg. Valami nagy zúr lehet. Negyvennyolc éve figyel, még apámmal együtt kezdték el szemlézni, mikor milyen irányban húznak el fölöttünk a repülőgépek.

Persze te ezt se hallod, szúr belém gúnyosan.

De, ezt én is hallottam, anyuka, békítgetem. Igenis hallottam a nagy repülőgépet, még az ablak is rezgett a nagy zaj miatt. Lehet egy új járat is egy távoli országba, ahova eddig nem repültek, mondom. Most repülnek.

Biztos egy vadászgép gyakorlatozik, vagy valami arab terrorista eltérített egy utasszállítót, nyugtatgatja saját magát.

Igen, anyuka.

Másfelé kanyarodik a beszélgetés, elromlott a kézmosónál a szifon, mondja. Folyik ki alul a víz. Tegnap még csak csepegett, de most már ömlik szét. Eláztatja az alsó szomszédot, és jó lenne, ha megszerelném.

Kimegyünk a lepukkant fürdőszobába. A negyvenes égő fényénél letérdelek a mosdó előtti kopott linóleumon. Kezemben borsózöld szigetelőszalag, nyugodj meg, anyuka, mondom. Két perc az egész, és rendbe hozom a csapszifont. Igaz, a tévét nem tudtam megcsinálni, de a Favorit tévé szerkezete sokkal bonyolultabb, mint ez a szifon, mondom. Csak percek kérdése, és megállítom a csepegést. A tévében most csak az ősrobbanás hangyáit lehet nézni. A valaha volt legna-

gyobb sci-fit, de az unalmas egy idő után. A kézmosó szifonja hétköznapiabb szerkezet, mint a televízió. Sokkal könnyebb lesz megjavítani. Csak egy kis szigetelőszalag kell hozzá, meg némi kézügyesség. Megrázni sem fog, mint ahogy a tévékészülék megrázott, mikor próbáltam megszerelni. Bekapcsolva hagytam, és jó mélyen belenyúltam a dobozba. Anyám ott áll fölöttem, a kezét tördeli.

Nem is a szifon rossz, mondom, csak az egyik elem lazult ki, és kurvára vízköves. Ezt a vízkövet kell letisztítani, mert a vízkőre nem ragad a szigetelőszalag. Ha ezzel megvagyok, mondom, csak össze kell pászítani a csöveket. Aztán jöhet rá pár réteg szigetelőszalag. Mindjárt kész is vagyok, kiáltom a kézmosó alól.

Kláríkáknak már akkora segge van, mint egy sátras utánfutó, hallom anyám hangját a magasból.

Nincs itt egy rongy véletlenül, kérdem, pedig tudom, hogy ebben a lakásban szinte minden csupa rongy. Rövid lesz ide ez a szigszalag, mondom aztán, alig pár centi az egész. Nem lehet rendesen körbetekerni a csöveket.

Múlt héten temette el a Kláríka a harmadik férjét, válaszolja anyám. És Kláríka olyan gusztustalan zenét rendelt a temetésre, hogy az borzasztó. A fodrásznál meg nem hagyta rábeszélni magát egy szolid frizurára, hanem olyan haját csináltatott magának, hogy úgy nézett ki, mint egy zenebohóc. A sírkő is teljesen izléstelen formájú lett, és nem is divatos, ahogy Kláríka állította. Meg, hogy milyen ruhát vett föl Kláríka, az egyenesen botrányos. Ő mondta is Kláríkáknak, hogy szégyellhetné magát. Hogy nem sül le a bőr a képéről, hogy a saját harmadik férje temetéséből cirkuszi produkciót csinál. És akkor ott, a sírnál egy életre összevesztek a Kláríkával. Kláríka úgy tett neki, hogy ő, anyám, csak ócsárolni jött oda a temetésre. Kigúnyolta az ő gyászát, és teljesen tönkretette azt a gyönyörű szertartást. De senki nem adott neki igazat. Hanem az emberek, még a sírásók is, mind neki, anyámnak adtak igazat, és mondták, hogy ilyen szörnyű temetésen még életükben nem vettek részt.

Ezt kell még ide visszatekerni, mondom, eressze csak meg a hideg vizet, de óvatosan. A tűzforró víz összevissza spriccel, pont képen talál. Az egész csőrendszer rázkódni kezd, és mintha fölrobbanna, darabjaira esik. Dől a víz. Zárja már el, mondom fuldokolva, zárja el a csapot. Teljesen szét kell szedni az egészet és újra összerakni, hogy el ne mozduljanak az elemek. A rádióban egy komoly és bectelen politikus nyilatkozik. Ebből kiderül, hogy nemzeti ünnep van. Születésnapjára Kláríkáknak egy nyers smaragdot ajándékozott, meséli anyám. Egy olyat, amit még a Mátrában lelt egy csoportos ásványgyűjtő túrán. De most vissza fogja kérni. Ha Kláríka huszonnégy órán belül nem kér bocsánatot, azonnal visszakéri tőle a smaragdot. Milyen huszonnégy óra, kérdem, mit akar ezzel? Nem értem, miről szövegel. Áhh, mondja, nem érdekes. A beszédritmusától megőrülök. A hangerejétől is. Anyám mindig hangosan beszél, mintha siketnek mondaná. Én lassan beszélek. Szinte szótagolva és halkán. Többnyire inkább sutogva. Tőmondatokban. Anyám sokszor rá is kérdez, hogy mit mondtam. Meg kell ismételnem a mondatot. Akkor sem érti.

Már szinte fejfelé kucorgok a csap alatt, hogy a csövek végét elérjem. Idegesítenek ezek a pévécé csőídomok. Értő koromban se tudtam volna úgy összerakni őket, hogy ne szivárognak. Most is fognak szivárogni valamenynyire.

Beszélg hangosabban, francnyavalyát se hallok, kiabálja. Egyre inkább beszorulok a csap alá. Már moccanni sem bírok. Pihennem kéne. Ebben a pózban eszembe jut egy álmom. Két szőke hajú, nyámnyila külsejű regényíróval beszélgettem. Próbáltam velük mindenféle általános témát megvitatni. A regényírók viszont egyre csak a szakmájuk fortélyaira és cseles fogásaira terelték a szót, és szélesen mosolyogva tájékoztattak az írói munka központi kérdéseiről. Mindketten alacsonyok voltak, törekeny termetűek. Mindegy volt, miről próbáltak beszélgetni velük, az időjárásról, a nőkről vagy a politikáról. Ők egymás szavába vágva, szívélyesen és kitartóan csak a hivatásuk titkait fejtegették. A jellemábrázolás, a karakterfejlődés, az időkezelés és a beszédhelyzetek rejtelmait sorolták. Szerintük az író feladata megmutatni, mire képes az ember. Hol vannak a határai az emberi létezésnek. Melyek a legjellemzőbb embertípusok. Hogyan kell rámutatni az egyediben az általánosra. Írás előtt hat órával cukrot egyikük sem fogyaszt. A cukor rossz tanácsadó. Alkoholt viszont bármikor, bármennyit. Ez rendkívül fontos, mondták szinte egyszerre. Idézték Poe-nak azt a módszerét, hogy egy fantasztikus elbeszélés megírása előtt inni kell néhány pohárka lángoló puncsot. Poe-nak ezt a mondását álmomban én is ismertem. Az írók minden reggel azzal szokták magukat kínozni, hogy még szarás előtt megírjanak egy sikertült bekezdést. Addig nem mennek el szarni, míg azt a bekezdést nem csiszolták tökéletesre. Fontos dolog a világszerűség, emelte ki az egyik szőke író. Mire a másik lecsapott erre a kifejezésre. Igen, mondta, a világszerűség az roppant fontos. Világszerűség, ismételte el többször is, világszerűség, világszerűség. De a legfontosabb a ritmus, mondták. A regény matematikája. Esetleg zenéje.

Anyám sokadszorra arról kezd beszélni, hogy megint milyen hülyén viselkedtem a szociális osztályon. Nem zavarja, hogy beszorultam a csap alá. Azt a szegény nőt emlegeti, akinek a nevét ő sem tudja megjegyezni. Hogy az a nő csak segíteni akar nekem. Hogy változzak meg. Éljek úgy, mint a többi normális ember. Én meg direkt nem is arra a kérdésre válaszoltam, amit az ügyintézőnő kérdezett, vádol anyám. Az volt a legkínosabb, hogy az ügyintézőnő bármit mondott, én arra mindenféle marhaságot feleltem. Vagy meg se szólaltam, csak a plafont bámultam. Magamban nevetgéltem, mint egy dilinyós. Anyám nem érti, miért viselkedem úgy, mint egy komplett idióta. Meg fogom látni, az lesz a vége, hogy az ügyintézőnőnek elege lesz belőlem, azt fogja hinni, hogy össze akarom zavarni, és kigúnyolom az egész intézményt. Az az ügyintézőnő kezdeményezheti, hogy megvonják az eseti szociális támogatást. Csak egy ujjmozdulatába kerül. Ezt akarom elérni? Ő nem tud eltartani engem. Arra ne is számítsak.

Szúrni kezdi a nyakamat egy régről itt maradt üvegszilánk. Ha megmozdulnék, elvágná a torkomat. Valami por hull a szemembe. Meg még azt is könnyen elintézheti az ügyintézőnő, mondja anyám, hogy zárt osztályra kerüljek. Akkor aztán ő, anyám rohagálhat a kormányablakba vagy a munkaügyi irodába Körössényi Antalnéhoz, hogy kiszabadítson. A zárt osztályról nincs ám kijárkálás csak úgy. Bent tarthatnak akár tíz vagy húsz évig is. Jól fontoljam meg, hogy legközelebb hogyan viselkedem, harsogja anyám, miközben fejfelé gebeszkedve a csúszos-izsamós csővégeket próbálom összegyömködni valahogy. Logikus lenne, gondolom, a csap alatt. Első lépcsőben azt a filléres támogatást vonják meg, az állami könyöradományt. Aztán a lakást veszik el. A végén pedig intézetbe zár-

nak. Csak idő kérdése. Egyszer úgyis mindent elvesznek tőlem. Csoda, hogy még eddig nem tették, biztos valami hiba csúszhatott a rendszerbe. Homokszem került a fogaskerekek közé, ezért késlekednek. Nem hinném, hogy a hivatalnoknő kipécézett volna magának. A rendszer így működik. Mindent elvesznek tőlem, suttogom a csap alól. Tessék?, hallom anyámat. Nem értem, harsogja. Beszélj hangosabban!

Már vagy fél órája tömködöm egymásba a csöveket, de vagy rosszul csinálok valamit, vagy pedig ezek a csövek soha nem is illettek egymásba.

Anyuka, mondom, használjuk inkább a konyhai csapot.

Milyen feszült vagy ma, mondja, milyen ideges, semmihez nincs türelmed.

Nem vagyok ideges, anyuka, mondom.

Fejle lefele csimpaszkodom a csap alatt, már részévé váltam a vízvezeték-rendszernek. Érzem, amint a szennyvíz keresztülbugyog a tagjaimon. Már nemcsak a ruhám csuromvíz, hanem a testem belsején zubog át a langyos koszlé. Egész hátralévő életemet elképzelem a lefolyó engedelmes és mozdulatlan toldalékként, ahogy nyelem és okádóm a szennyet. A helyzetemet tovább bonyolítja, hogy ebbe a lefolyóba van bekötve a mosógép is. Fehér mosáskor a hipóval is meg kell majd barátkoznom. Meg havonta egyszer a csatornatisztító folyadékot is át kell, hogy engedjem magamon. A bal lábam beszorult a csövek közti kalodába. A jobb karom a könyökömtől a vállamig a mosdókagyló és egy ívelt idom fogságába esett. Az üvegszilánk szúr. A nyakam beékelődött a szifon alá, és a penészes fal fojtogat. Ezen a lukon át alulról nézem anyámat. Szeretnék sikoltani, hogy segítsen, de nem jön ki hang a torkomon. Közben már az összes vér az agyamba tódult. Szédülök, levegőt is alig kapok. Kétségbeesetten vergődöm. Valami reccsen és törik. A fejem a padlóhoz koppan. Most a jobb lábam szorul be egy csőhajlatba. Megpróbálok kirángatni. Újabb nagy reccsenés, rám zuhan a mosdókagyló. Teljesen összeprésel, végképp csapdába estem. Anyám hangját hallom, megyek, főzök egy kávé, mondja. Itt hagy. A konyhába siet.

Anyuka, ne hagyj itt, préselem ki magamból az utolsó lélegzetet, de meg se hallja.

Rögtön jövök, kiáltja már a konyhából, kérsz bele cukrot vagy tejet?

Egy seb van az orromban, anyuka, és nagyon vérzik, nyöszörgöm utána.

Mindjárt jövök, hallom a hangját odakintről.

Eszembe jut, amikor gyerekkoromban a gyógyszergyárban dolgozott. Attól a kémiai bűdösségtől mindig viszkett a háta. Akkor még egyetlen ágyunk volt, abban aludtunk mindketten. Éjjelente mindig vakargatnom kellett a hátát. De akárhogy vakartam, ő csak kiabált, hogy erősebben, erősebben. Vakarjad erősebben! Már mind a tíz körmömet a rákvörös bőrébe vájtam, éreztem a bőrcapatjait a körmöm alatt, de még mindig kiabált, vakard erősebben. Nem érted, vakard, ahogy csak bírod!

Itt sinylődöm a mosdókagyló rabságában. Azt képzelem, hogy odabent nekiállt kilakkozni a körmét. Tudom, hogy nincs remény.

Az iskola Topekában

(részlet)

Egy barátoddal ebédelsz, akit egy ideje nem láttál, és azzal kezdi a beszélgetést, hogy a mosolyában új keletű keserőséggel megjegyzi, „Húha, el se hiszem, hogy szorítottál rám időt”. Többször is megkérdezed, mi van vele, de ő folyton rólad meg a könyvturnés kalandjaidról akar beszélni, állítja, hogy az ő élete hétköznapi, semmi érdekes. Öt percet késel egy értekezletről, mert a kávé a blúzodra öntötte, a mosdóban hiába törölgetted magad papírtörölővel, és azt mormolják, „Meglep, hogy egyáltalán idefáradt”. Egy kolléga megjegyzi, hogy nagy támogatást kapott, és gratulálsz, de megint a kissé savanyú mosolyt kapod: „Tudom, hogy neked ez semminek hangzik”. Tiltakozol, de ez inkább csak ront a dolgon. Egy esetmegbeszélésen a konzultáns egy páciensről beszél, aki nem hajlandó megfontolni az intenzív terápiát, és a vezető pszichológus általános nevetést kiváltva szellemeskedik: „Jane könyvét csak el tudja olvasni; az biztos meggyógyítja, és sok időt meg erőfeszítést megspórol”. Egy szülői értekezlet miatt át kell tenned a fogorvosnál megbeszélte időpontot; a recepció elkeseredetten sóhajt: „Azért vagyunk, hogy önt szolgáljuk, dr. Gordon”. A szülőin tisztelettel felteszel egy kérdést a tantervről. „Talán nem vagyunk flancosak vagy híresek, de tudjuk, hogyan tanítsuk a diákjainknak a nyelvet.”

Még apád is, aki általában úgy támogatott és olyan büszke volt: ha elfelejtek elmosogatni, most már nyilván azért történt, mert alantásnak tartom a házimunkát – nem számít, hogy világeletemben rendetlen voltam; ha türelmetlen voltam valami miatt, azért, mert megváltoztam attól, hogy mindenki azt hajtogatja, milyen nagyszerű vagyok – pedig azt is mondták rám, hogy férfigyűlölő vagy intellektuális áruló. Belefáradt, hogy azt kérdezzék tőle, milyen „Mr. Jane Gordon”-nak lenni, vagy dicsérik, amiért ő „az anya”. Az emberek azt szokták mondani: valakit „megváltoztatott a siker”, vagy amiatt dicsérik, hogy ez éppenséggel elmaradt, de ezzel a megfogalmazással az a baj, hogy a hírnév vagy hírhedség mindent megvál-

¹ Az *iskola Topekában* különös családregény, amely nemcsak nemzedékváltásról, de éraváltásról is szól a kilencvenes évek végi Amerikában. A főszereplő Adam Gordon végzős a gimnáziumban, vitakörök sztárja, aki szinte fegyverré fejlesztette a nyilvános beszédet. Topeka tipikus középnegyati amerikai kisváros, egyetlen nevezetessége az Alapítvány nevű világhíres pszichiátriai intézet. Itt dolgoznak Adam szülei: Jane, aki híres feminista író, és Jonathan, aki terapeutaként különösen jó abban, hogy szóra bírjon nehéz eseteket.

A regény mikrokozmosza a hányattott családi élet: Jane harca, ahogy igyekszik bátorítani a nőket, közben súlyos gyermekkori traumát próbál feldolgozni magában; Jonathan hűtlensége; gyerekszenvedés egy mérgezően férfias kultúrában. A makrokozmosz pedig a jelent megelőlegező közelmúlt: a közbeszéd szétesése, az új jobboldal trolljainak és zsarnokainak felbukkanása, valamint a minden kortól független identitásválság. A regény a 21. Század Kiadó gondozásában 2020 őszén jelenik meg. (A ford.)

tozta az illető körül, minden kapcsolatot, amibe bele van ágyazva, akármit is csinál a szóban forgó illető. Persze az ember jobban vagy rosszabban is tud navigálni az új valóságában. És hála istennek az én hírnevem, már ami volt, még azelőtt csúcsozott ki, hogy létezett internet, úgyhogy nem kell gugliznom magam vagy tweeteket és kommentezőket olvasni – ahol nyüzsögnek a Férfiak.

De amíg a családjaink ki nem ruccantak New Yorkba – te hatodikba vagy hetedikbe jártál –, a Simával való kapcsolatom, legalábbis számomra, alapjában változatlanok tűntek. A könyvet neki ajánlottam. Láthatóan őszintén örült a sikeremnek, és eleinte ő védett legönzetlenebbül az elkerülhetetlen vád ellen, hogy kompromittáltam az elméleti szigort a közönségsiker kedvéért. Sima mindenkinél jobban értette, miért köteleztem el magam a közérthető stílus mellett; az első és legfontosabb, hogy hittem, sok embernek tudok segíteni, ha a lehető legvilágosabban leírom a háromszögeket vagy a testvéri dinamikát, és hogy terapeutaként ezeknek a fogalmaknak a gyakorlati tanácsba foglalása az erősségem. Sima azzal is tisztában volt, hogy allergiás vagyok mindenre, ami miszticizmusba hajlik, arra, hogy a szakzsargon – elsősorban, bár nem kizárólag, a pszichoanalitikus szakzsargon – felhasználásával a nőket hisztérikáknak állítsák be; ennek ahhoz volt köze, amit apám művelt, a bántalmazással járó sok titokzatoskodáshoz és manipuláláshoz. Na most, az akadémikusok és elméleti szakemberek kemény magja simán legyintett rám; ha a könyvedet a New York Timesban dicsérik, akkor csak kereskedelmi célra átcsomagolt ideológiával házalsz; nem kell téged komolyan venni. Természetesen igazi érvek is szólnak amellett, hogy mit lehet nyerni vagy veszíteni az egyik vagy másik diskurzussal, az értelmiségellenesség lehet ugyanolyan rossz, mint a sznobizmus, de érdekes volt, hogy amikor az Alapítvány egyik öregfiúja vagy annak egy szövetségese szerepelt a Timesban, akkor azért, mert a munkája transzcendens volt, de amikor egy magamfajta péniszirigy amazon került a figyelem középpontjába, akkor nyilvánvalóan csak azért, mert mindent kvázi a pszichológiai csajirodalom szintjére redukáltam.

Simával abbahagytuk a „konzultációkat” – vagyis már nem találkoztunk kitűzött időpontokban, hogy az apámról beszéljünk, amiért egyébként makacsul fizettem neki, hogy világos legyen, mi szakmai és mi személyes; most visszanezve fájdalmasan világos a zavarunk akkori mélysége. Abbahagytuk, de nem tudtunk kilépni a szerepekből: én voltam a páciens, ő az orvos. Nem tudtunk csak úgy visszaváltani – én lettem az, aki beszél, ő az, aki meghallgat, finoman ösztökél, tanáccsal lát el. Ez Topeka dióhéjban: a könyv fogadtatásának bonyolult élményéről beszéltem Simának, hogy mit tesz a kapcsolataimmal, beleértve apádat; Sima a karrieremhez fűződő viszonyáról (és a karrieremhez fűződő viszonyomhoz fűződő viszonyáról) beszélt Klaus kanapéján; Klaus valószínűleg továbbadott ebből valamit apádnak – még ha kódolva is, talán nem szándékosan – a közös sétáikon (vagy, mivel Klaus egyre kevésbé mozgott, a nappalijában, ahol pipázott); és folytathatnám. Ez volt a háttér, amikor Sima és apád kapcsolata elszabadult, de erről őt kérdezd...

– Ha részletekre vagyok kíváncsi.

Ha részletekre vagy kíváncsi. Csodálkozva hallom, hogy emlékszel a New York-i útra. Visszanezve rettenetes ötlet volt. A Kilencvenkettedik utcai Y-ban kellett szerepelnem, nyilvános beszélgetés a munkámról, és megkérdezték, ki legyen

a moderátor. Az jutott eszembe, hogy megkérem Simát, és összekötjük egy családi kiruccanással – a kiadóm fizeti az ő jegyét is –, egyrészt így fejezem ki az iránta való tiszteletemet, másrészt jó móka lesz. Kapásból igent mondott, amikor felvettem, bár szerintem szinte azonnal másodhegedűsnek érezte magát. A plakáton nem szerepelt a neve („Beszélgetés Jane Gordonnal”; Phelpsék szereztek egy plakátot, átírták és körbefaxolták: „Kétlaki Gordon védelmezi a buzikat”), aztán amikor kikötöttem, hogy szerepeljen rajta, rosszul írták a nevét; a kiadóm nekünk egy flancos hotelben foglalt szobát, de Sima nem akart érte fizetni, kevésbé drága helyet szeretett volna, és megsértődött, amikor felajánlottam, hogy kifizetem a különbséget. Akkor azt mondtam, menjünk mind egy olcsóbb hotelbe, hogy együtt lehessünk, de ezt nevetséges ötletnek találta, erősködött, hogy hagyjuk. És mindez még azelőtt, hogy elindultunk volna Kansas Cityből.

A Y az időjárás ellenére zsúfolásig telt; január volt, aznap este eső és havas eső váltakozott. Mindig ideges vagyok, ha közönség előtt kell beszélnem (biztos bekaptam egy lorazepamot), de meglepődtem, hogy Sima is az; fel-alá járkált a váróban, a hamutartó helyett véletlenül az egyik kis tálba hamuzott, amiben sós mandulát tettek ki, megkérdezte tőlem, hogy néz ki, amit sosem szokott, újra meg újra át akarta venni a kérdéseket, pedig bőven volt témánk. (Ti, fiúk apáddal és Erickel voltatok; nem emlékszem, hová mentetek, valami turistás helyre, talán a Hard Rock Caféba enni.) Miután bemutattak bennünket, és leültünk a színpadon – két szék félig egymás felé fordítva, egy kis asztal, rajta üvegkancsóban víz, állványon mikrofonok –, Sima felém fordult, hogy feltegye az első kérdést, és éppen mielőtt megszólalt, láttam, hogy az arca megváltozik. Hidegséget, távolságtartást láttam a mosolyában, keserűség üledékét. Finom változás volt, de éppen a finomsága miatt hangsúlyos – egy arc, amit közelről ismersz, nagyon zavaróan megváltozik, amikor csak kicsit változik; emlékezz, mennyire kiakadtál, amikor apád először és utoljára leborotválva a bajuszát – talán túl kicsi voltál, hogy emlékezz; egy film miatt csinálta.

És Sima első kérdése rögtön a szüleimre vonatkozott; ezt a témát még lehetőségként sem vetettük fel. A szüleimre vonatkozott, de én úgy hallottam, mintha apámról szólna: „Mi, pszichoanalitikusok természetesen megszállottan foglalkozunk a szülőkkel – kezdte Sima, nyilván eleve így is akarta kezdeni –, gondoltam, kezdjük azzal, hogy a szüleidről kérdezek”, a korai tapasztalataimról, hogyan befolyásolták azt a döntésem, hogy terapeuta leszek, a munkámat. Kívülről teljesen észszerű kérdésnek tűnt, de én hátbatámadásnak éltem meg. Cukkolni akar, hogy beszéljek a molesztálásról? Meséljem el, hogyan ástuk elő az emléket mi ketten? Vagy csak paranoiás vagyok? Úgy éreztem, Sima – vagy a hasonmása – fenyeget, arra emlékeztet, hogy a „rajongóimmal” ellentétben ő tudja rólam az igazat. „Nem hinnének neked, talán még én se hiszek neked”, ezt olvastam le az arcáról, akármilyen örütségnek hangzik – amivel azt akarom mondani, hogy futólag bántalmazó szülőnek láttam Simát, aki kétségbe vonja a gyerek valóságát. Egyszerre voltam a színpadon és újra Brooklynban az ötvenes években; rövid ideig még a vonaton is.

De aztán hallottam a saját hangomat, ahogy felelek a kérdésére, teljesen természetesen beszélek, arról mesélek, milyen volt a családunk dinamikája gyerekkoromban, elsütök pár viccet; a közönség – szinte kizárólag nők – nevetett, bátorítónan nevetett. Visszaereszkedtem a testembe. A pánik és a szédülés elmúlt, a

beszélgetés egész jól lezajlott; emlékszem, úgy éreztem, a közönség kérdéseinél kifejezetten remekeltem.

Aztán könyveket dedikáltam egy hosszú asztalnál az aulában, mialatt Sima végig ott ült feszengve mellettem, pedig neki nem volt mit dedikálni, majd kiléptünk a hidegbe, és kerestünk egy kajaldát: görög hely volt, félhomályos. Amint leültetek, és megrendeltük a bort, köszönetet mondtam neki, hogy megcsinálta velem a beszélgetést, hogy olyan jól ment. „Az első kérdésed meglepett – mondtam egy-két perc múlva –, szóba se került, hogy ezzel kezdjük.” És akkor esett le nekem, hogy az arca nem is változott vissza normálisra – az új arccal jött le a színpadról, a nyilvános arcát hozta a magánbeszélgetésünkre. „Hogy érted?“, kérdezte. „Úgy értem – feleltem –, hogy nem számítottam a kérdésre, és megzavart, mivel te tudod az igazi választ, amit még nem vagyok kész megosztani a nyilvánossággal.” Nem szólt semmit. „Csak azt mondom – folytattam –, hogy meglepett és kíváncsi lennék, hogyan értetted.” „Nos – kezdte az új mosolyával, a rá jellemző melegség és szomorúság nélkül –, ha elemezni akarod, hogy a ma esti produkcióm mi módon okozott csalódást, hogyan sértett meg az, hogy iderepültem a családommal téged ünnepelni, akkor megtehetjük, de várjunk vele holnapig, jó? Nagyon fáradt vagyok.”

Az utazás többi részéről – még két napunk maradt – rémálomszerű emlékeim vannak. Apáddal jó előre eldöntöttük, hogy elviszünk téged Flatbushba, abba a házba, ahol felnőttem; amúgy nagyon közel van ahhoz, ahol most tanítasz; Sima és Eric akkor még azt mondták, velünk akarnak jönni; próbáltam felmenteni őket ez alól – nem akartam, hogy még több minden rólam szóljon –, de csak még jobban megbántottam Simát; gondolom, azt hitte, hogy meg akarok szabadulni tőlük. Eljöttek, de nem akartak ott lenni – csak álltunk a Keleti Kilencediken a J sugárút közelében, hideg szél csapott az arcunkba, néztük a homlokzatot, apád készítet egy fotót, aztán elmentünk –, és persze egy örökkévalóságig tartott az oda-vissza út az Upper East Side-i hotelekbe. Aztán Jasonnel elkezdtetek veszekedni – talán éreztétek a felnőttek közti energiát –, és mindketten turistagyerekek paródiái lettetek, vinnyogtatok a metrón, lökdöstétek egymást. Te egy baseballfelszerelés-boltba szeretnél volna menni, Jason meg a World Trade Center tetejére; mindketten idegesítők voltatok. Nem volt nagy ügy, de hirtelen lebénultam: ha Jason pártját fogom, Sima lekezelő gesztusnak hinné; ha a te vágyaidat helyezem előtérbe, az a nárcizmusom bizonyítéka; ha azt mondom, váljunk szét és találkozzunk később, Sima úgy érzi, ejtem őt; úgyhogy néma és passzív lettem, ami valószínűleg durcázásként jött át.

Apád ötlete volt, hogy vigyázzunk Jasonre aznap este, hogy Sima és Eric elmeessenek kettesben vacsorázni; az is az ő ötlete volt, hogy hála gyanánt mi fizessünk; közöltem vele, hogy nekem mindegy, mit csinálunk, de világossá tettem, hogy az ő döntése, nem az enyém. Eric és Sima vonakodva beleegyeztek, és ti, fiúk izgatottan vártátok, hogy szobaszervizt rendeljünk, és tévézhessetek. Én is megkönnyebbültem, kellett egy kis távollét Simától. Úgy volt, hogy a vacsora után – nem messze a hoteltől fognak enni – eljönnek Jasonért.

Újrakezdődött a veszekedésetek; talán a *Terminátort* akartad nézni, Jason meg a *Terminátor 2-t*, vagy hasonló, nem tudom már. Apádra hagytam a fegyelmezést, de ő mintha csak félig lett volna ott, nem foglalkozott velem, hogy agresszívak vagytok. Én egyikőtöket se bírtalak elviselni, azt mondtam magamban, el se hi-

szem, hogy egy ilyen pattanásos, baseballsapkás, sportimádó topekai protokamasz anyja vagyok; isten segítsen át a következő hat éven. Rendeltünk nektek milliárd dolláros hamburgert, amivel pár percig elvoltagek. Aztán megint kezdtetek rendetlenkedni, birkóztatok, de legalább már nevettek, jól éreztétek magatokat. Úgy döntöttem, zuhanyozom egy nagyot – a fürdőszoba pazar volt, szinte egy terem –, magatokra hagylak hármókat.

Eleinte azt hittem, hogy a kiabálás a filmből jön, de aztán rájöttem, hogy valami baj van. Elzártam a vizet, felkaptam egy hotelköntöst, és arra nyitottam ajtót, hogy ti ketten verekedtek, de istenigazából ütitek egymást, apád pedig szét akar választani, de nem tud; Jasont meg téged egy pillanat alatt fiatalembernek látalak, igazi erő feszült bennetek, igazi harag, igazi erőszak. Most dulakodtatok, próbáltátok a másikat a földre vinni, és véletlenül vagy szándékosan a könyököddel eltaláltad Jason felső ajkát. Felsikoltott, mire kicsit észhez tértél; apád elkapta és lefektette Jasont az ágyra, úgy kellett az ajkát lefejtetni a fogszabályzóról; ömlött a vér; mázli, hogy a fogszabályzó nem lyukasztotta át az ajkát. Behúzódtál az egyik sarokba, és valami férfias baromságot szajkóztál – „Figyelmeztettek, faszfej, mondtam, hogy hagyj békén” –, de könnyes volt a szemed, újra gyerek lettél.

Másfél órával később Sima és Eric, mindketten spiccesen, a hotel halljába belépve engem láttak, rájuk vártam. „Minden rendben, de Jason meg Adam összekaptak, és Adam véletlenül megütötte Jason száját, össze kellett varrni. A kórházban vannak. Csak pár sarok.” Eric kérdésekkel sorozott, amikre próbáltam válaszolni, de Sima az aggodalom első hulláma után jéghideg lett. „Nem lett volna szabad rád bíznom a fiamat”, ezt olvastam le a maszkról, amivé az arca merevedett (vagy ezt vetítettem rá?). Ahogy gyalog elsiettünk a kórházig, újra meg újra bocsánatot kértem, egyre elkeseredettebben vártam valami emberi jelet Simától, de ő csak azt ismételte, mint egy idegennek, aki nekiütközött az utcán: „Semmi gond, nem érdekes, a fiúk már csak ilyenek.”

Te meg Jason – akinek az ajka úgy feldagadt, mint egy rajzfilmben – kibékültetek, és már nem volt több gond, a kiruccanás hátralévő része eseménytelenül telt, bár én nyomorultul éreztem magam. Noha akkor nem hittem volna, ekkor kezdődött el a Simával való barátságom felbomlása, habár évekig próbáltam a lelkére beszélni, könyörögtem, hogy árulja el, mit tettem, sírtam a telefonban, vagy az ajtajában, vagy vacsoránál a Steak and Ale-ben, már amikor méltóztatott találkozni velem, hogy mondja meg, hogyan hozzam helyre, menjünk el együtt terapeutához, vagy kérjünk meg egy barátot, hogy moderáljon, próbálkoztam mindennel, ami eszembe jutott, hiába; „Jane, túl nagy feneket kerítesz ennek; csak eltávolodtunk kicsit, amióta téged annyira lefoglal a karriered”, stb.; ez az egyetlen igazi felnőtt barátság, amit elvesztettem. El sem tudom mondani, milyen fájdalmat okozott, okoz, részben azért, mert a traumához kapcsolódott, amivel ő segített szembenéznem. Nem akarok egyenlőségjelet tenni aközé, amit apám tett és hogy Sima ejtett; csak azt akarom mondani, hogy nem tapasztalhattam volna meg az utóbbit, ha nem sújt az előbbi, tekintve kapcsolatunk természetét, az elmosódott határt terapeuta és barát között. Pár éve nem is beszélünk már, amikor futólag kénytelenek voltunk újra kapcsolatba kerülni a Darren-eset miatt.

Az utazásból ezen kívül csak arra a délutánra emlékszem világosan, amikor Sima ragaszkodott hozzá, hogy majd ők vigyáznak rád meg Jasonre, hogy mi apáddal el-

mehessünk valahová. „Kíváncsian várjuk, Jason hogyan áll bosszút – poénkodott apád –, akár találkozhatunk is a kórházban”, és mindenki nevetett, de kínosan. És amíg apáddal elvöltünk, én egész idő alatt tényleg láttam magam előtt, hogy megint verekedtek, betűöd a fejed valaminek a sarkába, egy újabb agyrázkódás.

Apa viszont szinte mániákusan izgatott volt, hogy pár órát magunk lehetünk a városban. Úgy döntött, elmegyünk a Metbe, amihez nekem nem fűlött a fogam, talán mert gyerekkoromban annyit jártam oda, és most nem hiányzott még több gyerekkori emlék, de nem volt jobb ötletem – túl hideg volt sétálgatni. Meg akarta nézni pár kedvenc festményét – azt a Szent Johannát Bastien-Lepage-tól; azt a Ducciót, amit annyira szeretsz, amin a gyerek félrehúzza az anyja fátylát. Apáddal sokat voltunk a Metben, amikor az első feleségével élt, és visszatekintve azt gondolom, a fura energia azon a délutánon abból fakadt, hogy Simával egyre jobban összegabalyodtak – úgy értem, olyan helyre mentünk, ami fontos volt a mi kapcsolatunk történetében és az ő, nos, hűtlenségének történetében is. Szóval a Met nagy szerepet játszott kettőnk viszonyában. Volt egy különösen emlékezetes nap, amikor gombát ettünk vagy LSD-t vettünk be, aztán ténferegünk a múzeumban, és ő kibukott, de ez egy másik történet. Most, huszonzét évvel később, ahogy karon fogva jártuk a galériákat, én is átéltem valamiféle személyiségvesztést, drogok nélkül is – az elsőprő érzést, hogy a vonatkoztatási rendszerek összeomlanak, hogy a múlt és a jelen egymásba dől. Gyereknek éreztem magam, aki azt akarja, hogy az anyja vagy Sima védje meg az apjától, és közben anyának, aki nem tudja megvédeni a gyermekét, akinél pedig fennáll a veszély, hogy átváltozhat Férfivá (nem tartottam meg az ígéreteimet, amiket akkor tettem, amikor eszméletlen voltál); egyszerre voltam ott nagyival, hogy a márvány megnyugtassa („Jane rendbe jön”), és apáddal, a későbbi múltban, ahogy segítettem tönkretenni a családját, és a jelenben is, mint híres kapcsolatguru, aki már nem tud mit kezdeni a saját kapcsolataival. A szemem sarkából folyton Lassiter-festményeket láttam, folyton a rózsaképet véltem látni, időntúli suttogásokat hallottam. Végül megtaláltuk a Ducciót – azt hiszem, az összes galériát átrendezték –, apádból ömlött a szó, én viszont hirtelen nem érttem már őt. Bár ez így nem pontos. Egy filmről beszélt, amit csinált vagy csinálni akart, és egy régi fényképről az anyjáról lóháton, és a szülei lovasszobraitól és a szemellenzős lovakról a Central Parkban, és a lovakról Muybridge *A mozgó ló* című fotósorozatában, és az álló meg mozgó képek viszonyáról, és hogy Tematikus Appercepciók Tesztet csináltat az elveszett fiaival („Most mutatok egy képet, szeretném, ha kitalálnál hozzá egy történetet. Egy történetet, aminek van eleje, közepe és vége”), és a „holtér” kísérletekről, amiket egy neurológus barátja végzett; az összes téma összekeveredett és szétvált, mint a hullámok.

Az egyik teremőr közölte, hogy a galériák hamarosan zárnak. Asztalt foglaltunk egy belvárosi étteremben, egy kínosan elegáns olasz helyen, amit apád választott. A ruhatárnál eszembe jutott, hogy – annak idején, amikor apádnak a rossz tripje volt – úgy rohantunk ki a múzeumból, hogy még a télikabátunkat is otthagytuk; majdnem megfagyunk. Amikor odaadtam a nőnek a kis számozott bilétát, szinte azt vártam, hogy azokat a kabátokat hozza ki egyetemista korunkból. Felvesszük, és huszonzét év semmivé lesz.

PÉK ZOLTÁN fordítása

BILLY COLLINS

Kozmológia

*Sose vettem komolyan azt az elképzelést, hogy a Föld
négy elefánt hátán nyugszik,
amelyek egy teknősbéka hátán állnak,
amelyet pedig teknősök feneketlen
öröklétbe vesző végtelen sora tart.
De hát józan ésszel ki is venné?*

*Viszont ha már itt tartunk,
ezt én azzal a képpel helyettesíteném, hogy a Föld
az egész népességével és minden dolgával együtt
Keith Richards fején nyugszik,
aki egy Marlborót tart az egyik kezében,
és egy üveg Jack Daniel's-t a másikban.*

*Amíg Keith arról beszél, hogy a blues
hogyan hatott a Rolling Stonesra,
a Föld vígan pörög a tengelye körül,
és megfelelő időközönként megkerüli a Napot.
Am ha témát vált, vagy akár csak túl hosszú
szünetet tart, akkor mindannyiunknak lóttek.*

*Kivéve persze, ha egy ember valahogy életben marad,
kivételre a mély űr fagyos hidegében:
ez esetben viszont máris egy film van a kezünkben –
de várjunk csak, akkor nem is volna semmiféle kéz,
hogy filmet írjon vagy forgasson,
és mozik se, vajdas popcornnal meg óriás Pepsivel.*

*Most tekintsünk el ettől, és képzeljük el Keith-t,
amint a Rolling Stones többi tagján áll,
akik Muddy Waters vállain állnak,
és hacsak nem volna ott az a végtelen teknősoszlop,
egyik a másikon, végig lefelé,
akkor azon kapná magát, hogy ő már egyáltalán nem áll semmin.*

KŐRIZS IMRE fordítása

Megnyílik a menny

*Ma az egész szoba úgy forog velem,
mintha egyenesen a tág űrben volnék
és gravitáció nélkül molyolnék
fontos alkatrészekén, paneleken,*

*amik, ha elromlanak, akkor nekem
rossz lesz majd nagyon, mert szétcsúszik a világ,
és elvesztem azt a kevés harmóniát,
amit lassacskán elértem idebent.*

*De aztán látom, hogy a plafon helyén,
'hol nemrég' még egy folt volt, megnyílik a menny
és rátelepszik izzadó orcámra.*

*Majd isten szól ki belőle nagy hetykén,
de nem segít, óv, hanem grimaszol nekem
és fenyeget, hogy felfal nemsokára.*

Irimiás monológja

(Krasznahorkai-átirat)

*Mert, hidd csak el jól, Csulafülű, az Isten
nem nyilatkozik meg a betűben,
és egyáltalában is, semmiben
sem mutatkozik meg vagy nyílik fel nekem*

*vagy neked vagy akárkinek. Megértettem,
hogy nincsen különbség énközöttem
és egy bogár, vagy például nincsen
különbség egy bogár és az üresen*

*elzuhanó kiáltás között. Elmúlunk.
Értelem nélkül működik, kihalt minden,
a hit csupán képzeletünk találmánya.*

*És amikor azt hisszük, épp szabadulunk,
csak a lakatjainkat igazítjuk meg.
Nincs menekvés. Nagyon meg van ez csinálva.*

Negyvenes nők az életemben

*Hetek óta ez a hullacsend. Kivágták a földből
a vezetékét, a zsinórt, a zümmögést.
Most aztán megismerkedhetsz magaddal.
Te kérted, marha. Párhuzamosan futó
alagutakban jársz. Untig ismert nappalik, szagos
tapéták, terhességi csíkok, és persze lányok,
akiket majomként mutogatnak. Mosoly, meghajlás, pukedli, csimpasz.
Köröttük frakkos démonkák. Felköhögnek valami udvariast,
És csak állnak ott sorban a szerencsétlenek.*

Világ lányai, hova lettetek?

*Mellébeszélsz. Ha az első tíz év a megtörésről szól,
akkor mire marad időd? Nézz magadra, nyakfodorban
tetszelegsz barmok előtt. Ismét. Micsoda lázadás.*

Hová vitted a titkodat? Kit takartál be vele?

*A végére csak annyi maradjon, hogy a szemed
kétség-
kívül
démonké.*

Fél-halak királya

Aztán eljött a paradicsom.

*Babusgattam pár tízéven át a korlátokat, de ne legyen
kétség, nekem aztán semmi közöm ezekhez
a kopott karókhöz.
Mindentyik hozzátok tartozik. Hiába pumpáltam,
nem mosta el őket a vér. Ostoba ötlet.*

*Kinyújtóztam ezen a tavaszon. Lábuajtól
orrig. Izmos kis soraim közben idegurulnak.
Sípol a korrupt tüdő, de már nem köt le.
A jövőmben hegyeket mászok, és nem izzadok
többé más helyett, hódító citromot
és lepényt rendelek egy aucklandi büfében,
ahol pattog a festék és széles vállú, vörös szörfösök
jönnek be éppen. Jacinda, fogadj örökbe, kérlek.*

Addig is, öklömnyi darabokat falok be korlátaitokból.

*Erős gyomrom lemarja a festéket, lábuajtól orrig:
éhes kis csecsemőfejek kántálják, hogy a félelem
évének vége.*

Ömlik, özönlik a szerotonin.

Kényszerfények

Ez az alagút vízben áll. Mindegy is, hogy kié.

*Nem láttál még ilyet: virtuózan szorítom tengerszint
alá élettereimet. Hozott vagy tanult reflex?
Ussonynosztalgia?*

*Mániák elől úsztam idáig, kifogni valami
megemészthetőt. Úgy mondják, az aliban
gyűlnek a tenger szemetesei. Vérszíniék,
ha még látná is valaki.*

*Életem, ott hagytalak. Persze,
megint valami hósködés. Annyira unom
magam, léptékeimet.*

*Ezer méterrel a felszín alatt
állati
kényszerfények és a totális sötét.
Szépnek hazudott kis túlélők.*

*Pont ekkora a távolság köztünk: északon
régóta csak félelemből
világítok.*

KUSTOS JÚLIA

Róza dala

úgy tartsd a kezed hogy az álomból meríts [...]
úgy tartsd a kezed hogy meríts az emlékezetből
(Zbigniew Herbert)

1.

*A nevem Róza, nyolcvanéves vagyok,
családunk földjét borzasztóan félttem.
A nevem Róza, és a cselédségbe vissza
senkit nem eresztek, mert tudom, hány
ember fér el egy szobában, fejtől és lábtól
mennyi lehetséges. És mikor néha
visszamegyek, ki az utcából, át a főúton,
az akácok sorok közé, látom még a szántó
szélén egy viskó vonalait találkozni;
a földön halvány merőlegesek futnak össze,
és a küszöb előtt csontosra topogott föld
emléke vár, egy már beszántott, de
terméketlen pont: a mezőt innen kell
lássam újra, és bal kezem egy kilincsre
tenném, és a jobbal belökném a ház ajtaját.
Ujjbegyemben meleg érintés, számban
száraz szalmaszál.*

2.

*Telkünk végén áll egy kis fa,
annyi terem rajt, hogy ágai,
ágai, a csontos, szikár ágak
ívbé hajolnak, képtelenek tartani,
de törni nem fognak, míg én
őrzöm őket szememmel.*

*A fiammal élek – a legkisebbel, és menyemmel,
három unokámmal. A férjem, az István egy nap
elszédült, földre hullt, érett gyümölcsöm, és én
azóta minden nap szédülök és földre hullanék.*

*A fiamat ez tanította az időre, és
fiam lányait ezzel a fával tanítja:
azt mondja, annyi ideje áll itt,
amennyi ideje ő áll a földön.
És a kicsi, akinek a világ még
végtelen, lelket képzél a fának,
suttog a kéreghez.*

*A lélek útjáról nem tud még semmit.
És én tanítani nem tudom. Éjjelente
valamit a párnám alá teszek. Megnyugtat.
Hidegvér, hidegvér, hallom magam, és
hajnalra elalszom dünnögő hangomon.*

3.

*Néha álomban, mikor hátrálok, nekiütközöm egy díszletnek,
megébredek, és gondolkozni kezdek, mégis mióta ülök itt,
a kicsi mióta lehet mellettem, mióta kér, rajzoljak hercegnőt
és tornyot; a torony tetejére kupolát; a kupola csúcsára csillagot.
Mellé pedig egy fát roskadva körtéktől, törzsére darazsakat,
és amint ezt mondja, zümmögni kezd, mint akinek tejfogai közé*

*fészket raktak. Amikor nevet, a nyelvén ott táncol
egy kövér királynő, és félek, lenyeli,
de még jobban félek, hogy kimászik
szájából, és majd az arcán masíroz,*

*míg ő csilingelve tovább nevet, miért kérded, mama,
álmodsz-e, vagy sem? miért kérded, mama, mi az
én nevem? és nem pislog, talán észre sem veszi,
hogy gyönyörű szemén egy darázs mászik át.*

*Kezed pofonra nem emelheted,
még akkor se, ha fullánkja villan,
még akkor se, ha a szembogárban
látod tükröződni az ízelt lábakat.*

4.

*Mert nem volt még túl régen, hogy
szobádban a hajnalt barikáddal
köszöntötted és késsel. Véget
nem érő dulakodással. Nem volt*

*még elég rég, hogy bőrkabátos
alakok trappoltak a házba. Nem
volt még elég rég, hogy azt kiabálták:
kinyitni, kinyitni, hogy: a földet, a földet,
mégis mintha felednéd, férjed fényképe
a vitrines szekrényről, mikor eshetett le;
ajtód elé – hálóingben – összes holmidat
fel miért halmoztad?*

*Az üveg a homlokon hasad meg,
erre ébrednek. És szemükben
szemed, mint egy állaté: riadt.
Az ajtón ki nem lépnek, tudhatják,
amit te tudsz, de csak azt mondják,
reggel megvizsgál egy orvos,*

*azt mondják, menjek aludni, nem kell félnem,
és ők félnek, és nem tudnak visszaaludni már.*

5.

*A csuklók köré ívet ír az augusztus.
A hálóing trombitavirág. A szél megérint,
és továbbállna. Néha olyan halvány vagyok,
hogy átképelem magam egy színekkel
teli, szép túlvilágra.*

*Nyelvemre az ételt nehézkesen adják,
elkapom a kanalat, elharapom a szám.
A nevem Róza, azt mondják.
Időközben nyolcvankettő lettem,
és vannak dolgok, amikre, érzem,
emlékezni kéne. Nem tudom,
miért, de mikor a közeli lép szagát
idehordja a szél, én mezítláb
állok újra, és szaladnék.*

Egy hársfalevélen

Vízcsepp egy hársfalevélen –:
mily fiatal: száz éve borzongón épülő
gyöngyszem; mélyéből vibrálón, akárha szőlő
esőpaskolta bőrén, hajdani nyarak
örök napja s esticsillaga átsüt,
remegnek benne homályló erdei allék
behajló ágai, felső-orzági s erdélyi szekerek
ballagnak, hegyek, folyók, falvak, utak:
lüktető halántékek vagy hűséget
játszó asszonyok szétzilált hajszálai,
s elnyúltan, hosszan integető búcsúénekek –:
kiragyog mind, mi tovatűnt
egy hársfalevélen remegő cseppből;
vagy gyöngy már? Félőriült gyémántta –
gömbbé verte a pofozó idő?
Izzik szikrázó mélyén
egy éjbarna szempár
s néz, csak néz titeket.

Babitsolás

Ki mondja meg majd, mennyi kín és báj van
a rég leszentiült jó Babits Mihályban?
A kérdőjelbe hajló naplementék,
hajnali fűszálak, kik torkát metszték?,
szekszárdi vörös, szőke, avagy álnok,
szemük forgató fogarasi lányok,
szószívó Sophie-k, csincsillanyúl Csinszkák?,
vagy görögnél görgőbb, inkáknál is inkább
ósi verslábak rugdalnak talpra állni,
ha nem fogunk még kissé babitsmihályni?

Ha mindenki Minden, ki lesz itt a Semmi
Nagyszavak Körútján, ki fog öltre menni

szisszenő igazért, s ki ránt majd be féket,
hogy el ne gázolná az ikes igéket?
Elvesztveén atillánk, szép szót óvó menténk,
szitokban és gazban alvó Duna mentén
nem fog a magyar szó lábujjhegyen járni,
bár jó volna kissé megbabitsmihályni.

Weöres Sándornak

Unatkozott az Úr nagyon,
s leszólt csöngői csöndbe:
jöszte ölembe, gyermekem,
hintázhatsz itt, a térdemen,
úgyis ölembe jössz te,
s majd ketten megyünk tönkre.

Rákölté, mit vásált az Úr:
holdfényt, moszatot, gyöngyöt,
s a napsugárban ott csücsül,
ringatják istentelenül,
s nem tudni, térdén most ki ül,
szakállát tépdesevén kinek,
az Úr-e vagy a gyermek?

KÉT SZERELMES CSÓKOLKOZOTT, APOLLINAIRE HARANGOZOTT

A huszonegy éves Apollinaire-nek állás után kell néznie, és remek lehetőség pottyan az ölébe: egy német őrgrófné lányát kell franciára tanítani egy Rajna-vidéki kastélyban, mindössze napi két órában. Bőven jut ideje búvárkodni az őrgrófné gazdag könyvtárában, beleveti magát a német nyelvbe, még egy *Ungarische Volkslieder* is akad az olvasmányai közt. „De ne becsüljük túl az olvasmányok hatását – írja Réz Pál az *Apollinaire világában* (Európa, 1974, 44.) –, csak fluidumukkal, áttételesen lesznek jelen ekkortájt született költeményeiben. (Kivétel egy Brentano-vers: Apollinaire *Loreleya* ennek szabad átköltése, néhány heinei motívum felhasználásával.)” Nem volt okom kételkedni ebben – mindaddig, amíg a szerkesztője nem lettem a *Novalis és a német romantika* című antológiának. 1985-ben adta ki az Európa a remek Lyra Mundi sorozatban. Fodor Géza válogatta, Szabó Ede kontrollszerkesztette, Márton László látta el alapos életrajzi jegyzetekkel. A felelős szerkesztő – ez voltam én – a fordítókat verbuválta hozzá. És persze olvasta is a fordításokat, köztük Adalbert von Chamissónak *Az elárult szerelem* című versét. És ez nagyon ismerős volt valahonnan. Tótfalusi István így fordította magyarra:

*Az éjjel csókolóztunk,
nem látott senki sem;
bíztunk a csillagokban,
fenn szikráztak fényesen.*

*De egy csillag lehullott,
s a tengernek beszélt,
tőle egy bárka, attól
egy matróz vette neszt,*

*ő meg a kedvesének
dalolta másnap el –
s most utca, tér, fiú, lány
mind rólunk énekel.*

Honnan ismerős? Nem kellett sokáig gondolkoznom, hamar eszembe jutott Apollinaire egyik Németországban, 1902-ben írott verse, *A harangok*, Vas István fordításában:

*Szép cigányom szerelmesem
Hallod harangok szava kondul
Azt hittük nem lát senki sem
Szerettük is egymást bolondul*

*De megtaláltak minket itt
A harangok és körülálltak*

*Magasból nézett mindegyik
S elmondják az egész világnak*

*Ciprián Henrik jól tudom
Katalin Marie Orsolyával
És Gertrud unokahugom
Meg a pékasszony az urával*

*Holnap mind rajtam mosolyog
Én nem tudom hová lehetnék
Te messze leszel zokogok
Belehalok az is lehet még*

Az alapötletét szerintem nyilvánvalóan Chamissótól lopta Apollinaire. Ami persze korántsem bűn, annál is kevésbé, mert maga Chamisso az egész versét máshonnan kölcsönözte. A magyar fordításból nem derül ki, de az eredetiben a cím – *Verratene Liebe* – alatt ott van zárójelben az is, hogy honnan. De ezt csak mostanában és csak azért tudtam meg, mert közben az interneten a *Lyukasóra* nevű játékot játszottuk, amelyben költőket kell kitalálni idézetekből, és Nyáry Krisztián feladott egy Vitkovics Mihály-verset, amit nem ismertem, de nagyon megtetszett. És megint csak nagyon ismerős volt:

*Két szerelmes csókolkozott,
Egy nagy völgyben mulatozott:
Azt gondolták, szem nem látja,
De a zöldes mező látta.
Ez elmondá a juhnyájnak,
A juhnyáj a pásztorának.
A pásztor meg az utasnak,
Az utazó a hajósnak.
A hajós meg a hajónak,
A hajó a friss folyónak.
A friss folyó lány anyjának,
Az anya a lány apjának.
Szegény lányka szégyenében
Ily átkot szórt keservében:
– Mező, mező! ki ne zöldülj,
Juhnyáj, farkas közé kerülj,
Pásztor, üssön istennyila,
Utas, fogyjon lábod ina,
Hajós, süllyedj a mély vízbe,
Hajó, burúlj lángos tűzbe!
Folyó, tűzre folyj egészen,
S a tűz téged elemésszen.¹*

Két szerelmes csókolkozott... Azt gondolták, szem nem látja... Az éjjel csókolóztunk, nem látott senki sem... De a zöldes mező látta. Ez elmondá a juhnyájnak... De egy csillag lehullott, s a tengernek beszélt... Hasonlíthat egymásra ennyire két vers pusztá véletlenségből? Jó, Chamissónál nincs átok, de az alaphelyzet azonos: a magukat biztonságban érző

¹ Vitkovics Mihály *Magyar és szerb írásai* Vujicsics D. Sztoján gondozásában. Európa Könyvkiadó-Matica Srpska, 1978. A helyesírás itt modernizálva van, Vitkovics a lánykát még lyánkának írta.

szerelmeseket a természet árulja be az embereknek. Azt hiszik, nem látta senki, de a mező, illetve a csillagok látták őket. Továbbadták a juhnyájnak, illetve a tengernek; juhnyáj a pásztornak, pásztor az utasnak; tenger a bárkának, bárka a matrónak. Nem gyanús, hogy a kitudódásnak ez a láncolata egy tőről fakad? De hol ez a tő?

Maga az „ez mondja annak, az meg amannak” formula mint szónoki fogás ismerős a *Hamlet*ből. Arany János fordításában:

*Kelyhet nekem! s az üstdob mondja meg
A harsonának, és a harsona
Künn a tűzérnek, pattantyú az égnek,
Az ég a földnek: „Most ürít kehelyt
Hamletre a király.”*

(Ami távolról ott visszhangzik Füst Milán *Öregsége*ben: „Mert, mintha dobokat vernének a fülébe, tompa dob / S erre felelné a hegyomlás s e hegyomlásnak felelné a tenger...”)
De Vitkovics és Chamisso verse közt a párhuzam szorosabbnak látszik egy költői-retorikai formula átvételénél. Fölmerülhet a kérdés: olvasta Vitkovics (1778–1829) Chamisso (1781–1839) versét? Vagy pláne fordítva: Chamisso Vitkovicsét? Egyáltalán: melyik íródott előbb? De ha továbbmegyünk, kiderül, hogy nem ezek a helyes kérdések. Bajza József – az utca névadójának dédunokaöccse – a *Budapesti Szemlé*ben (1931, 638. sz.) ezt írta egy Milan Šević nevű szerző könyvéről: „Jelen megjegyzéseiben kimutatja Šević, hogy Vitkovics műveinek Szvorényi-féle kiadásában eredetiként szereplő egyes versek is szerb fordítások (*Pirulj rózsza, pirulj, Egész éjjel a fülmile, Két szerelmes csókolkozott, Egy szép estve*, valamint *A juh és a farkas* c. mese). Kifejezi azt a gyanúját, hogy még ezeken kívül is vannak az eredetieknek mondott versek között szerbből való fordítások. Utal rá, hogy Vitkovics maga is gyűjtött szerb népdalokat, és ezek néha előbb jelentek meg magyar fordításban, mint az eredeti szerb szöveg.” De ha jobban megnézzük, nem kellett Ševićre várni annak megállapításával, hogy a *Két szerelmes...* egy szerb népdalnak a fordítása vagy inkább – versformában és tartalomban is – eléggé szabad átköltése. Székács József 1836-ban megjelent *Szerb népdalok és hősregék* című kötetében megtaláljuk a pontosabb fordítást, *Az árulók* címmel:

*Két szerelmes csókot vált a réten,
S vélik hogy nem látja senki őket,
De a zöld rét megpillantja őket;
S elbeszélte a fejér juhnyájnak,
A juhnyáj megmondta pásztorának,
Ez bementa úton utazónak,
Útas a rév mellett a hajósnak,
Ez diófa-csónakára bízta,
A csónak megsúgta a folyamnak,
A folyóvíz a leány anyjának.
Átkozódva szólt a szép leányka:
„Zöldületlen légy örökre, zöld rét!
Düljanak fel farkasok fejér nyáj!
Ozmán kardok vágjanak le pásztor!
Néked lábad aszszék össze útas!
Téged révész hordjon el sebes víz!
Hűtlen csónak rád tűz-ár boruljon!
S téged égőt, hűtlen viz oltson.”*

Nocsak! Szerb népköltészet? Hiszen az népszerű volt Franciaországban, Mérimée például a siker reményében egy egész kötet balkáni népdalt hamisított *Guzla* címmel (Székács is említi az előszavában, még hitelesnek hiszi), és egy hölgy, Mme Voiart kiadott egy kétkötetes antológiát (*Chants populaires des Serviens*), igaz, nem szerbből, hanem németből fordítva. A francia gróf fiából német költővé lett Chamisso tehát akár olvashatta is a Vitkovics-vers alapjául szolgáló népdalt, franciául vagy németül. Vuk Stefanović Karadžić szerb népdalgyűjteménye alapján, amelyhez német fordítások is társultak, Goethe is írt egy lelkes tanulmányt a szerb dalokról, és hosszan felsorolja e dalok típusait, fő témáit. Amit én keresek, azt nem találom köztük. (Noha a keresett vers benne van a Karadžić-féle kötetben,² 219. szám alatt.)

De hiába is találnám, mert mint említettem, Chamisso nem titkolja, honnan vette a versét, és az nem a szerb népköltészet. A cím alatt az van ott zárójelben, hogy „*Neugriechisch*”, és nem kellett sokáig keresni, meglett az interneten az újjörög népdal szövege (ráadásul angol és francia fordításban is, egy másik helyen pedig németül). Az ebben eldalolt történet csak az utolsó két sorral toldotta meg Chamisso: „s most utca, tér, fiú, lány / mind rólunk énekel”. („Nun singen’s auf Straßen und Märkten / Die Knaben und Mädchen im Chor.” Sokan megzenésítették, többek közt Schumann.) A görög dal szelídebben és, ha akarom, pozitívabban végződik. A tenger elmondta egy kormánylapátnak, a kormánylapát a hajós-
nak, és a hajós elénekelt az imádottja ajtajánál.³ A lány elkeseredését érdekes módon – a szerb népdaltól nyilván függetlenül, de mintegy azt visszhangozva – Apollinaire viszi bele a Chamisso által kibővített változat nyomán írt versbe.

Chamisso is belevitt a maga versébe néhány új árnyalatot. A görög dal csak annyit mond, hogy a csillagok láttak minket (az éjszakával, a hajnallal meg a holddal együtt). Chamissónál csak a csillagok szerepelnek, de hozzáteszi, hogy *megbízunk* a csillagokban („Wir haben den Sternen getraut”), és hogy a lehullt csillag *bevádolt minket* a tengernél („Der hat dem Meer uns verklagt”), az újjörögben csak elmondta neki, amit látott. Hadd mutassam meg a Chamisso-verset a magam fordításában is:

Elárult szerelem
(Újjörögből)

*Csókolóztunk, angyalom, éjjel,
nem volt más senki se ott,
csak a csillagok odafönn, s mi hittük:
titok marad így a titok.*

*De egy csillag lehullott,
s a tengernek bepanaszolt,
tenger egy kormánylapátnak,
lapát hajós-
nak dobta a szót.*

*Az a hajós pedig eldalolta
a nőnek, akit szeret.
Most utcán és piacon dalolja
kórusban a sok gyerek.*

² *Narodne srpske pjesme: Različne ženske pjesme*, Lipcse, 1824, 1. kötet.

³ Idemácsolom Kőríz Imre megjegyzését: „A szerelmes ajtó előtti sóvárgó éneklése antik toposz, paraklauszithüronnak hívják. (Para: mellett, klaió: sír, thüra: ajtó.) Ez mellékszál, de akkor is érdekes. Ilyen szokásra utal Horatiustól az I. 25. óda, Ovidiustól az *Amores* I. 6.”

Közös tehát a két tizenkilencedik századi versben, hogy mind a kettő népdalból keletkezett. Közös az is, hogy olyan két nemzet népdalából, amely a török elnyomással harcolva (aminek Székács fordításában a mi szerb versünkben is nyoma van) közösen bírta Európa rokonszenvét. Már csak azon tűnődöm, lehetséges-e, hogy a természeti elemek által hírbe hozott szerelmespár motívuma a többi szomszédos népköltészetbe nem jutott el. Például a magyarba. Goethe nehezményezi, hogy a legrégebbi szerb népköltészetben visszataszító emberáldozatokról olvashatunk, egy fiatal nőt befalaznak, hogy Szkutari vára felépülhessen.⁴ De a csillagok magyarul (legalábbis az én tudtommal) legfeljebb odáig mennek el, hogy „ha beszélni tudnának, / a lányokról mindent elmondanának! / Elmondanák azt a titkos beszédet, / amit minden szombat este beszélnek.”⁵ De ezek a csillagok, úgy látszik, nem tudnak beszélni.

A tágabb rokonságot persze könnyű kimutatni. A láncolatos szerkezetű mesének sok példáját ismerjük. Vargha Balázs cikket írt a vajdasági *Magyar Szó* gyermekrovatójában (1994. július 1-jén jelent meg) a népköltészetben, játékokban, népmesékben mutatkozó sorozatokról, és példái közé Vitkovics versét is beillesztette. Egyik példája a kóróról és a kismadárrol szóló mese Arany László gyűjteményéből, amelyben a kóró nem akarja ringatni a kismadarat, mire az rávénné a kecskét, rágja el a kórót, az engedetlen kecskét egye meg a farkas, és így tovább hosszán a kakasig, aki viszont hajlandó megenni a férget, mire az is szalad rögtön kifúrni a farkót, és mínuszról pluszra váltva visszajutunk a kóróhoz: most már bezzeg ringatja a kismadarat. „A hoppon maradt kis madár tudta, hogy melyiknek mi az érzékeny pontja, s úgy választotta ki a következőt, akit megkért. Így bár sorra kudarcot vallott, olyan szorosan egybefonódott, hogy egyetlen meghallgatott kérés sikersorozattá változtatta az egészet.

Mihez hasonlít még a mese? – kérdezi Vargha Balázs a gyerekektől. – A felállított dominók sorához, amelyet addig rakhatunk, míg egy eldől, s erre sorra mind ledönti a mellette állót.”

Hasonlóan szorosra font sorozat Vitkovics Mihály szerb nyelvből átdolgozott népdala: „Két szerelmes csókolkozott, / Egy nagy völgyben mulatozott...” Itt is van egy fordulópont, ahonnan a sorozat színezetet váltva megismétlődik, átokként, csak nem visszafelé haladva, hanem előlről kezdve a mezőtől a folyóig.

Ha megnézzük a „láncmese, láncvers” címszót a *Néprajzi lexikon*ban, bőven találunk további példákat is. A leghíresebb és legrégebb, amire Vas István írt gyönyörű változatot (*Egy régi dal visszhangja*), a zsidóság körében széderestén családi körben dalolt „Gödölyének”, a *Had Gadja* (Küllős Imola hívta fel rá a figyelmemet) a fejnőta családjába tartozik, és egyik magyar változata Mikes Kelemennél bukkan fel először. Heller Bernát idézi az Izs. Magyar Irodalmi Társulat 1939-es Évkönyvében a – nála így szerepel – *Chad Gadjó* változatairól és eredetéről szóló pompás tanulmányában, egy Erdélyi János feljegyezte változattal együtt:

„Vajjon hol van az a kecske,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?”

⁴ Ez a történet egész Kelet-Európában elterjedt. A magyar változatokon kívül vannak görögök is, és még számtalan más, lásd Vargyas Lajos alapos tanulmányát: *Kutatások a népballada középkori történetében*. III. A „Kőműves Kelemen” eredete. *Néprajzi Értesítő*, XLI. 1959. 5–73.

⁵ Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997. 120. Köszönöm Várady Tibornak, hogy elküldte nekem.

Záróversszaka:

Vajjon hol van az a halál,
Ki elvitte a mészároost,
Ki levágta a tehenet,
Ki megitta azt a vizet,
Ki elnyelte azt a puskást,
Ki meglőtte azt a farkast,
Ki megette azt a kecskét,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?
Fejved anyám, fejved.

(Erdélyi János, *Népdalok és mondák*, III. 151, 152.)

Ennek az erdélyi mesének meglepő nyomára akadunk már több mint egy századdal Erdélyi följegyzése előtt Mikes Kelemennek egy levelében. 1725. április 22-éről keltezett LX. törökországi levele így kezdődik: Hol vagyon? Hol vagyon az a puskás, ki meglőtte azt a farkast, ki megette azt a kecskét, kit apám vett a vásáron?”

Heller Bernát valószínűnek tartja, hogy a zsidó ének a 13. században Németországban keletkezett, talán egy német népdal nyomán. Iskolapéldája lévén a láncolatos, halmozó mesének, vele kezdődik ennek a mesefajnak a kutatása. Egyik első, Zürichben a 18. században lejegyzett német változatát így ismerteti: „Gazda rázza körtefát, körte nem hull; küldi Jocklit, hogy megrázza, nem megy; küldi kutyát, harapja meg Jakabot [Jocklit], nem harapja; küldi bunkót, csapja kutyát, nem csapja; küldi tüzet, égesse el bunkót, nem égeti; küldi vizet, oltsa tüzet, nem oltja; küldi borjút, igya meg vizet, nem issza; küldi mészároost, vágja le borjút, nem vágja; küldi hóhért, akassza mészároost. Ekkor bezeg a mészáros már akarja a borjút levágni, borjú akarja vizet inni, víz akarja tüzet oltani, tűz akarja bunkót égetni, bunkó akarja kutyát ütni, kutya akarja Jocklit marni, most már Jockli megrázza a fát, hull a körte. [...] bunkó, tűz, víz, ökör, mészáros, hóhér. Ezek a *Chad Gadjónak* is főelemei. Csak a hóhér helyébe a malach hamóvesz, a halál angyala lép. Márpedig a mesekutatásnak egyik alaptörvénye: a motívumok egész sorának egyezése nem lehet véletlen találkozás, hanem közös eredetre vall.”

De hogy a mező vagy a csillagok, szóval a természet elemei által tetten ért és kipletykált szerelmespár témája hogyan vándorolt át a szerbből az újgörögbe vagy fordítva, ha a kapcsolat csakugyan nem véletlen, erre a kérdésre továbbra sem tudom a választ, és azt sem, hogy van-e válasz.

Láncmese Európa-szerte mindenfelé található, de a keresett változatára más példát eddig nem találtam. Hogy állunk a balkáni térséggel? A Wikipédián ezt olvasom: „A balkáni térség soknemzetiségű egyvelege és hányattatott történelme okán rendkívül színes kulturális örökséggel rendelkezik. Nyelvileg a görög, az újlatin nyelvek (aromun, román), a szláv nyelvek (szerb, bolgár, macedón, bosnyák, horvát), a török, az albán vannak jelen a térségben, illetve kisebbségi nyelvekként a romák által beszélt dialektusok, valamint a cserkesz, a jiddis. Annak ellenére, hogy ennyire sokféle a térség nyelvileg, érdekes módon mégis létezik e nyelveknek egy közös, látens alaprétege, amelyet a nyelvészet balkáni nyelvi uniónak nevez.” Még olyan elmélet is van, hogy a balkáni nyelvek története során a görög és a szerbhorvát csak rövidebb ideig haladt együtt a többi balkáni nyelvvel, és ezért ez a kettő a Balkáni Nyelvi Unió külső héját képezi. Mások, például Schütz István erős kételyeket fogalmaznak meg ezzel a nyelvi unióval szemben. És neki van igazsága, ezt mondja Nádasdy Ádám is (megkérdeztem). Annyi azonban bizonyos, hogy a balkáni népek – ahogy Schütz István is írja – hosszú, néhány esetben évezredes egymás mellett élé-

sük során megismerték egymás folklórkincsét, mítoszait, népi hiedelmeit, zenéjét, dalait, táncait, népviseleteit stb.⁶ is. Mark Mazover *A Balkán* című könyvében (Európa, 2004, 83.) pedig azt írja, hogy amíg az oszmán birodalom részei voltak, a keresztény parasztoknak nem sokat jelentett az a kérdés, hogy szerbek, bolgárok vagy görögök-e.

„A Vitkovics-vers eredetijének, a »Dva se draga na livadi ljube« népdalnak több változata él különböző déli régiókban (úgy rémlik, a szlovén népdalgyűjtésben is megvan), meg néhány egyéb horvát forrásban is fellelhető, sőt: napjainkban is van egy újabb, amely a népdalénekesek egyik kedvence” – írja nekem Vujicsics Marietta.

Ami pedig a görög dalt illeti: Charles-Claude Fauriel (aki 1799-ben Joseph Fouché rendőrminiszter titkára lett, de hajlamai a tudományhoz vonzották, aztán meg nem is akart Napóleon alatt szolgálni) 1824–25-ben kiadta két kötetben két nyelven az újjörög népköltészet antológiáját alapos bevezető tanulmánnyal. A dalok elé is írt rövid bevezetést. A mi versünk a második kötet vége felé három másik verssel összevonva szerepel, közös bevezetőjükben csak annyit mond róluk, hogy ez a négy dalocska a legtetszetősebbek vagy legpikánsabbak közül való, amiket a Görögország körüli szigeteken talált, és a negyediknek, a mi versünknek dicsérei a képzeletgazdagságát.

Fauriel antológiájának már 1825-ben megjelent a német kiadása Lipszében a Schubert-dalciklusok révén közismert Wilhelm Müller fordításában⁷ és kiegészítő magyarázataival, és itt már az áll erről a dalról, hogy feltűnően hasonlít egy szerb népdalhoz (*Es kann nichts verborgen bleiben – Semmi sem maradhat rejtve*).⁸ Több másik dal jegyzetének a végén is ez olvasható: „Vergl. Serbische Volkslieder, übersetzt von Talvj.” Ahol is a fordító megjelölése a Therese Albertine Louise von Jacobi név kezdőbetűiből áll össze. Az ő fordításainak küszöbönálló megjelenését nagy örömmel üdvözli Goethe 1825-ben a szerb dalokról szóló írásában, amelyet azzal kezd a népköltészetéről szólva, amivel én most be is fejezhetem: „E nemben újabban sokféle jelenséggel ismerkedhettünk, hadd említsem itt most csak az újjörög népköltészetet, melynek darabjai mind ez időkig élnek és hatnak, és amelyekhez a szerbek, bár ódonabbak, csatlakoznak, vagy inkább szomszédi viszonyt ápolnak velük, kölcsönös hatások alapján” (Tandori Dezső fordítása).

Rakosgatva egymás mellé a verseket, mint a láncmese szemeit, oda érkeztünk meg, ahova Goethe 195 éve eljutott. De most már talán több joggal merenghetünk rajta, hogy egy Apollinaire-vers gyökerei a balkáni népköltészet mélységes talajában valahol összekadhatnak egy szerbből végül is magyarrá lett vers gyökereivel.

⁶ Schütz István: *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*. Balassi, 2002.

⁷ Chamisso két évvel később írta meg a maga versét. Müller fordítása így kezdődik: „O Mädchen, als wir uns geküsst, da war es Nacht – Chamissónál: Da nachts wir uns küßten, o Mädchen”. A többi kulcsszó is azonos: Sterne, Meer, Ruder, Schiffer.

⁸ A Vitkovics-vers alapjául szolgáló népdal ezzel a címmel szerepel a horvát Lavoslav Župan Zágrábban 1848-ban kiadott népdalgyűjteményében is: *Ništa se sakriti ne može*. (Vujicsics Marietta szíves közlése.)

Lenni vagy nem

Trianon_100. Kantáta

Szereplők:

JANOVICS JENŐ színész, rendező, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója –
basszus
POÓR LILI színész, Janovics szerelme – *szoprán*
SZENTGYÖRGYI ISTVÁN színész – *tenor*
LACZKÓ ARANKA színész – *alt*

Bevezető megjegyzések

A *Trianon-kantáta* Gyöngyösi Levente zeneszerző meghívására és a Pannon Filharmonikusok felkérésére készült, a Trianon-centenárium évében.

Az első világháborút lezáró békeszerződés sokféle megközelítése közül a „színház a színházban” szituáció mutatkozott számunkra a leginkább járható útnak, amennyiben az egykori Hunyadi téri Nemzeti Színházat és legendás direktorát, a színész-rendező, filmproducer Janovics Jenőt (1872–1945) a háborús helyzet a kolozsvári események centrumába helyezte. A történelem nagy színpadán az impériumváltás idején egy színház és annak társulata különös módon főszerepet kapott, legfőképpen pedig az a Janovics Jenő, akinek a nevéhez az erdélyi színjátszás modern fordulata és a nemzetközi filmvilágban is ismertté vált erdélyi némafilm-ipar meghonosítása fűződik.

A „makacs” direktor nem hajlandó átadni az 1906-ban megnyitott, még újnak számító Fellner és Helmer-féle épületet a román hatóságoknak. A nagyszebeni Kormányzó Tanács számos megghiúsult próbálkozás után arra kényszerül, hogy ultimátum elé állítsa az igazgatót és a társulatot a színház épületének az elhagyására és átadására: a végső dátumot 1919. október 1-re tűzte ki. A kolozsvári királyi rendőrbiztos a feszült helyzet ellenére vagy talán éppen ennek nyomása alatt engedélyezi az utolsó előadás megtartását, amely Shakespeare durván cenzúrázott *Hamletje* volt: a nagymonológból csak az első sor maradt („Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés”), Fortinbras bevonulását törölték, az előadás a Horatio karjaiban haldokló Hamlet soraival zárult: „*Én meghalok, te élsz, győzd meg felőlem / És igaz ügyem felől a kételkedőket.*” Hamletet Janovics Jenő, Ophéliát Poór Lili, Gertrudot Laczkó Aranka, Claudiust Szentgyörgyi István, Horatiót Táray Ferenc alakította.

A szeptember 30-i utolsó *Hamlet*-előadás még éjfél után sem akart befejeződni. Miután a függöny összecsapódott és elült a taps, a nézőteret senki nem akarta elhagyni. Csakhamar „a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák – tudósít Janovics –, és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott, az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeket, tetézetten megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak”.

Az oratórium szövegkönyve a történelmi hűségre törekszik, egyetlen ponton viszont a történet szellemének engedünk a tények ellenében: szövegkönyvünkben Horatio szerepét arra a Szentgyörgyi Istvánra osztjuk, aki a Janovics–Poór házaspár mellett meghatározó szerepet töltött be Kolozsvár színház- és némafilm-történetében. Szentgyörgyi ugyan több Shakespeare-szerepet is játszott, őt mégis a Tiborc-alakítása miatt szokta emlegetni, méltán, a színháztörténetírás, amit az igen jelentős, 1871-es *Bánk bán*-előadásban nyújtott, E. Kovács Gyula és Jászai Mari partnereként.

Figyelemre méltó, hogy a Janovics Jenő – Poór Lili (1886–1962) – Szentgyörgyi István (1842–1931) – Laczkó Aranka (1861–1953) négyes egyik tagja sem erdélyi származású. Janovics Jenő Ungváron született, Kolozsváron teljesedett ki művésze és intézményvezetői karizmája, a mariancsi születésű Poór Lili a budapesti Színművészeti Akadémia elvégzése után jött Kolozsvárra, Laczkó Aranka Kassán született, Szentgyörgyi István meg a Nógrád megyei Diósjenőn jött a világra: ebben az 1919-es, egyedülálló színházi ellenállásban, amelynek a már kis híján egy éve Kolozsváron állomásozó román hadsereg tudott csak véget vetni, mégis mindnyájan, a társulat többi tagjával együtt vettek részt, majd a határok 1920-ban véglegesített átszabása után Kolozsváron maradtak és a Séta téri épületben teljes nincstelenségben új életet kezdő társulat mérvadó művészeiként. (Janovics, Poór és Szentgyörgyi a Házsongárdi temetőben nyugszanak.) Az impériumváltás hőseként tisztelt Janovics élete a kor és a magyar történelem minden ellentmondását, tragikus fordulatát egyetlen sorsba sűrítve mutatja föl, amennyiben a bécsi döntést követően zsidó származására hivatkozva nem helyezik vissza az átmenetileg ismét a magyar társulat otthonává lett kolozsvári Nemzeti Színház direktori székébe, sőt később, az Erdélyben is általánossá váló zsidóüldözések idején feleségével együtt bujkálni kényszerül, és csak csodával határos módon tudják végül elkerülni a megsemmisítő deportálást.

Oratóriumunk Janovics Jenő fönnmaradt naplói és *A Hunyadi téri színház* című memoárja alapján azt a társulati ülést idézi föl, amelynek során a direktor meggyőzi a társulat tagjait, hogy ne a menekülés útját válasszák, hanem Kolozsváron folytassák a munkát. Oratóriumunknak már nem lehetett része ugyan, de fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy Janovics ennél is továbbmegy: a Hunyadi téri színház épületét egy különös, mindmáig érvényes jelentéseket visszhangoztató, gondosan megkomponált performansz keretében adja csak föl.

A színház nézőpontjából szemlélt háborús cselekmények egyebek mellett azzal a kérdéssel szembesítenek bennünket, hogy vajon nem a szellemi kultúra jelenti-e igazi otthonunkat? És hogy a létező Trianon-trauma feldolgozását nem éppen a történetünk lehető legárnyaltabb, közösen átélhető elmondása szolgálja-e a leginkább?

A szövegkönyvet Hamlet atyja igazi szellemének, Senkálscopy Endrének (1914–2014), a Kolozsvári Állami Magyar Színház egy egész évszázadot megélt, örökös tagjának ajánlom. Történeteit Janovics Jenőről és Poór Liliről, valamint a kilakoltatott társulat tagjairól mindig szeretettel és megrendültséggel adta elő közös próbáink szüneteiben.

I. Hol vagy, Kolozsvár?

JANOVICS

A városban rendkívül nagy az izgalom. Az emberek bezárkóznak, házukat őrzik, nem járnak színházba.

(Hol vagy, Kolozsvár?)

A román csapatok már a szomszédban vannak. Menekültek tízezrei özönlenek a városba és vonulnak át az utcákon. Lerongyolódva, szekérre rakott holmijukkal mennek Nyugatnak.

(Hol vagy, Kolozsvár?)

Szörnyű izgatottság. Az elcsigázott menekültek rémhíreket terjesztenek. A színház tagjai folyton a nyomomban vannak: „Meneküljünk! Meneküljünk mind Nagyvárad felé, amíg nem késő!” Így végül a mai napra, reggel kilenc órára társulati ülést hívtam össze.

II. Menjen föl a fény

VEGYESKAR

Zúg az élet tengerárja... –
Hömpölyög a menekültözön,
Holnapra már romok füstölögnek,
Nem marad egyetlen kő kövön!

Vérzivatar! Kegyetlen Isten!

Még az ég is ránk borul!
Mivé leszünk,
Ha nem leszünk?
Hiába minden:
Zuhan
A hon.

LACZKÓ ARANKA

Mindenünnen félelem szivárog,
Meg sem virradt, sötét kavarog...

POÓR LILI

Ünnepelt színészek voltunk tegnap,
Holnapra már mind hazátlanok...!

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Tragédiának nézed?
Nézd legott komédiának s mulattatni
fog!

FÉRFIKAR_BASSZUS

Ostoba!

FÉRFIKAR_TENOR

Vagy beépített ügynök?

LACZKÓ ARANKA

Legjobb lesz, ha összepakolok!

NŐI KAR_ALT

Téboly, csőd, anarchia,

Szétesett Monarchia!
Feladom! El innen! Nem küzdök!

VEGYES KAR

Pestre! Pestre!
Ki gondol már a tegnap estre?!
Sötétség árad most Keletről,
Nincs hadsereg, mi védene!

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Hova menjek? Megőrültetek?!
Na és a múlt? A házsongárdi sírok...?!

FÉRFIKAR

Idenézz: krokodilkönnyekkel sírok!

POÓR LILI

Én Pestről költöztem ide,
Itt lett nevem,
S itt ért utol az első szerelem!

FÉRFIKAR

A részletek, habár tetszetősek,
Nincs – megbocsáss! – időkeret.
Majd meghallgat a megszálló sereg...

VEGYES KAR

Pestre! Pestre! Megalázva,
Mondd, ki gondol már
A tegnap éjszakára?!

Mennyi színház fénylik ott a körúton,
Tárt karokkal vár a pesti Nemzeti...
Ne tébláboljunk, ahogy itt szokás!
A tett halála az okoskodás.

Üres színház, jeges halált lehel,
A Fellegvárról száll alá a pernye,
Békét ígérnek majd, jogot és elvet,
S kitépik végül riadt anyanyelved.

Meneküljünk, meneküljünk...!

JANOVICS

Testvéreim...! Testvéreim...!

VEGYES KAR

Pestre! Pestre!
Vezess új útra, jó direktorunk!

JANOVICS

Nézzétek ezt a házat, testvéreim!
Tapintsátok a színpad deszkáit,
A mennyezet párhuzamos zsinórajait!
Érintsétek meg az égbe nyúló portálokat
És a bársonyfüggöny szelíd redőit!

És nézzetek föl a világító testek füzérére
A színpad homályán átívelő hídon!
Fény árad ki belőlük minden este,
Ahogy a szó tör fel a Lélekből itt,
És költészetté válik valamennyi indulat
Az ég alatt.

Fényt! Most menjen föl a fény!
Fürödjünk meg benne mind, testvéreim,
A szerteszt zuhant hazában!

Üres nézőtér mered ránk, nézzétek,
Hideg rettegés lapul a felhajtott széksorok között,
De amit a szemnek látni lehetetlen,
Fölhozza azt a nyelv visszhangja, hullámverése, csöndje:
Itt vannak mind velünk, akik valaha voltak s lesznek,
Együtt ringunk, ugyanabban a hajóban,
Leheletünk lelküket lélegzi valamennyi szóban.

Fényt! Most menjen föl a fény!
Fürödjünk meg benne mind, testvéreim:

Valaki néz, nézzétek,
Az óriási nincsben,
A legtitkosabb néző:
A rettenetes Isten.

Testvéreim a hontalan hazában!
Nekem a színház az otthonom, a házam.

Ez a hazám, az országom, a váram.
Az életem.
Lélegzetem.

Én nem megyek.
Én maradok.
Nem adhatok mást, csak mi lényegem.

VEGYES KAR
Valaki néz, nézzétek,
Az óriási nincsből,
A legtítkosabb néző:
A rettenetes Isten...

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
Itt a kezem, veled maradok.
E színpadon éltem meg annyi életet,
Amit még egyszer át nem élhetek...

POÓR LILI
Ha itt hagylak, én mindent itt hagyok:
Nincs más életem,
Veled maradok.

LACZKÓ ARANKA
Testvéreim a hontalan hazában,
Nekünk a színház az otthonunk, a há-
zunk...

KVARTETT
Ez a hazánk, az országunk, a várunk.
Az életünk.
Lélegzetünk.

VEGYES KAR
Itt a kezünk:
Az életünk,
Lélegzetünk.
Veled maradunk.

III. Sűrű köd, szeptember harminc

FÉRFIKAR
Nagyszében! Nagyszében! Kormányzó
Tanács:

Nem tűrve már az ellenszegülést
Megparancsolom, elrendelem
Az azonnali kilakoltatást.
(Az azonnali kilakoltatást.)

Felvonul, felvonul a győztes hadsereg –
A város színháza még ellenáll...!
Vesztesek! Tovább nem tűrhetem!
A társulatot kitelepítem!
(A társulatot kitelepítem!)

Szálljon ki, szálljon ki a *comisar regal*,
az igazgatót élve fogja el!
Ugyan minek képzeli magát?!

A színházad s a házad sem hazád!
(A színházad s a házad sem hazád!)

Kolozsvár! Kolozsvár! Rendőrbiztos úr:
A színészek, e kétes szellemek
Játsszanak egy utolsó komédiát:
Engedélyezem! S aztán menjenek!
(A színházad s a házad sem hazád!)

NŐI KAR
Rendelkezik a kormányzó tanács,
Adjuk át a színházat végre
Hagyjuk el,
Menjünk ki,
Vége,
Az isten szerelmére...

Már nincs színház, Hunyadi tér sincs,
Sűrű köd, szeptember harminc.

VEGYES KAR
A comisar regal üzente,
Legyen még egy utolsó *Hamlet*...
Pusztuljon el még egyszer, szépen
A bolond dán királyfi éppen,
Csendben valamiképpen.
Tilos a taps, ováció,
Ha sírni kezd Horatio.

Már nincs színház, Hunyadi tér sincs,
Sűrű köd szeptember harminc.

IV. Lenni vagy nem lenni

OPHELIA_POÓR LILI

oh jaj nekem
hogy amit láttam láttam és viszont
hogy amit látok látom az iszonyt
remélem minden jóra fordul
az embernek tűrni kell de én
nem állhatom meg sírás nélkül
nem látjuk soha többé egymást

KIRÁLYNÉ_LACZKÓ ARANKA

egy fűzfa hajlik a patak fölé
szürke lombját visszatükrözi
ahhoz vitte ő tébolyult virágait
egy gonosz ág letört s ő maga is
a síró folyóba zuhant alá
szétterült ruhája mint habléányt
tartotta fenn egy pillanatra
majd víztől elnehezülten
hamar lehúzta szegényt
s ő énekelve elmerült a sárban

HAMLET_JANOVICS JENŐ
hol vagy Horatio?

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
itt kedves úr szolgálatodra

HAMLET_JANOVICS JENŐ
halld Horatio
te éppen olyan férfi vagy amilyen
szerettem hogy közöm volt valaha

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
oh kedves úr mint a szeretet
kívánja s illik hű tisztünk szerint

HAMLET_JANOVICS JENŐ
te bár szenvedve mindent úgy tettél
mint ki semmit se szenved
férfi vagy ki a sors öklözését
vagy jutalmait egyképp fogadtad

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
felséges úr
az égre kényszerítelek
ne halj meg

HAMLET_JANOVICS JENŐ
Fortinbrasra száll az ország
tied Horatio haldokló szavam
te élsz győzd meg felőlem
és igaz ügyemről a kétkedőket

lenni vagy nem lenni
az itt a kérdés

OPHELIA_POÓR LILI
GERTRUD_LACZKÓ ARANKA
HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
lenni vagy nem lenni az itt a kérdés

VEGYES KAR
lenni vagy nem lenni az itt a kérdés?

V. Epilógus: Miatyánk ki vagy

ha elhagy szó emlékezet
az égből hulljon ékezet
miatyánk ki vagy

országod jöjjön el ha van
vendég legyen a hontalan
miatyánk ki vagy

de integet az égi más
ne itt legyen feltámadás
miatyánk ki vagy

a kétkedő ha arra jár
legyen egy égi kolozsvár
miatyánk ki vagy

*

HA ERRE JÁRSZ, URAM, HA ERRE
JÖNNÉL,
E KŐHALOM VOLT EGYKORON
MONOSTOR...
HOGY ELLENSÉG? UGYAN, FIAM,
MON OSTOR
CSAPOTT LE RÁ, – S KISEBB A
VÍZÖZÖNNÉL.

FELISMERSZ KÖNNYEDÉN, EGY
GÖDRÖT ÁSOK,
MAJD RAJTAM LESZ A KEZDETEM
S A VÉGEM.
SOKAN VAGYUNK, DE
MEGTALÁLSZ, MINT RÉGEN,
MERT ŐK IS ÉN VAGYOK, S NEM
LESZNEK MÁSOK,

HA ERRE JÁRSZ, URAM, HA ERRE
JÖNNÉL...

*

az árnyékom még követ-e
zuhan az isten köpenye
miatyánk ki vagy

hó hull a mennyég felhőtlen
fogadj el végleg felnőttem
miatyánk ki vagy

Hontalanságvágy

Valójában egész életében a történetnélküliségre vágyott.
Farkas Péter: A férfi, aki örökké a Luxembourg-kertben ült

A ház a Medená utcában volt, a Vigadótól nem messze. Nem ismertem itt senkit, de az apám, amikor ezer éve sétálni szoktunk errefelé, azt mesélte, él egy öreg magyar író ebben az utcában, talán épp ugyanebben a házban, ahova most becsengettem. Az apám mindig elmondta a magyar nevét is ennek az utcának, amikor a Hviezdoslav térre mentünk fagyizni, Réz utca, de én már nem tudtam úgy kiejteni, ahogy ő.

A csengőn alig olvasható ott állt a név, amelyet kerestem, és azt gondoltam, úgysem fog jelentkezni senki, megpróbálom, aztán ennyi, el lehet felejteni az egészszet. Alig nyomtam meg a gombot, sercegést hallottam, majd egy elhaló, reszelős hangot, annyit mondott, második emelet.

Arra kért, szólítsam Ágost bácsinak, és gyorsan hozzátette, nincs túl sok időnk, Anička fél hatra jön, és akkor már nem szeretné, ha láb alatt lennék. Egy kicsit úgy kezelt, mintha egy hülye unoka lennék, de láttam rajta, ez igazából csak játék. Azonnal megértettem, azt sem gondolja komolyan, hogy az unokái és dédunokái képeit ott tartja a komódon meg a csipkés abrosszal letakart öreg tévén. Amikor végignéztem a régimódian berendezett lakáson, azt válaszolta, olyan minden, amilyennek lennie kell. Alig észrevehetően bölintottam, és kihúztam egy párnázott, kopottas széket az asztal mellől. Kávéval kínált, talán, hogy bizonyítsa, jó erőben van még, és valóban fűgén mozgott, talán még szaladni is tudott. Csak az összeaszott-sága mutatta, hogy milyen öreg, de kilencvennek biztosan nem mondtam volna.

Amikor leült velem szemben, jó alaposan szemügyre vett, és mindjárt azzal kezdte, nem titkolja, hogy megvan a véleménye az ügyvédekről meg minden jogászféleségről. Az apja ügyvéd volt, a legelhivatottabb ember, akit valaha ismert, és ő, mármint Ágost bácsi mindig is úgy gondolta, hogy feláldozta magát. A fia kedvéért, hogy a fia rajta keresztül ismerje meg a világot. Sikerült neki, az apja sikeres életművet tudhat magáénak, csak éppen ő maga nem sok élvezetet talált benne. Ez van, mondta Ágost bácsi.

Tekintélyes könyvtára volt, és észrevette, hogy alig tudom levenni róla a szemem. Mindig is nagy elismerést váltott ki belőlem, amikor egy lakásban ilyen hangsúlyos szerepet kaptak a könyvek, és láttam, Ágost bácsi a gondjukat viseli, nem ülte meg őket a por, és pontos rendben tartotta őket. Vegyesen sorakoztak a polcon szlovák, magyar és német címek, és a legtöbb, ahogy ki tudtam venni, tudományos munka volt. Már nem olvasom őket, mondta Ágost bácsi, évek óta vak-si vagyok, és nincs, aki felolvasna, de nem számít, már nem érdekelnek. A régiékből emlékszem, amire kell, az újak pedig teljesen hidegen hagynak. Amikor először hallottam azt a gondolatot, hogy már nincsenek nagy történetek, talán egy francia

filozófus mondta, nagyon megtetszett. Végre, gondoltam, akkor most már talán élni hagyják az embert. Persze, a filozófusokat már akkor sem vették komolyan. Szerintem ez egy nagyon jóindulatú próbálkozás volt az úriember részéről, mert a nagy történetek sok nyomorúságot okoztak az embereknek. Mégis képtelenek megenni nélkülük. Így aztán maradtak, és még mindig áhítattal csüggnek rajtuk a népek. De persze az irodalomtudósokat sem lehet komolyan venni, folytatta Ágost bácsi. Ismertem egy költőt, egészen remek elme volt, csakhogy magyarul írt szegény, így aztán nem sokan hallottak róla. De az itteni szegényes magyar közeg azért befogadta, úgy-ahogy, a verseiért mindig kapott némi alamizsnát, kiflire meg olcsó borra futotta neki belőle. Miután meghalt, szerveztek egy nagy konferenciát az egyik verséről, kíváncsiságból elmentem rá. Kétnapos rendezvény volt, a magyar állam finanszírozta, legalább kéttucatnyi felszólalóval, és óvatosan megtudakoltam, mégis milyen tiszteletdíjat kapnak egy-egy ilyen beszámolóért. A barátom kis túlzással az egész életművéért nem kapott annyit, mint ezek egyetlen előadásukért. Plusz koszt-kvartély, eszem-iszom, útiköltség, zsebpénz, még kupiba is elugorhattak. Nagyon szerették ezért az én halott barátomat.

Látta, hogy egy kicsit feszengeni kezdek, mire gyorsan a tárgyra tért. Azt mondta, nem is hitte, hogy tényleg eljövök, és milyen rendes ez az Anička, hogy ilyen szépen elintézte, hiszen az irodát, ahol dolgozom, azt is ő, Anička nyomozta ki neki valahogy. Szóval, ügyvédre van szüksége, és ne higgyem, hogy ez egy tébolyult öreg agymenése, pénze is van rá, és azzal az egyik komódjához ballagott, és előhúzott egy tömött borítékot. Készpénzben fizet, mondta, és az asztalra vágta a csomagot. Amikor tiltakoztam, csak vállat vont, hogy neki mindegy, a pénz itt van, azt kezdek vele, amit akarok. Mi lenne a kérése, kérdeztem, és a térdemre raktam a táskámat, hogy előhúzzam a jegyzetömböm.

Tudnom kell, hogy ő természettudós, mondta. Ezt nyugodtan felírhatom, mert nem mellékes információ. Fizikát tanított egész életében, ezernyi korlátolt elme fénybe borításáért tett meg minden tőle telhetőt. Ezért sorakoznak a polcain főleg tudományos könyvek, bár már régen nem kíváncsi azokra sem. Azt viszont tudnom kell róla, hogy azért kezdett el fizikával foglalkozni, mert nagyon hamar megcsömörlött az úgynevezett polgári kultúrától. A franc tudja, hogy igazából mit neveznek így, mert az ő élete során mindenre próbálták már ráhúzni ezt a jelzőt. Hogy polgári. Persze mindenki mást értett rajta. Országoként, nemzeteként változott a jelentése, és persze ideológiáinként. Talán egyénenként is. Az apja számára a régi rendet jelentette, de nehéz lenne megmondani, a régi rend miféle rend volt tulajdonképpen, mert amit ő, Ágost bácsi tudott róla, az elég kaotikusnak tetszett. Igazából nem volt könnyű számára teljes képet alkotni az apjáról, mert kései gyerekként született, és mire felcseperedett, az apja elkeseredett öregemberré vált. Semmit nem értett már a világból, ami végül is nem az apja hibája volt. Ha volt valami hibája, akkor az, hogy túl sokat élt. Akkoriban hatvanévesen elpatkoltak az emberek, polgárnépség és munkások egyaránt, és nagyon bölcsen tették. Az apja a romantikus emléké tizenkilencedik században nevelkedett, és öregkorára olyan lett, mint aki egy másik bolygóról érkezett. Ezt most már nem olyan nehéz megértenie, tette hozzá Ágost bácsi.

Szóval régi pressburgerek, vettem közbe, és majdnem hozzátettem, hogy az én apám is ilyesféle volt, de Ágost bácsi rögtön félbeszakított, hogy szó sincs ilyes-

miről, ők vérbeli kassai polgárok voltak, és a kassai polgár az világarisztokrata. Hallottam-e Márai Sándorról. Bátortalanul bólintottam, mire Ágost bácsi elmosolyodott, talán némi rosszindulattal. Ebben a városban nem ismerik Márait, nehogy azt higgyem, hogy ezt felrója nekem. Ő sem tartja sokra, bár nem olvasta végig az életművét. Igazából nem jelentett neki sokat ez a kassaiság. Pedig ugyanúgy tizen-nyolc évesen hagyta el a szülővárosát, ahogy Márai, a háború után, és az apjának az volt a terve, hogy Pozsony csak közbülső állomás lesz nyugat felé. Végül máshogy alakult. Az apjának az volt a pechje, ami valójában a szerencséje volt. Igazából mindig félreértette a történelmet. Amikor Kassa csehszlovák lett, az apja hűségesküt tett az új hatalomnak, pedig egyébként nem sokra tartotta őket, de nem volt az a lázadó típus. Horthyékat viszont kifejezetten utálta, ki is tették őt az ügyvédi kamarából, és a nyilasokkal is összetűzött, zsidókat bűjtatott, meggyász. Amikor jöttek a kommunisták, biztosra vette, hogy elpusztítják, hiszen azt nem tagadhatta, hogy magyar-német keverék, és hiába tett korábban hűségesküt, alig beszélt csehül vagy szlovákul. Ezért úgy látta, menekülniük kell, és amikor a kommunisták feltartóztatták Pozsonyban, biztosra vette, hogy vége van. Ők viszont a keblükre ölelték mint ellenállót, csaknem partizánt csináltak belőle, és nem hagyták megszökni. Ezt soha nem bírta feldolgozni, hogy az általa ördögfattyaknak tartott kommunisták maguk közé fogadták. Ezért aztán haláláig utálta ezt a várost, és mindig mint kommunista szemétdombról beszélt róla. Így lettünk pozsonyiak, mondta Ágost bácsi. Az apám az utolsó napjaiig praktizált, ezen a kommunista szemétdombon, a hatvanas évekig. Az a tizenegynéhány év, amit ebben a városban töltött, a számára mégis bujkálás volt, rejtőzködés a saját lelkiismerete árnyéka elől. Remélem, pontosan jegyeztelt, mert ezek fontos információk az ügyhöz. Az apám születési bizonyítványát még az osztrák-magyar hatóságok állították ki, és én az iskoláim nagy részét a Magyar Királyság területén végeztem. Habár, hogy is van ez, elismeri ma a szlovák jog a bécsi döntés eredményét? Ezt nem látom át pontosan.

Na de mára ennyi, pattant fel hirtelen az öreg, Anička bármelyik pillanatban itt lehet. Ne vegyem zokon, de ez egy ötvenes éveiben járó, konzervatív asszony-ság, árvai bevándorló, ahogy ő nevezi, és ha látna itt egy hús-vér ügyvédet, ráadásul egy ilyen fess fiatalembert, az nagyon felzaklatná, és ettől meg kell kímélnie. Meg kell értenem, Anička az egyetlen, akire igazán támaszkodhat, ezért nagyon jól kell vele bánnia.

Egy cetlire firkantotta a következő időpontot, amikor jöhetek. Éreztem, hogy mindent pontosan eltervezett, már az agyafúrt játszómája részesévé tett. Amikor elköszöntem az ajtóban, úgy láttam, még rám is kacsintott. Vagy talán mégiscsak képzelődtem, és csak egy ideg rándult meg szederjes, lötytyedt arcán.

Nagy nyüzsgés volt a Vigadó környékén, amikor a következő alkalommal Ágost bácsihoz tartottam. A kocsimat a cégben hagytam, és villamossal utaztam be a Štúr térre. Mintha az operabálba indultak volna, olyan puccosan kiöltözött hölgyek-urak tobzódtak a Vigadó bejáratánál, és én szép nagy ívben kerültem ki őket, mintha ragályt terjesztenének. Megkönnyebbültem, amikor meghallottam Ágost bácsi hangját a kaputelefonban. Odafent nyitott ajtó várt.

A könyvespolca előtt ácsorogtam, amikor felbukkant mögöttem, két csésze gőzölgő kávéval a kezében. Ő már ritkán kávézik, mondta, de most a kedvemért megteszi, hogy civilizált embernek gondoljam.

Amikor leültünk, megint végigmért, most valamivel érdeklődőbben, mint az első alkalommal. Szóval a könyvek. A könyveket nézegettem. Nem tudja, mi lesz velük. Senki nem olvas már ebben a városban magyarul és németül. A fia még a kilencvenes években kiment Angliába, itt kezdte az orvost a városban, de már ott fejezte be. Ő is elég kései gyerek, talán ezért volt mindig furcsa a kapcsolatuk. Az unokáival már nem nagyon kommunikál, pedig tud ő valamennyit angolul, de inkább csak olvasni, és ahogy ezek beszélnek, abból egy kukkot sem ért. A fia a családjával ritkán jár haza, nem is tartják az otthonuknak ezt a helyet. Nincs ezen mit csodálkozni. Nincs hova tennie a könyveket, de igazából nem bánja, hogy itt vannak vele, amíg él, legalább némi társaságot nyújtanak, még ha nem is olvassa őket. Ha végignéz a polcokon, eszébe jutnak bizonyos gondolatok. A költőkből már régen kiábrándult, egyetlenegy tudott még öregkorában is elfogadni közülük, a John Cage nevű amerikait. Pedig ő igazából nem is költő, hanem zeneszerző, de ez nagyjából mindegy. Hogy is írta? Valahogy úgy, hogy a költészet annak valóra váltása, hogy semmink sincs, így aztán mindenben örömmel lelehetjük. Ezzel a gondolattal nem tudok betelni, mondta Ágost bácsi, és én alig tudtam eldönteni, a szája sarkában futkosó mosolyféleség igazi-e, vagy megint csak a játék része. Hirtelen rám szól: hé, ez, amit most mondtam, fontos az ügyünk szempontjából, már elővehette volna a jegyzetfüzetét!

Sokat mesélt arról, miért rajongott úgy a fizikáért, és miért nézte le a jogot. Pedig az apja nem így nevelte. De az apja egész élete arról szólt, hogy a jog a társadalom kurvája, igen, talán így lehetne a legpontosabban megfogalmazni. Ahogy a középkorban a filozófia a teológia kurvája volt. Vagy a szolgálóleánya, ahogy a skolasztikusok eufemizmusa hangzott. Már elnézést, habár a jogászok ugye általában elég konzervatív emberek, de remélhetőleg nem zavar, ha ilyen erőteljesen fejezi ki magát. Nem, válaszoltam, nem vagyok vallásos. Erre megint elmosolyodott. Pedig, mondta, a jog maga is leginkább a valláshoz hasonló, a maga dogmatikusságával, merevségével, jóindulatba burkolt embertelenségével. Ne vegyem zokon. Ő az atomok híve. Az atomok nem hazudnak.

Később, talán hogy kiengeszteljen, kért, hogy meséljek neki a munkámról. Elmondtam, hogy egy nagy médiaper kellős közepén vagyunk, és ez az első nagyobb melóm ügyvédbojtárként. Komoly felelősséget ruháztak rám. Személyiségi jogi per, egy nagyvállalkozót védünk, akinek belemásztak a magánéletébe. Érdekelte, mi most a trend, és elmeséltem, hogy Strasbourghban újabban óvják az olcsó bulvártól a hírességeket. Karolina monacói hercegnő ügye komoly fordulatot hozott néhány évvel ezelőtt. Ágost bácsi bólogatott, ám a végén epésen megjegyezte, hogy a jogászok persze az ilyesmiktől fontosnak érzik magukat. De meg tudnám-e mondani, vajon hol dől el valójában, hogy kinek van igaza?

Most már beszéljünk az ügyéről, kértem, de erre csak a következő alkalommal kerülhetett sor, mert közeledett Anička. Értsem meg, ő az őrzőangyala, és meg akarja óvni minden felesleges találkozástól. Anička egy földre szállt angyal, és már így is túl nagy terhet rótt rá, amikor belerángatta őt ebbe az ügybe.

Nem láthattam Aničkákat. Legközelebb Ágost bácsi a feleségéről beszélt nekem, aki néhány évvel ezelőtt halt meg. Abban bízott, túléli őt, hiszen a feleségek rendszeresen túlélnek a férjüket, de ez nem jött be, Margit nyolcvanhét évesen rákos lett, és csak egy évig húzta. Az utolsó pillanatáig vidám volt, és tartotta a lelket Ágost

bácsiban. Neki köszönhetette, hogy elviselte ezt az egészszet, és hogy nem mondott le mindenről. Margit egész életében érthetetlenül optimista volt. Ő rendezte be ezt a lakást, az egész életüket, és amikor Ágost bácsi arról beszélt neki, hogy ők nem élhetnek polgárokként, mert az világméretű hazugság, Margit azt válaszolta neki, végső soron úgyis atomok maradnak. Ezzel levette a lábáról. És persze a mosolya. Az a lágy, felfoghatatlan mosoly, amely egyszerre volt oltalmazó és szilaj. Ágost bácsinak a tenger szokott az eszébe jutni róla, ami mindig vonzotta a felmérhetetlenségével. Még a koporsóban is mosolygott, és amíg Ágost bácsi élesen emlékezett erre a mosolyra, addig kitartott az ébersége.

Amikor az emlék halványulni kezdett, akkor szólt Aničkáának, hogy keressen neki egy ügyvédet, mert ideje véget vetni ennek a komédiának.

Megint feszengeni kezdttem, és arra gondoltam, most vagyok utoljára az öregnél. Nem egyszerűen végrendeletet akar íratni, ahhoz nem kellene így a bizalmába fogadnia. Nézze, mondtam neki, attól tartok, valami olyasmit akar kérni tőlem, amit nem tehetek meg. Erre megrémült, és a kezével hadonászva marasztalt. Eltettem a jegyzetömböt, felálltam, és az ajtóhoz léptem. Az öreg nesztelen léptekkel szaladt utánam, rémült arccal mondta, ne higgyem, hogy megbomlott az elméje, és azt se higgyem, hogy örültséget akar kérni tőlem. Igazából egészen egyszerű dologról van szó. Szintiszta jogi procedúra. De rendben, hagyjuk a következő alkalomra, akkor végre mindent elém tár.

A nagy médiaper miatti teendőim sűrűsödni kezdtek, és csak a főnökeim rosszallását kockáztatva tudtam legközelebb is megjelenni Ágost bácsinál a megadott időpontban. Senkinek nem számoltam be a találkozóról, mert meg voltam róla győződve, hogy eszelős dolgot fog kérni tőlem. Mégsem tudtam annyiban hagyni az ügyet.

Tudok-e bármit a fizikáról, kérdezte a kávégőz mögül. Igazából nem kell olyan komolyan vennem, amit eddig mondott a tudományról. A végére már kiábrándult belőle. Hallottam-e már azt a mondást, hogy anything goes. Egy német fickó kedves mondása volt, Feyerabendnek hívták, és komoly gyűlölet övezte őt a tudósok részéről. Ágost bácsi már jó későn ismerkedett meg az írásaival, és nem is értett belőlük mindent, de a német ezt valószínűleg így is akarta. A mondanivalójának a lényege az volt, vagy legalábbis Ágost bácsi úgy értelmezte, hogy a kultúrát nem lehet elkülöníteni a tudománytól, és a tudomány túlértékeltisége a vesztébe sodorja az emberiséget. Azt állította, hogy minden belefér a tudományba, amit a szeszélyes társasági normák jóváhagynak: anything goes, igazából a kulturális körülményektől függ a tudományos eredmények sikeressége. Margit sosem szerette, amikor Feyerabendről beszélt neki, mert egy megátalkodott bűnözőnek tartotta a német filozófust. Ágost bácsi úgy gondolta, talán azért nem szereti, mert Feyerabend nőfaló volt, négy feleséget fogyasztott el, és mellette még mindenféle kalandokba bonyolódott. Mindezt úgy, hogy egy háborús sérülés következtében élete nagy részében impotens volt. Szóval eléggé szembement mindennel. Margit azt mondta róla, szerinte egy ripacskodó sarlatán. Nem akarta, hogy Ágost bácsi anarchista legyen, mint Feyerabend, mert ezt neurotikus önbecsapásnak tartotta. És ebben talán igaza is volt. De most már mindegy. Az a bizonyos mosoly elhalványult. Már a halál mosolyog Ágost bácsira. És most már el kell végeznie, amit kitervelt.

Nagyon megörült, amikor még évekkkel ezelőtt olvasott a törvényről. Iszonyatos politikai perpatvar volt körülötte, ami igazából hidegen hagyta Ágost bácsit. Már az elején megfogalmazódott benne a terv, de csak most jött el az ideje, hogy megvalósítsa. A dokumentumokat előkészítette, az én dolgom az lenne, hogy beadjam őket az illetékes hivatalokhoz. A lényeg, hogy fel szeretné venni a magyar állampolgárságot. Ne kérdezzem, hogy miért. Szerinte van annyi eszem, hogy magamtól is rájövök a terve lényegére. Most menjek: a papírok a komód-ban vannak, ahol a boríték is, még mindig ott vár rám a pénz. Amikor beadtam a kérelmet, azt a telefonszámot kell hívnom, amit az egyik cetlire írt fel. Most inkább ne kérdezzek többet.

Sejtettem, mi a terve. Az nem jöhetett számításba, hogy az apja öröksége iránti szentimentális nosztalgiából magyar állampolgárként szeretne meghalni. Még 2010-ben fogadták el azt a törvényt, mely szerint aki külföldi állampolgárságot kérvényez, automatikusan elveszíti a szlovákot. Szemellenzős nemzetféltő rendelkezés volt ez, amelyet a magyar állam nacionalista pöffeszkedését ellensúlyozandó fogadtak el a pozsonyi parlamentben – erről alighanem Ágost bácsinak is hasonló véleménye lehetett. Egyetlen dologra tudtam gondolni: amint beadom a kérelmét, feljeleníti magát, hogy megfosszák őt a szlovák állampolgárságtól, és így hontalanná váljon. Valószínűleg sosem akarta átvenni a magyar útlevelet, csak meg akart szabadulni minden kolonctól. Ez lehetett a régóta dédelgetett terve.

A nagy per közbeszólt. Hetekig nem tudtam Ágost bácsi ügyével foglalkozni. Amikor végül beadtam a papírjait a magyar nagykövetségen, kiderült, hogy meghatalmazásra is szükség van, amiről teljesen megfeledkeztem. Eszeveszetten csengettem a lakásánál, de nem reagált. Talán alszik, gondoltam, és megvártam, hogy valaki beengedjen a kapun, de az ajtaján is hiába kopogtam. Többször is visszamentem, ám csak napok múltán sikerült elcsípnem Aničkát, pedig többször is ott voltam fél hatkor, amikor járni szokott.

Bizalmatlanul méregetett, talán, mert tényleg nem rajongott az ügyvédekért, vagy csak nem akarta elhinni, hogy velem beszélt hónapokkal korábban. Az nyilvánvalóan meg sem fordult a fejében, hogy beengedjen a lakásba. Halkan beszélt, és csak annyit mondott, Ágost bácsi már nincs itt. Úgy kellett kihúznom belőle, mi történt. Elaludt, mondta Anička, néhány napja, egy délután elszundított, és nem ébredt fel. Miben segíthet, kérdezte aztán, látva megdöbbenésemet. Ez a megdöbbenés talán meggyőzte, hogy bízhat bennem. Azt mondta, várta a hívásomat, mert Ágost bácsi meghagyta neki, amikor felhívom azzal, hogy beadtam a kérelmét, el kell mennie a rendőrségre, és be kell jelentenie, hogy Ágost bácsi felvette a magyar állampolgárságot. Ágost bácsi azt mondta, hogy akkortól már csak ő marad neki, és hogy nem kell megijednie, mert ez így lesz jó, hogy csak így tehet igazságot az életében. De én nem hívtam. Nem, mert hiányzott egy meghatalmazás, mondtam. Anička bölintott, és azt mondta, igazából nem bánja, mert rettegett tőle, hogy be kell mennie a rendőrségre. Holnap érkezik Ágost bácsi fia a családjával, addigra rendbe akarja tenni a lakást, tette hozzá. Egy pillanatra megfordult a fejemben, hogy megkérem, értesítsen a temetésről, de végül csak biccentettem, és elindultam vissza a Vigadó felé.

Sorompó nélkül a mennybe

Kutyablúz, avagy a másodosztály örömei

A *Kutyablúz* egy vélhetően trilógiává duzzadó próza, visszatekintés a zötykölődő szerző elmúlt hatvanvalahány évére, elegyen a világ dolgaival. Történekek és töprengések a csigalassú, minden koszos kutyaháznál, szaros csirkeólnál megálló nemzetközi gyors másodosztályán. Elmélkedések és meseszövések kínálkozó színes és szürke szálakkal, kártolva és egybekötve. Mindenről és mindenkiről, ami/aki valamiért eszébe jut ennek az utasnak a változó formákat öltő, ördögi nyelvét nyújtogató, perceket és éveket pergető időben. Hét-nyolc óra hossza Újvidéktől Budapestig, majd kb. ugyanannyi vissza az Ivo Andrićon vagy az Avalán. Éjjel a Beograd Expressen. Szürreális. Van idő, és van is min: rágódni. Akár régi utazásokon Amerikában és Európában. Nappal kinézni az ablakon, szemlélni a lepusztult, könyörtelen idő lebombázta tanyavilágot, ahonnan egykor a felmenők bevándoroltak a városba. Most egészen más, messziről jött, idegen emberek mennek valamerre ezeken a gazos utakon, poros kukoricatáblák, hullámzó búzaföldek, „édenkerti” gyümölcsösök között. Főleg a magyar határ, az új kerítés felé. És a vonat is telve velük. Néha csendesesen zötykölődnek, néha dühösek, kiabálnak, rázzák az öklüket, érthetetlen nyelven rikoltoznak. Tört angolsággal mondogatnak valamiket, ám van olyan is, hogy éppenséggel vidámak. Mitől lehetnek azok? És egyáltalán merre tart a világ velük vagy nélkülük? **VELÜNK VAGY NÉLKÜLÜNK?** Merre tart a jónép a legutóbbi háború után ebben a „kutya” Szerbiában. Egyáltalán e kerek világ népe, csendben-szimplán létezve, netán agyalágyultan üvöltve-loholva, **SZŰKÖLVE ÉS CSAHOLVA EBBEN A „SZÉPSÉGES”, KÉRDŐJELEKKEL TELI „BLÚZOS” VILÁGBAN.** (Jack Kerouac, de elsősorban saját magam drága emlékére.)

Tegyünk pillanatra úgy, kérem szépen, mintha a topolyai határból, ahol elbeszélésünk idejében már járunk, visszatolatnánk a magunk mögött hagyott Verbász határába úgy, hogy közben előrefelé haladunk az időben. Csak látszólag képtelenség, ám itt nem ennek a megvitatása a legfontosabb. Mindenesetre oda szeretnénk kilyukadni, hogy ha a mi Urunk 2020. évének, február hónapjának és kilencedik napjának késő éjszakáján valamilyen módon még csak Zmajevónál tartunk, ami magyarul Ókér, a település peremén – a csupán andráskereszttel ellátott vasúti átjáróban – borzalmas kép fogad, illetve hát fogadott volna bennünket. Egy felismerhetetlenségig összeroncolt Renault, amelyben két fiatalember lelte halálát. Közülük az egyik – nem ő vezetett – be sem töltötte a tizennyolcat. Mi történt, mi nem, mi lehetett az oka, de megpróbáltak átérni Kucura irányába az Újvidék felől közeledő tehervonat előtt, ami nem sikerült. Miközben a mozdony jó hosszan toltta őket az ütközőivel, valósággal bedarálta az autót. Egyszerűen csak rosszul mér-

te fel a helyzetet a sofőr, vagy meg akarta játszani a nagyot a fiatalabb előtt, már valószínűleg sosem tudjuk meg pontosan. A gyorsan kiérkező rendőröknek látható sokkos állapotban a mozdonyvezető csak azt ismételte, hogy hiába adott hang és fényjeleket, mintegy üzenve a szemmel láthatóan fékezni nem szándékozó kocsira, hogy nem fog tudni megállni, nem ért el vele semmit. – Így vallott a helyszínen, majd sírva fakadt és összeroskadt. Egyébként egyesek úgy tudják, hogy a tehervagonok jórészt kínai sínekkel és talpfákkal voltak dugig, mivel ilyik az elképesztően ramaty pálya felújítása. Sorompók szereléséről ugyanakkor egyik tudósítás sem tesz említést, viszont figyelemkeltő az a naturalizmus, amely egyes újságírói fogalmazásokban megjelent másnap, és amelyek üvegtörmelékéről, vasdarabokról, valamint emberi húscsontokról, meg egyenest egy kiröppent emberi szemgolyóról beszélnek, ékesen illusztrálva az ütközés rémisztő erejét.

A médiában megjelent fotók többségén ott látható a semmibe vett andrásrészt. Mintha Szent Patrik keresztje lenne, amelyet az egykor ezen a tájon is meghonosodni próbáló írek hagytak hátra, mielőtt ők is felszívódtak volna a délvidéki pusztaságban. Ahogy a nagy elődök, a kelták is eltűntek a Duna tájáról vélhetően minden idők végezetéig. Elsodorta őket a folyó örökre, mert ember nem húzhatja ki itt a dinoszauruszok újabb megjelenéséig. És ez valószínűleg Isten akarata is egyben.

Amen.

Zmajevó, azaz Ókér, amelynek Budapestről vagy Szabadkáról visszafelé úton – valószínűleg mégis csupán az elménkben költözgető tározójával együtt – komoly szerepe van annak megállapításában, hogy milyen messze van még Újvidék, István királyunk korában jelent meg első ízben az aktákban. Túlélte a török időköt, majd az utána következőket is. A trianoni hevenyészett határhúzás előtt kb. négy és félezer lakost számlált, legtöbb német ajkút, utána következtek a szerbek, és csak utána a magyarok. Drasztikus változás a második világháború után állt be, amikor is a németeket kitelepítették, templomukat lerombolták, így a szerbek kerültek többségbe. Mostani nevét a hely állítólag az egyik legnépszerűbb régi „szerbián” poéta becenevéről, Jovan Jovanović Zmajéről kapta, amelyben a „Zmaj” szó sárkányt jelent. Ebből nem lett magyar Sárkányos(d) vagy Sárkányfalva, csak Zmajevó tehát, hogy újabban ismét előkerüljön az Ókér. – Ezen a ponton meg kell jegyezni, persze, hogy nekünk, magyaroknak irodalmi szempontból fontosabb – bár az idők folyamán Jovan Jovanović Zmajnak sok szép verse jelent meg ékes anyanyelvünkön –, hogy Ókéren született József Attila-díjas költőnk, Domonkos István, aki addig járt Svédországba, míg végül ottmaradt.

Elkoptatott facipőiben egy kerek erdő kellős közepén.

Akárcsak Zmaj, Domi is sok gyerekverse írt azon túl, hogy hosszú szabadversben megörökítette az ún. gasztabajteri, tehát a vendégmunkási lét minden „kínját-bínját” (*Kormányeltörésben*). Gyermekverseit költőnk, aki dzsesszmuzsikát is játszott, előadás közben gitárjával kísérte, és olyanokat énekelt, hogy ő például nem született Bonnban, házuk előtt verebek heverték a porban. Még csak nem is sárkányok porfürdőztek ott, pedig a gyermeki fantáziavilágba az is beleférhetett volna. Ám hadd ne én mondjam meg, tényleg, mit és hogyan kellett volna leírnia Dominak!

A nemzetközi vasútvonal másik oldalára eső Kucura – magyar neve a Kacor király birodalmát észbe juttató Kacora vagy Kucora – viszont kimondottan ruszin település. Így se a Kacora, se a Kucora változat manapság nem igazán rúg labdába, ha egyáltalán játszott fontosabb szerepet valaha is valamelyikük a régi-es Kuczora után. Egyébként az emberek ott hajdanán, mondjuk így, a mesebeli Kacorán kedvesen szóltak egymáshoz, beszéltek egymás nyelvét, ám utána hajba kaptak, majd elfelejtették még a más nyelven való köszönést is. (Csak a káromkodás maradt.) A második világhéget követően a németek templomát itt is a földdel tették egyenlővé, csupa szitokszóval az ajkukon, miközben kiebrudalták a zömmel evangélikus lakosokat. Sokuk haláltáborban végezte, amelyek között a legszörnyűbb a rudolfsgnadi volt. Ettől jelentősen nem különbözött a Temerin-nel összenőtt Járekon létesített kvázi munkatábor vagy a mitrovicai akár. A legszörnyűbb, hogy a gyűjtésbe beleesett „fasiszta gyerekek” egyikben sem számíthattak könyörületre, azonban erről itt is ennyit. A történelmi revans kérdéséről, amely ennél tudományosan sokkal megalapozottabb munkák tárgya, kérem, olvassanak értelemszerűen többet máshol. – Íme, viszont „A” és „B” pont. A vasúti átjáróban életüket veszített fiatalok az elsőből igyekeztek a másodikba. Okosabbak lettünk volna az eddig elmondottakból a tragédia konkrét körülményeit illetően? Aligha, aztán mégiscsak megtudtunk valamiket, talán nem feleslegesen. Közben gondoljunk bele abba: képzelte volna bárki Ókér vagy Kucura derék polgárai közül valaha is, hogy kétezerben egyszer csak majd kínai vasútvonal szeli át a két falucska határát?

Szerintem aligha.

Ergo, egy régi kínai népmese szerint élt egyszer egy ember, aki imádta a sárkányokat. Meghallotta ezt az égben élő sárkány, leszállt hát a sárkányimádó ember házához, majd beköszönt az ablakon. A sárkányimádó ember ettől úgy megrémült, hogy elfutott hetedhét határon túlra. Ott is maradt, nem mert visszasompolyogni, azonban egy idő múlva elment a sárkánykészítő mesterhez, és beállt hozzája inasnak. Három évig tanult, sok-sok papírsárkányt készített, de soha többé nem találkozott egyetlen igazival sem, hogy megmutassa neki, mit tud. – Ezzel kapcsolatban természetesen kérdéses, mi van, ha sárkánynak nézzük az öreg Ördögöt. Különben úgy tudják a beavatottak, legalábbis úgy mesélik, hogy a Zmajevónál szerencsétlenül járt kucurai fiatalok egyike, nevezetesen az ifjabbik a sárkányröptetés mestere volt. Mert a nagyapja szenvedélyét örökölte, aki sárkányokat eregetett a kucurai határban, ezért sokan bolondnak nézték.

Jól megfigyelhető a vajdasági széles rónaságban, hogy némely vasúti kereszt úgy áll a maga helyén, mint valami közlekedési tábla a népek vándorútján. Balra föl a Mennybe, vagy rézsút jobbra, illetve balra és jobbra lefele a Pokolba. Utóbbi helyen, amelynek földi pandanja Szent Patrik kénes barlangja Írországban, állítólag Zsigmond királyunk pohárnokmestere, a Sárkány-lovagrend kalandor tagja, Tar Lőrinc is járt a nagytermészetű uralkodó nyomában, aki ott szerette múlatni idejét az ő vidám vagy éppen bánatos kurváival abban a kábító gőzben. Mi igaz ebből, mi nem, nem is annyira lényeges, mert az andráskereszttel kapcsolatban maradnánk inkább Szent Andrásnál, aki személyesen találkozott Jézussal, követőjévé

vált, majd a róla szóló apokrif mű szerint boldogan vitte Krisztus hírért Örményországba, aztán meg sem állt a Fekete-tenger tajtékos partjáiig. Felbukkant a szkíták földjén ugyancsak, ott hirdette az evangéliumot a nomádok szél zörgette sátraiban, míg végül Görögországban, Achaiában a helyi konzul, aki előbb el-unta magát, majd ásitását elnyomva valóságos dührohamot kapott a látogató hosszú, térítő beszédétől, halálra ítélte. Állítólag András maga kérte, hogy a Jézusétól eltérő keresztre feszítessék, mert ő olyanhoz nem méltó. Végakarát teljesítették. Úgy tudni, a harmadik nap lehelte ki lelkét, addig valósággal könyörgött az embereknek, ne vegyék le onnan semmiképp. Halálának pillanatában nagy fényesség támadt, midőn az Úr személyesen eljött érte, hogy magával vigye a Mennyek országába.

Hogy pontosan így volt-e, ami az ismert történet végét érinti, már nehéz lenne megmondani. Ám ami Szent András életének örmény fejezetét illeti, az biztos igaz. Ellenkező esetben Újvidéken aligha akadt volna adott pillanatban örmény templom, amit Teremtőnk nyomában az égbe lehet röpíteni. Ami hibátlanul meg is történt.

Egyébként maga a krisztusi kereszt, amelynek keresztény tanát András összes hitével hirdette mindenfelé, amerre ment a világban, a szeretet és megértés megtestesült jelképe volt és maradt. Ősidőktől fogva sok néki a megjelenési formája. Mondhatni, formagazdag tárgy, azonban alapvetően egyetlen jól kivehető, a többség számára ismert alakzata van még akkor is, amikor szerencsétlen hajótöröttek gyártnak maguknak inkább absztrakt művészetbe hajló, hevenyészett feszületet a kisodródott roncsdarabokból. Mégpedig olyan, amilyenre Jézus Krisztust felfeszítették a Golgotán. Tehát ez nem egy túl bonyolult ábra, régóta használatban van, közben számos értelmezés tapadt hozzája. Anélkül, hogy sorra vennénk mindet, adott szövegkörnyezetben számunkra érdekesnek tűnik, hogy akárcsak egykor a germánok, az amerikai indiánok is az élet fáját pillantották meg benne. Annak gyökerei a Pokol mennyezetéig érnek odalenn, hegye pedig odafenn az Úr kertjét díszíti, míg ágai magát a világot jelentik. Segítségével lehet felkúszni a Mennybe, mintegy lajtorján. (Lásd, ugye: égig érő fa.)

Nos, ha türelmesen végigtanulmányozunk több keresztábrát, némelyiken ott láthatjuk a „fa” tövében a kígyót, legalábbis valami kígyószerű, összetekeredett, alázattal meghúzódozó lényt. Néhol inkább kushadó sárkányra emlékeztet, azonban mindegy is, mert róla tudhatjuk jól, ne tévesszen meg bennünket, hogy az maga a Sátán, akit legyőzött a kereszt. Tudnivaló ezzel kapcsolatban, hogy az Ördög igazából nagyon jó megfigyelő, és még a legrejtettebb formájában is felismeri a keresztet. Ugyan néha megpróbálja a maga hasznára fordítani, így közismert, hogy szereti a keresztutakat, ám általában tart tőlük, és – legalábbis az ördögűző filmek tanúsága szerint – a kereszt meg tudja állítani. Ehhez értelemszerűen kapcsolódik a kérdés: a Sátánt igen, az embert nem? Nagyon nehéz erre precíz választ adni, hogy mi játszódhat le az elmékben, pontosan azokban a tragédiát megelőző pillanatokban. Gondolunk itt arra a sok megmagyarázhatatlan vasúti szerencsétlenségre, amilyen szinte napról napra történik. Például ez az ókéri. A túlélők száma összességében olyan csekély, és a legtöbben aztán nem is emlékeznek semmire. Vagy nem akarják mondani? Azt, ami kézenfekvő: hogy a vasúti átjárókban is valójában az Ördög szórakozik velünk.

NYUGATOSOK TRIANONRÓL

A klasszikus modernség vezető orgánumának szerzői és a békediktátum

*Harc harc után, nyár nyár után
ötször lehullt a lomb:
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!
(Babits)*

A *Nyugat* a maga bő három évtizedet túlhaladó történetének egyetlen szakaszában sem képviselt teljesen egységes irányzatot, egyértelműen meghatározható szemléletet. Nagyon heterogén alkotói gárdája már az indulás éveiben is széttartó alakzatként jelent meg, amit az őket ért külső támadások és vádak, illetve a fokozatos versenyhelyzet szilárdított leginkább látszat-egységgé. A lap tágabb szellemi holdudvarában (szerkesztőségében, később az azonos nevű kiadóiban és támogatói köreibben) kétségkívül megvoltak az azonos álláspontok és értékrendek, de legalább ennyire a belső nézetkülönbségek is. Ugyanez a kettőség jellemző a velük olykor rivalizáló, olykor részlegesen szövetséges (bizonyos elvi álláspontjaikat s legfőképp egyes szerzőiket védő) alkotói körök (így a *Holnap*-osok vagy Lukács és Kassák körei) és a *Nyugat* viszonyára. A lap irodalomszemléletén és szerkesztési elvein belül kezdetben legfeljebb a vágyott modernitás – szintén többszólamú! – elképzelései, a kifejezés új esztétikai értéke, az originalitás, az ideológiamentes kritikai mérce, az egyéni tehetségek számára új publikálási fórum biztosítása, tehát a legitímációhoz szükséges intézményesség, illetve a nemzetközi kitekintés szükségessége voltak azok a hangsúlyos szempontok, melyek mögött az egységesség látszata meghúzódott. A számtalan kezdeti nézetkülönbség ugyanakkor nem egy esetben belső vitába torkollott. Ismeretes az osvátí szigorú esztétizmus elveinek és az új tehetségek permanens felfedezésének, felkarolási gyakorlatának kvázi győzelme már a tízes évek legelején a Hatvány-féle tágabb társadalmi modernség elképzelései fölött, az új irodalom vélt feladatelve fölött (ugyanakkor a saját, már kitüntetett szerzők pozícióstabilizálásával szemben is). Később a világháború idején a pacifizmus vs. háborúpártiság okozott törést, amelyeket az irodalomtörténet-írás utólagos konstrukciója alkot csak egységes nézőponttá. Igenhöz hasonlóan sokan a Monarchia léte, fennmaradása érdekében tartották szükségesnek, elkerülhetetlen útnak vagy akár üdvözlendőnek is a háborút, annak első hónapjaiban nagyon is megosztott maradt a lap szerzőgárdája, s ugyan e műhely korábban is mindvégig elítélte a militáns nacionalizmust, csak 1915 tavaszától beszélhetünk némiképp egységesen pacifista álláspontról e kérdésben. Hasonlóképpen megosztottak voltak és maradtak legnagyobbjaik (így Ady, Babits, Juhász, Kosztolányi vagy éppen Móricz és Tóth Árpád) Petőfi és Arany korabeli megítélésében, a két költőfejedelmük olykor mesterséges egymásnak ütköztetésében, amit persze saját jelenük értékpreferenciáinak, illetve egyéni alkotói elődképük megalkotási szándékának fényében érdemes csak vizsgálni. A szerkesztők a lap első tíz esztendejében számos belső vitát folytattak mindezekhez hasonlóan a nemzetközi áramlatok hazai érvényesülésének hatásai és legfőképp irányai (német, francia, orosz, olasz, angolszász), azok

A tanulmány írása idején a szerző az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesült.

lapban történő szerepeltetésének mértéke kapcsán is, mely különös fénytörést az első világháború idején és legvégén kapott. A folyóirat elindulásának tizedik, ünnepinek remélt évfordulója egyszerre súlyos háborús veszteségeknek az éve, s mindenképp fordulópont is az úgynevezett nyugatosok történetében is. Ha tehát arra keressük a választ, miképpen viszonyultak szerzőik a megváltozott történelmi helyzethez, csakis e distinkciók figyelembevételével tehetjük, figyelve ugyanakkor az előzményekre s legfőképp az 1918 végétől 1920 júniusáig tartó drámai hónapok kihívásaira is.

Az 1918-ra már mintegy négyezer példányszámban eladott lap életében értelem szerűen óriási törést hoztak a következő hónapokba sűrítendő eseménysorok. A történelmi körülmények megváltozásával a fórum és az azt övező szellemi mozgalom is többszörösen nehéz helyzetbe került. Az alapító szerkesztő Osvát (aki 1918 végén formálisan is kivált a lapból, s majd csak 1920-tól tért vissza) továbbra is az ifjú tehetségek módszeres felfedezésében kívánt elől járni, ugyanakkor Babitscal látszólag válllva, de legfőképp vitázva, önhatalmúlag szerkesztette a folyóiratot. Értékszemléleteik olykor látványos ellentétet jelentenek mindenképp az őket övező hangok forrongó vádaskodásaira kellett ekkortól tekintettel lenniük, mindazonáltal a lap önértelmezését és addigra megszilárdult írói gárdája megtarthatóságát több irányból is kihívások érték. A háború alatti cenzúra miatt 1915-től több ízben is előfordult, hogy a *Nyugat* üres, fehér lapokkal jelent meg (a hatóság által nemkívánatosnak ítélt vagy a militáns propaganda elveivel ellenkező pacifista anyagokat egyszerűen kiemelték szedés előtt), de mindegyik lapszám megjelenhetett! Az is megszokott, mondhatni napi szintű esemény volt, hogy ezen időszakban a lap több prominens alkotója, kritikusa nyílt polémiákat folytatott egyes irányzatokkal, eltérő irodalomszemléletekkel, vagy éppen megvédeni kényszerült saját szerzőgárdája jeleseit.¹ 1919-ben viszont a politikai helyzet, elsődlegesen a román bevonulás okán, a lap több hónapig szünetelt, s csak 17 száma jelent meg, 1920-ban pedig havonta egy, összevont szám került nyomdába, miközben a lap tulajdonos Fenyő Miksának ezek finansziális biztosításáért is meg kellett küzdenie. A háborút lezáró időszak forrongásai többszörösen kusza helyzetet teremtettek. 1919 után, emigrálásával érthetően megszűnt Ignotus vezető szerepe, aki a kezdetektől – értékes kritikai tevékenysége mellett – vitacikkekben és vezércikkek sorában igyekezett megfogalmazni a lap képletes névjegyét. Osvát, Ignotus és Fenyő mellett Schöpflin Aladár igyekezett segíteni e névjegy-formálási folyamatot, aki „táborok közti” diplomatikusságával s irigylésre méltó erudíciójával a kezdetektől fogva toleránsan, ugyanakkor szigorúan esztétikai alapokra helyezve kívánta gyakorolni irodalomkritikai-értekezési munkásságát. Mindez többnyire alapvetően maradt a legnehezebb időkben, a Nagy Háború és az azt követő forradalmak idején is: a folyóirat nem volt hajlandó kirekeszteni az ellenséges oldalon harcoló országok kultúráját, irodalmát, szerzőit. Schöpflin, aki korábban viszont a magyar és a német testvérségek egymásroutaltságáról is értekezett a lap hasábjain, maga is azt vallotta, hogy „a háború katasztrófális összeomlásakor [...] úgy éreztük magunkat, mintha hirtelen letaglózott volna valami sötét erő. Általános pánik következett be”.² Utólag a közvéleményt e bekövetkezendőkre kellően fel nem készítőkormányzatot, a hazaözönlő katonák okozta rémületet és éhínséget, végezetül az ezt összefogó pánikhangulatot jelölte meg mint a forradalmat kiváltó legfőbb tényezőket.

¹ Más kérdés, hogy a lap szerkesztői gyakorlata annak első tíz esztendejében nem mutatott mindig ideális és rugalmas helyzetképet, s ezt lehet a modernség első hulláma melletti következetességnek, de olykor bizonyos fokú merevségnek is tekinteni. A folyóirat vezető szerzői és kritikusai nem csupán bírálták egyes alkotók nézeteinek avultságát, hanem számtalan esetben ideológiai vitába is szálltak a romantikus nemzeteszméket tovább éltető, politikailag konzervatívnak mondott egyéniségekkel, igaz, ugyanígy többnyire elzárkóztak az avantgárd irányzatok szélesebb körű ismertetésétől is.

² Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Grill, 1937. 260.

Mindez akkor is igaz, ha a közvélemény, „sőt az anyagi támogatást biztosító nagytőkések egy része is a kommunista önkényuralom szellemi előkészítéseként értelmezte a *Nyugat* egyes közleményeit”.³ Nem is csoda. Ignotus szemében a „független és szabad magyar irodalom, melyet tíz éven át a *Nyugat* jelképezett”, annak a harcnak is az eredménye – mint írta –, mely harc „az október 30-i dicsőséges forradalom” révén végre „a teremtés diadaláig jutott el”. Vagyis a főszerkesztő véleménye szerint „A *Nyugat* emberei közül nem egy, személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott politikai forradalomnak”.⁴ Ignotus ilyen és ehhez hasonló, a Tanácsköztársaságot üdvözlő sorai miatt (s persze majd Károlyi mellett végzett propagandatevékenysége miatt is) később Bécsbe emigrált, utóbb az Egyesült Államokban telepedett le, s évekkal a folyóirat megszűnése után tért csak vissza Magyarországra, a lap viszont csapdahelyzetbe került. A *Nyugat* vezérfonalát, a gondolatszabadságot, melyet kétséget kizáróan az ő koncepciója növesztett programmá, a gondoskók közül meggyőződésből vagy alkatilag is vallották, mások viszont mindezért nemzetietlenséggel vádolták őket.

A rövid ideig tartó, ám véres proletárdiktatúra s később a trianoni békeszerződés traumája eleve meggyöngítette a polgári szabadelvűség korábbi eszményeit. Híveik, akik mindenkoron arra törekedtek, hogy távol tartsák magukat a populizmus és a nemzetiesség fölszínies megnyilvánulásaitól, e kavargó, több tekintetben vesztes történelmi helyzetben az antikvitáshoz fordultak, ott keresve nemzetek fölötti (egyúttal örök emberi) eszményeket. Babits újklasszicizmusa is e gondolat időfelettségéből táplálkozott. Tény mindenesetre, hogy magának a *Nyugat*nak a státusát kedvezőtlenül befolyásolta az ellenséges politikai légkör, melyben korábbi ellenfelek (Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Berzeviczy Albert stb.) nem mulasztották el felemlegetni s olykor egyenesen a lap számlájára írni a kialakult szellemi válságot, melyhez diszkrétebb módon, de 1920-tól olyan nevek is csatlakoztak, mint Négyessy László vagy Pintér Jenő. Ezek fényében a polgári réteg mecénási támogatása elbizonytalanodott, 1921-ben ráadásul a *Nyugat* részvénytársaságának alaptőkéje is leértékelődött, s a megváltozott politikai helyzetben, az országhatárok megcsonkításával az olvasóik köre is eleve drasztikusan lecsökkent. Sem e tények, s legfőképp a korszellem meghatározó ereje nem hagyható figyelmen kívül, amikor a *Nyugat* második korszakának kezdetéről, egyes szerzőik útkereséseiről vagy éppen Trianon-viszonyáról esik szó.

Tulajdonképpen közhelyszerű megállapítás, hogy Trianon az egyik legnagyobb horderejű változást jelentette az újkori magyar történelemben, ami az irodalmi élet alakulására is drasztikus hatással volt. Az elveszített területek mellett a lakosság a korábbi lakosságnak mindössze 43%-ára zsugorodott, s ez azt is jelentette, hogy az elszakított országrészekben, az úgynevezett utódállamokban mintegy 3,3 milliónyi magyar nemzettársunk került idegen fennhatóság alá. Évszázadok kulturális és emberi kapcsolatai szakadtak szét, prosperáló gazdasági kapcsolatok szűntek meg, miközben az ország középhatalmi státusból kislállami léthelyzetbe került. A kettős Monarchiában képletesen továbbélni látott történelmi Magyarországgal együtt úgy tűnt, a magyar irodalom is darabjaira szakadt, a közvéleményt traumatizáló hírek természetesen az író társadalom legjobbjait is nagyon mélyen érintették, akik egyéni válaszokat igyekeztek adni a bennük lezajló belső folyamatokra, keserű tapasztalásokra. E téren az első, leginkább személyes sokkot tekintve nem volt különbség úgynevezett nyugatos és nem nyugatos szerzők közt: a diktátum aláírását, formáljogi véglegessé válását követően a letargia és a gyász időszaka következett, melyet legfeljebb (utóbb hatástalannak bizonyuló) demonstratív tiltakozások tarkítottak. Ezt követte egyrészt a közélet szinte minden területén megnyilvánuló Trianon-ellenesség (amely érzelmi töltetű és meglehetősen differenciálatlan volt, s nem egy ízben felelősöket akart felmutatni), másrészt

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Világirodalmi távlat megteremtése*. In: Uő. (főszerk.): *A magyar irodalom története*, II. Budapest, Gondolat, 2007. 714.

⁴ Lásd Ignotus *Új Magyarország* című cikkét: *Nyugat*, 1918/21–22. szám.

majd a pragmatikusabb, immáron külföld felé is irányuló propaganda a húszas években, legalább valamiféle részleges jóvátétel, igazságszolgáltatás reményében. E bonyolult, kollektív lélektani folyamatokhoz értelemszerűen többen a lap korábbi gárdájából vagy az irodalmi modernitás tágabb holdudvarából is csatlakoztak, több okból is. A *Nyugat* (és hozzá hasonlóan sok más irodalmi lap) szerzőgárdájának többsége vidékről került a fővárosba, s most e „vidék” jelentős része odaveszett. Nem a korábban túlzottan is centralizált irodalmi élet, a fővárosi túlsúly ellenében a szükséges és halaszthatatlan decentralizáció, netán az irodalmi társaságok versengései, korábbi generációs és értékszemléleti viták álltak immár a figyelem középpontjában. Nem is az volt a kérdés, hogy a jó irodalmat ezen utolsó tíz esztendőben valóban a fővárosba felkerült írók hozták-e létre, akik nélkül Budapest vált volna szellemileg provinciává (amint azt a háború előtt még Ligeti Ernő is fejtegette⁵), vagy éppen fordítva, miszerint őket olvasztótégelyként nyelte el Pest. Az alapvető kérdés 1918-tól immáron tételesen az volt, hogy a főváros mintájára évtizedek óta gazdasági és kulturális növekedésnek indult magyar nagyvárosok polgársága és a korábban valóban méltatlanul lekezelt, a háborúban pedig kivéreztetett „jó vidék” jelentős része megszállás alá került, majd úgynevezett utódállamok martaléka lett. Olyan jelentős magyar szellemi központok kerültek idegen fennhatóság alá, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Pozsony, Kassa és Szabadka. A *Nyugat* szerzőgárdájának többsége is e területekről származott vagy erős szálak kötötték oda, így nem csoda, hogy Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Dutka Ákos és Emőd Tamás vagy a fiatal Erdélyi József éppúgy buzdító-sírató verseikkel tűntek fel a korban, mint az egyébként halk szavú Sík Sándor és Juhász Gyula, s persze legfőképpen a „Végvári” álnéven anonim sikerköltőként berobbanó Reményik Sándor, akit népszerűségben legfeljebb csak Gyula diák (Somogyváry Gyula) múlt fölül e kezdeti hónapokban. E látszólag nagyon is heterogén lírikusi gárda alkotásai egy témában teljességében meggyeztek, verseik 1920-ig kézzől kézre jártak, plakátokról plakátokra kerültek ki. Több antológia is napvilágot látott ugyanekkor, melyek a megszállt területekért vagy az onnét elmenekülőkért szerveződő gyűjtéseket kívánták elősegíteni. A *bihari lant* címűben például Dutka Ákos, Juhász Gyula és Emőd Tamás mellett Nadányi Zoltán, Ritoók Emma és Zilahy Lajos közölt verseket. Érthető, hiszen a szülőföldjüket is elvesztőket sokkolta talán még inkább e kollektív traumát kiváltó döntés. Különbség – ha létezett – legfeljebb abban mutatkozott, hogy a modernitás különböző iskoláin (így elsődlegesen a *Nyugat* mozgalmán) felnevelkvő szerzők többsége az elhúzódozó, véres háborút korábban is a magyarság értelmetlen tragédiájának látta, azt követően pedig nem kívánt differenciálatlanul részt venni a politikai demagógia mindenáron kollektív bűnbakokat kereső versenyében.

A bulvárpublisherizáció a korban ugyanis sikeresen vegyítette a Kárpát-medencében korábban is hangoztatott magyar kultúrfőlény ideáját az 1920 utáni „fajvédelem” fogalmaival, melynek alapvető tételei szerint a magyarországi zsidók túl nagy politikai, gazdasági és kulturális hatalomra tettek szert, aminek mielőbb gátat kell szabni. Az erőteljes zsidóellenesség a korban abból is érveket kreált, hogy a Tanácsköztársaság felső- és középvezetői között túlsúlyban voltak (az olykor vallásukat egyáltalán nem gyakorló) zsidó emberek. Ez pedig nem csupán a háború végi, valóban történelmi léptékben is elítélendő cselekedetekért (a vörös terrorért és a „Lenin-fiúk” tetteiért, majd a hadsereg nélkül maradt országért és a román bevonulásért), hanem Trianon fényében immáron a teljes, évtizedekre visszavetíthető folyamatért is őket (és abszurd módon nem az arisztokráciát, az egyes elhibázott kormányzati lépések felelőseit, a kisebbségekkel szembeni évtizedekig fennhéjázó, felelőtlen politikát s legfőképp az országot háborúba sodró militáns nacionalizmus híveit) tette felelőssé. Dacára annak, hogy még a kommun alatt is volt zsidóüldözés, a keresztény és liberális sajtó éles megkülönböztetése gyorsan átterjedt a folyóirat-irodalomra is. Nincs kellő tér e ponton részletesebben kitérni az olyan, a

⁵ Vö. Ligeti Ernő: Balázs Béla és Dutka Ákos új könyvei. *Nagyvárad Napló*, 1912. december 21., 2–3.

korban nagyon is fontos distinkciókra, mint a faji antiszemitizmus és az elvi, erkölcsi anti-judaizmus, a kettő összemosása viszont elfed vagy összemos (s ezáltal történelmietlenné tesz) számos korabeli álláspontot. Utóbbi mindenestre elsődlegesen nemzeti és keresztény hitvédelmi irányokból is táplálkozott, amit jóval többen elfogadhatónak, sőt szükségesnek is érezttek. Így, ezek fényében lett „Csonka Magyarország” 1923-tól az úgynevezett úri középosztály urbánus szellemű orgánuma a Tormay Cécile vezette fővárosi *Napkelet*, mely a kezdetekben tudatosan a *Nyugattal* szemben határozta meg önmagát, de annak analógiájára e lap is az ifjú tehetségekre fókuszált, sőt elfogadta a *Nyugat* azon elvét, mely az irodalomnak a nyílt politikai szemponttól való különválasztását szorgalmazta, viszont csak keresztény vallású (vagy kikeresztelkedett) szerzők műveit közölte. Elsőként karolta fel ugyanakkor az elszakított területek íróinak ügyét, különösen az erdélyi szerzőkét, s – mint maga Schöpflin is megjegyezte évekkel később – amennyire lehetett, „óvakodott az útszéli antiszemitizmustól”.⁶

Témánk felől nézve a korszellem ilyenén való meghatározó erejének két irányból is komoly jelentősége van. Egyrészt hasonló, tehát „ellenforradalmi” okokból szerveződött meg Szabó Dezső által az 1919 és 1921 közt létező Magyar Írók Nemzeti Szövetsége, amelynek csak keresztény írók lehettek tagjai. Ebben vezető tisztségbe került Kosztolányi Dezső, ugyanitt Szabó Lőrinc titkár lett Babits Mihály ajánlására, aki szintén jelentkezett, de hamar eszmélt és végül visszalépett. Vele ellentétben 1919 őszétől sokak megdöbbenésére Kosztolányi a Bangha Béla-féle nyíltan antiszemita, radikális nemzeti laphoz, a Milotay István szerkesztette *Új Nemzedék*hez is elszegődött. A korábban Hatvany *Pesti Naplójában*, a katolikus *Életben* és a szabadkőművesek *Világ* című lapjában egyaránt közlő szerző, aki 1848 feltétlen tiszteletét családi örökségül kapta, ugyanakkor ambivalens kapcsolata volt a hazai zsidósággal (miközben számos közeli barátja, alkotótársa s felesége is zsidó származású volt), alighanem szülőföldje elvesztése kapcsán megtapasztalt traumatikusan félelmében, keserűségében kezdett rövid ideig e vélt gazdasági és kultúrfőlény ellen anonim (s később nem is vállalt) *Pardon*-cikkekét írni. Másrészt ugyanekkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az ószirózsás forradalmat Kosztolányival szemben kezdetben naivan üdvözlő Juhász vagy Babits később csekély szerepvállalásaikért is célkeresztbe kerültek, életük zaklatottá vált vagy egyenesen megtört. Babits professzori kinevezését visszavonták, utóbb mindkettejük tanári nyugdíját megvonták, ugyanekkor Laczkó Gézárt a tanítástól tiltották el, a közel öt évig francia fogságban szenvedő Kuncz Aladár ellen fegyelmi eljárás indult csupán azért, mert elfogadott egy siófoki üdültetést, később hivatalosan is megdorgálták, majd tanárként áthelyezték. A *Nyugat* első generációjából több alkotót tehát komoly belpolitikai meghurcoltatások értek 1920-tól, amikor előbb a Kisfaludy Társaság, annak példáját követve pedig a Petőfi Társaság is elhatározta, hogy megvizsgálja tagjai utóbbi években mutatott „politikai viselkedését”. Az „új, mai intelligencia” többségének szemében – amint Babits keserűen fogalmazott – ezek alapján nem az írói teljesítmény számított, elegendő volt, hogy valaki pacifistának vallotta magát, s ez alapján rögvest internacionalistának is bélyegezték, akinek „métélyező hatása van” a fiatalokra, merthogy a haza és a nemzet fogalmának „nem tulajdonítja a közfelfogás által megkívánt fontosságot”.⁷ Babits, akit később hivatalosan ki is hallgattak a belügyi szervek tanácsköztársasági szerepvállalásairól, Ady özvegyének, Boncza Bertának ezért írhatta, hogy: „Harcolni nem tudok evvel a csócselékkel, és védtelenül vagyok kiszolgáltatva barátainknak, akik nem tudják, ki vagyok, és ellenségeimnek, akik nagyon is tudják...”⁸

⁶ Lásd Schöpflin: i. m., 267.

⁷ E sorok szó szerint vádpontokként, majd a kizárás okaiként szerepeltek a Petőfi Társaság jegyzőkönyvében. Lásd Téglás János: *Babits-epizódok*, II. Budapest, 2007. 104–105.

⁸ Lásd Babits Mihály levelét Ady Endréné Boncza Bertának, Szekszárd, 1920. február 22. után. In: *Babits Mihály levelezése. 1919–1921*. Kritikai kiadás. S. a. r. Majoros Györgyi – Tompa Zsófia. Budapest, Argumentum, 2012. 62.

E zsúfolt hónapoknak a forгатókönyvét valóban legtöbbször a „történelem szédülete” diktálta, amint azt Hatos Pál nemrégiben megfogalmazta,⁹ s ez sokakat magával ragadott jobbról is, balról is. Tény, hogy a Monarchia illetén való széthullása, méltatlan megszűn(tet)ése a magyar írókat is korábban sohasem látott lelki viharok, utóbb megbánt döntések elé állította, és kétségbeesetten s legalább annyiszor dühösen, számon kérőn, vádlón vagy éppen magyarázkodva szólaltak fel. E vázolt kontextusban talán jobban érthető, hogy az 1920. június 4-ig tartó időszakot a *Nyugat* első nemzedékének legkiválóbbjai ugyan más-másképpen, erős érzelmi hullámzásokkal élték meg, de – Babits szavaival – „az igazság elveivel ellentmondásban” ratifikálandó úgynevezett békekötés fényében nagyon is közösen és határozottan, a rettenet és a gyász hangjain szólaltak meg. Babits 1920-ban, *A könnytelenek könnyei* súlyos soraiban egyrészt az elhúzóódó világháborús vérontás fölöslegességét, a magyar áldozatot, másrészt mindennek fényében, a még ki nem mondott, de készülő párizsi „béke” előtt a magyarságra törők kárörömét tematizálta. „Harc harc után, nyár nyár után / ötször lehullt a lomb: / oly híven adta mindenét, / s oly ingyen, a bolond! // [...] a sirt népek veszik körül, öröklő káröröm; / és kígyó csúsz a sir fölött, / de virág nem terem.” Hozzá hasonlóan, az önmagát „a magyar bánat és az emberi részvét költője”-ként aposztrofáló Juhász Gyula már 1920 januárjában a *Délmagyarország* címdalán, fekete gyászkeretben közölt hat verset, hat megszállt, elszakítani tervezett város (Pozsony, Máramarossziget, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék, Csáktornya) címével. Az előre kijelölt határok júniusi véglegesítése aztán érthetően benne is a letargia végső hangjait szólaltatta meg, ugyanakkor előhívta a magyar dacot is. 1920-as *A békekötésre* című versében „bitang hódítók palotáiban” becstelen kötéssel hámba fogott „Magyar Tiborcok”-ról írt, akik viszont sírva és kacagva, egyelőre kardjukat letéve, ámde daccal kell hogy a jövőbe tekintsenek, s várják a jobb időket. A Juhásztól szokatlan harciasságot később felváltotta perze a búskomor, rezignált hang, amint újabb versekben emlékezett szeretett városaira, leginkább ifjúkora Nagyváradjára. Az 1923-as *Testamentom* gyógyíthatatlan sebekre, ugyanakkor a belenyugvás lehetetlenségére is utalt: „Feledni oly nehéz, hogy volt hazánk, / Könnyek vizét és a Tisza vizét, / Költők dalát és esték bánatát: / Szeretnék néha visszajönni még. // Ó, én senkit se háborítanék, / Szelíd kísértet volnék én nagyon, / Csak megnézném, hogy kék-e még az ég / És van-e még magyar dal Váradon?” Ezért is válhattak a négy évvel későbbi, 1927-es (szintén a *Délmagyarország*ban közölt) *Trianon* című versének nyitó, illetve záró sorai mindmáig érvényes és hiteles erkölcsi intések: „Nem kell beszélni róla sohasem, / De mindig, mindig gondoljunk reá!”

A szülővárosát elvesztő Kosztolányinak a szerb megszállás utáni idegállapotáról felesége naplója, visszaemlékezése tragikusan hűen tanúskodik: „Az első halálos csapás most érte. Napokig nem mozdul ki a házból, égő arccal mered maga elé. Nem akarja hinni, nem akar belenyugodni. Kétségbeesve lázadozik. Fuldoklik a fájdalomtól. Ezekben a napokban új háborúról beszél és azt mondja, abban ő is részt vesz. Arról ábrándozik, hogy a felszabadító sereg élén elsőül vonul szülővárosába. [...] Majd elcsügged, és az írói egyesületben azt indítványozza, hogy egyetemesen tiltakozzanak.”¹⁰ A „harmincnégy éves, elfáradt magyar”, ahogyan önmagát jellemezte már a *Pesti Napló* 1919. január 5-i számában közölt *Szülőföldemnek* című versében, mint szó volt róla, sokáig reménykedett, majd Juhásznál is mélyebb, személyes fájdalomról beszélt, s 1920 végéig sorban írta kétségbeesettségéről tanúskodó verseit, publicisztikai cikkeit. Ezért is köszönthette őszinte, „bús szeretettel” az akkor még valóban ismeretlen, „álarca és a mélyeséges fájdalom mögött” meghúzóódó Végvárit, a „rab Erdély” költőjét a *Nyugat*ban közölt kritikájában. Ebben Kosztolányi így fogalmazott: „Ha szülőanyánk ravatalon fekszik, akkor nem kellene bü-

⁹ Vö. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 418–419.

¹⁰ Lásd Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. [Révai, 1938], illetve Aspy Stúdió Kiadó, 2004. 237.

vös szók arra, hogy a lyra végtelenjét keltsék lelkünkben, és sírva fakadjunk. Elég, ha valaki – némán és csöndesen – reá mutat.” E sorok előtt mindazonáltal a különböző irányokból megszállt hazára és az országrészek kényszerű elzártságára utalva írta: „Édes véreink szenvednek ott, kikkel már több mint egy éve nem beszélhetünk, nem üzenhetünk nekik sem postával, se futárral és a szavukat se hallják, mintha valami bányaomlás eltemette volna őket.”¹¹ Kosztolányi személyes fájdalomához hozzátartozik unokatestvérének, Csáth Gézának a tragédiája is, aki 1919 szeptemberében betegen át akart szökni magyar területre, szerb katonák azonban elfogták, s ő halálos mérget adott be magának. Halálát (ismert morfiumfüggősége és idegállapota mellett) Kosztolányi összefüggésbe hozta a szülőföld idegen megszállásával.¹²

Mint ismeretes, Kosztolányi egy szűk félévvel később már a *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért* című revíziós antológiát¹³ szerkeszti, mely az addig született, Trianonnal kapcsolatos kvalitásos magyar irodalmi termést kívánta egybe gyűjteni, s abban minden oldal, így olyan nyugatos szerzők is közöltek írást, mint Tóth Árpád, Móricz, Babits, Schöpflin, Krúdy vagy Karinthy. Utóbbi személyes hangú, emlékezetes sorokban (kisfiának szóló levélformában) vallotta minden korábbi áhított világpolgársága ellenére, hogy: „Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”¹⁴ A csonka test-metaphora értelem szerűen itt a Trianon utáni Magyarország mentális-vizuális képeként jelenik meg, melyet a korban nagyon sokan a testi-mentális integritást ontológiailag is veszélyeztető valós, fizikai fájdalom analógiájával érzékeltetnek, vagy kollektív összeomlasként, megsemmisülésként ábrázolnak. 1920-ban a *Légy jó mindhalálígot* folytatásokban közreadó Móricz a *Nyugatban* publikált *Erdély* című versében, munkásságának és eszmélkedésének egyik legfőbb ihlető helyszínét felidézve vállalt sorsközösséget e fájdalomban: „hej székekelyek, rátok s ránk szakadt az isten!...” A szülővárosát elvesztő Tóth Árpád ugyanekkor írta *Arad* című költeményében: „Bús lelkem árva fecske lelke lett, / Kettős hazájú...” A korabeli lírikusok közül a legtöbben persze az első években épp a belső, lelki fájdalmukban, igazságérzetük nyilvánvaló megcsúfolása miatt mondják tarthatatlannak a helyzetet, s a kezdeti úgynevezett tagadás-versek¹⁵ után az ellenállás helyett a túlélésre, kitartásra buzdítanak, egyértelmű revízió reményében.

Ady, Kaffka, Babits és Kosztolányi közül (akiknek munkássága talán legszorosabban kapcsolódott a folyóirathoz annak korai kezdeteitől) előbbi kettő nem érte meg szülőföldje elszakítását s az általuk több tekintetben megjósolt, félt feldarabolását a hazának. Utóbbiak

¹¹ Lásd Kosztolányi Dezső: Végvári versei. *Nyugat*, 1920/5–6.

¹² Vö. Kosztolányi Dezsőné: i. m., 206.

¹³ A kötet több kiadást is megért, 1920 után 1928-ban is kiadták. Bevezetőjében Kosztolányi Horthy és lord Rothermere sorait is szerepeltette, aki így fogalmazott: „A három béke közül, amelyek Közép-Európa térképét újjá alakították, az utolsó és a legesztelenebb volt a trianoni. Ez ahelyett, hogy egyszerűsítette volna a nemzetek meglévő keveredését, még inkább bonyolította ezt a kérdést. Olyan mély az elégedetlenség, amelyet ez teremtett, hogy minden elfogulatlan utazó, aki a kontinensnek ezen a vidékén jár, tisztán látja az elkövetett hibák jóvátételének szükségességét.”

¹⁴ Lásd Karinthy: *Levél*. In: *Vérző...* 190. (2. kiadás)

¹⁵ A Kolozsváron született, költőként javarészt még ismeretlen, harminc esztendőes Reményiknél ez éppúgy megjelenik, mint a harminckilenc éves, a világháborút mindvégig ellenző Dutkánál, egyértelműen az ellenállást sürgetve. Előbbi az elzárt Erdélyből, utóbbi már a körbezárt Budapestről, de ugyanazért az országrészért kiáltja: „Akarok lenni a halálharang, / Mely temet bár: halló fülekbe cseng / És lázít: visszavenni a mienk! / Akarok lenni a gyújtózsínór, / A kanóc része, lángralobbant vér, / Mely titkon kúszik tíz-száz évig / Hamuban, éjben, / Míg a keservek löporához ér” (*Eredj, ha tudsz*); „Szálljon élelem e vádoló ének / Lázadó kínnak, sajnó kelésnek, / Hódító hordák utjára fekvő / Rejtett kígyónak, meztelen késnek” (*Haza kell mennem...*)

megegyeztek abban, hogy a háborúba a magyarság ártatlanul, tulajdonképpen önnön érdekei ellenére sodródott, ugyanakkor más-más modalitással tematizálták a békediktátum kiváltotta érzelmi-érzelmi sokkból való kilábalás lehetőségeit. Míg Kosztolányi érthetően ragaszkodni kívánt a térkép szerinti országhoz s a revíziót sürgette, Babits mindvégig olyan szellemi hazában gondolkodott, melyet már 1919-ben is meghirdetett. Az év őszén a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című híres esszéjében a nemzeti lélek és a „lélek szerinti ország” fogalmaira épített, melyekből az első már az 1913-as *Magyar irodalom* című esszéjének is egyik kulcsfogalma volt. E szerint a nemzet maga a kultúra, a közös emlékezet és az erkölcs.¹⁶ Babits következetesen vallotta, hogy csak a kultúra tehet naggyá, „sőt magyarra, sőt kereszténnyé is”.¹⁷ Ide, e gondolatkörhöz tartozik az is, hogy a *Nyugatot* szerkesztő Babits 1923-ban arra intette a kiadókat, inkább a magyar írók műveinek, mintsem kortárs nyugati regényeknek a terjesztésével foglalkozzanak. Ugyanekkor közölte *Csonka Magyarország* című zaklatott versét: „Ti azt mondtátok: Döntsön az erőszak! / s hangotok zavart most, mint mocsarak habja. / De én azt mondom: dönt majd az erős Nap! / Kitárom tiszta szavam a Napra. [...] // Óh Igazság, te egyetlen kiáltás! egyetlen fegyver! Jerikó trombitája! szólj!” – s melynek emlékezetes záró sora így hangzik: „Én sose mondtam: »Dönt majd az erőszak!« – most mondhatom, »Nem! nem!«” Két évvel később, 1925-ös *Hazám! Az igazi ország* című soraiban visszatért a lélek szerinti, bennünk élő hazához. „Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat! / Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismer se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan. / Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat, / mely nem szorul fegyverre, se vértre, / mert nem holt rög, hanem élő lélek.” Babits ezen gondolatokkal fogadta, buzdította később az elszakított területek szerzőit is, mondván: olyan hazát és értékeket kell építenie s fenntartania a magyarságnak, melyek nem „karddal csináltak.”

Fontos lehet e ponton azt is hangsúlyozni, hogy az elszakított területek alkotói tulajdonképpen már 1918-tól kezdve nem a *Nyugatot* szerkesztőnek, hanem több helyi, regionális lapban kezdtek közölni. A *Nyugatot* szerkesztőinek az 1920-as években így számolnia kellett a ténnyel is, hogy a lap immáron nem a magyar irodalmi modernség javarészt egyedüli fóruma, amit 1923-tól a Klebelsberg támogatásával megjelenő *Napkelet* is tovább árnyalt. Az utódállamokban megjelenő (igaz, sokszor rövid életű) lapok, mint a Bécsben szerkesztett *Tűz*, a Nagyváradon szerkesztett *Tavas*, a kolozsvári, 1923-ig létező *Napkelet*, de még hangsúlyosabban majd a *Pásztortűz* vagy a Vajdaságban az *Út* új publikációs fórumokat jelentettek, nem beszélve az olyan lapok irodalmi rovatairól, mint a kolozsvári *Ellenzék*. Kétséget kizáróan az évtized második felétől ezek közül hatásában is legerőteljesebb az *Erdélyi Helikon* lett, olyan szerkesztőkkel, mint Bánffy Miklós, Áprily Lajos és Kuncz Aladár, akik viszont egyértelműen a *Nyugatot* első korszakának, a klasszikus modernségnek az irodalomestétikai és kritikai hagyományait igyekeztek (a regionális viszonyokra és kollektív elvárásokra is figyelve) folytatni, ugyanakkor az osvátí és főként a babitsi

¹⁶ A nemzeti szempont öncélú, túlzó és egyoldalú hangsúlyozásában (és különösen is az európaiával való szembehelyezésében) Babits korábban is eleve egyszerű kulturálatlanságot feltételezett, miközben a múltnak arra a mély gyökerekből táplálkozó, hangsúlyosan magyar, ugyanakkor európai köznemesi, illetve polgári örökségére mindvégig féltve tekintett s megóvni akarta. Utóbbi átmentését, továbbhagyományozását ugyanakkor sem a világegés alatti álhazafias propagandában, sem a háborús folklórban új népköltészetet idealizáló világában nem látta biztosítottnak. Értelemszerűen ezért helyezkedett szembe a korabeli radikálisabb avantgárd elképzelésekkel is, melyek a szellemi életben és a poézisben is e hagyományok teljes megtagadását tűzték zászlajukra. Babits eleve ennek az elvnek a képtelenségéből, lehetetlenségéből kiindulva kezdi kifejteni a tízes évek végétől az úgynevezett „hagyományőrző modernség” programját.

¹⁷ Vö. Babitsnak a válaszát a *Gondolat* szerkesztőjének a kulturális újjászületésre vonatkozó kérdésére 1919 decemberének végén. Idézi Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Budapest, Akadémiai, 1976. 103.

minőségeszményt példaértékűnek gondolták. Ezért s így lesz érthető, hogy míg Végvári a békediktátum előtt már a megszállt Erdélyben annak magyarságának kollektív lelkiállapotát, maga-megőrzésének erkölcsi parancsát fogalmazta meg a megszálló hatalommal szemben, vagyis tagadólag, addig az álnevét elhagyó Reményik a húszas évek derekától már transzszilván keretekben (az elszakított Erdélyben) a megmaradás, az igenlés, a megtartás verseit írta. Egy államnemzet polgáraként kezdte fájón-jogosan tiltakozását, de a trianoni „ratifikáció” után kisebbségi létben a korábban segítséget remélő Végvári elhallgat, átadva a szót az építkező, új közösséget kovácsoló Reményiknek. „Elhallgatott, mert új parancsok jöttek, Új rendelése az otthoni rögnék. [...] A sors kiáltott: válasszatok hát / a szülőföldet-e vagy a hazát? [...] Ő túl régi s mai határokon: / Zászlót bontott egy magyar csillagon. / Hisz abban, ami örökkévaló, / Fegyverrel, csellel ki nem írható” – írta utóbb e folyamat magyarázataképp is 1933-ban.¹⁸ E gondolatok javarészt a Babits elgondolásai szerint kiépítendő kultúrnemzet képét támasztották alá, miközben összhangban álltak a transzszilvanizmus legfőbb elgondolásaival is.

Hosszú évekkel később, 1938 karácsonyán Babits paradox módon a kollektív emlékezet és a közös szocializáció révén a hagyomány identifikációs erejét és kitörölhetetlenségét a változó térképeken mérve is érvényesnek mondta. *Gondolatok az ólomgömb alatt* című írásában az alábbi mondatokat szerepeltette: „Rájövök, hogy nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonka ország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországot [...] Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyermekkorom óta belém idegződött...”¹⁹ Hasonlóan emlékezett ekkoriban Schöpflin Aladár is: „Magyarország fennmaradása történelmi határai között valamennyiünk tudatában olyan volt, mint változhatatlan természeti tény. Az a kedves, szép alakulat a térképen, mely egy életen át belerögződött emlékezetünkbe, számunkra a természet céltudatos alkotása volt, épp úgy nem tudtuk megváltozását elképzelni, mint azt, hogy valami földtani kataklizma eltünteti a föld színéről a Kárpátokat.”²⁰ E térkép szerinti ország kitörölhetetlenül bennük élt tehát, a jelen sivárságánál fontosabbá, elsődlegesebbé, megtartóbbá, a lélek szerinti ország alapjává vált. A földrajzit ugyan feldarabolták, s nem csupán területileg: művelődésében, irodalmában is, ugyanakkor az írástudókon, a mindenkori művészekén és értelmiségén múlt, hagyja-e utóbbit is valósággá, csonkává válni.

A két világháború közti „22 éves virrasztás” éveiben – ahogyan Dutka Ákos fogalmazott – az íróársadalom nagyjából minden tagja (kevés kivételtől eltekintve) esztétikai-poétikai nézetkülönbségeik és több esetben nyilvánvaló politikai véleménykülönbségeik ellenére a Trianon-kérdésben meglehetősen hasonló véleményen volt. Tragédiaként, kataklizmaként tekintett a háborút követő, elhúzózó, ezért sokakban reménykedést is szülő, majd még erősebb sokként ható végső döntésre, osztozott abban a politikai közérzetben, mely mindezt diktátumként látta, legfeljebb a hogyan tovább kérdésében születtek eltérő, a trauma távlati feloldhatóságára összpontosító javaslatok. 1920-ban a *Nyugat* szerzői is saját döbbenetüknek, rémületüknek adtak hangot, hiszen a legdemokratikusabb, korábban a pacifizmust és európai értékeket hirdető polgári értelmiség tagjaként a háborúk embertelen közegéből arra ocsúdtak, hogy a nyilvánvaló vereségen túl a Monarchia egykori nemzetiségei irányából területszerző sovinizmus befolyásolja a nagyhatalmakat, s ez lehetetlenné teszi a kölcsönös kiengesztelődésre törekvést és a tartós békét. Ezért is, legtöbbjük hallgatólagosan átmenetinek tekintett, átvirrasztandó időről beszélt, s kivárára buzdított, akárcsak Juhász, másrészt egy szellemi hazában (a nyelvben, a történelmi hagyományban, a kulturális közösségben) való összefonódásra tett javaslatot, úgy, mint

¹⁸ Lásd Reményik *Miért hallgatott el Végvári?* című versét.

¹⁹ Babits Mihály: *Keresztül-kasul az életemen*. Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1939. 182.

²⁰ Schöpflin: i. m., 260.

Babits. Ezért sem lényegtelen, hogy az a Móricz, akit Babitshoz hasonlóan annak idején a politikai felfordulásban, 1920 legelején nemzetellenesnek bélyegeztek s kizártak a Petőfi Társaságból, évekkel később úgynevezett *Julianus barát túrákat* szervezett az elcsatolt területekre, vagy hogy Kuncz Aladár jogász testvérbátyja, az 1919-ben Budapestre költöző Kuncz Ödön mindvégig tárgyilagosan érvelt a békeszerződés revíziójának szükségessége mellett.²¹ A maradék, az elcsatolt egykori területeken az új, elnyomó többséggel identitásuk megtartásáért napi küzdelemben élők közül többen – így a húszas években például Áprily Lajos is, vagy később Dsida Jenő – az erkölcsi tisztaság megtartását, fölöttünk ítéletet mondókkal szemben a szellemi-lelki integritás fölényét, keresztényi vállalását tartották fontosnak hirdetni. A fájdalom folyamatos továbbbízásában ugyanakkor a friss tapasztalatok is szerepet játszottak, hiszen a kisebbségbe került magyarok minden korábbi nagyhatalmi, dokumentumokban is rögzített kisebbségjogi álságos kezdeményezéseinek ellenében a folyamatok egyéni és kollektív meghurcoltatásoknak, nemhogy csökkenő, de egyre erősödő nacionalista atrocitásoknak voltak kitéve, amiről természetesen Budapesten is tudomással bírtak. Makkai Sándor keserű *Nem lehetje*, majd sokszerű repatriálása ezt a folyamatot dokumentálta 1937-ben, amint szolgasorsról s lefokozott életformákról beszélt az előző tizenöt év tapasztalatai alapján, s a kelet-közép-európai utódállamok többségi nemzeteti által sajátosan elképzelt kisebbségi sorsot nem csupán mint politikai lehetetlenséget, hanem egyúttal mint erkölcsi lehetetlenséget is jellemezte.

Kosztolányi, Szabó Dezső, Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Dutka Ákos és Nadányi Zoltán, Somlyó Zoltán vagy az alkotói éveit éppen a háború végén kezdő ifjú Márai Sándor is szülőföldjüket veszítették el száz esztendeje. Babits, Juhász és Móricz életük, ifjúságuk egy-egy meghatározó fejezetét élték az elcsatolt vidékeken, de még az individuállíra olyan nagyjai is, mint Szabó Lőrinc, aki gyermekkora nyarainak szatmári és tiszabecsi helyszíneit idézte később, részben kimondatlanul is egy visszahozhatatlan világnak állított ekkoriban fájó emléket. Kosztolányi *Pacsirta* című kisregénye a húszas évek derekán pedig úgy idézte meg a kettős Monarchia világát, hogy kimondatlanul is érezte olvasójával annak megszűntét, s ez egyszerre tragikus, de szükségképpen ironikus felhangokat is kapott, amint kvázi-fiktív világában az elvetélt lehetőségek fájdalmas analógiáit vetítette vissza a magyarság utolsó fél évszázadára.

Talán e példákban is látható, a *Nyugat* szerzőgárdája az autonóm értelmiségiek szabadságával keresett egyéni válaszokat a huszadik század magyar szempontból talán legnagyobb katalizmájára. Szerzői nem hozhatók összefüggésbe valamely egyértelműen meghatározható, netán előírt szemlélettel vagy iránnyal. Kosztolányi 1920-ban nem véletlenül írta éppen a *Nyugat* legerősebb korábbi bírálójáról, s mint ilyen, a „nyugatos” szó megalkotójáról, Rákosi Jenőről szóló fontos cikkében – munkássága fél évszázados ünnepének apropóján –, hogy „a »Nyugat« nem jelentett határozott irodalmi irányt, csak az irodalomnak önmagáért való szeretetét és nagy követelményeket, melyeket elsősorban magunkkal szemben támasztottunk. Ezeken a lapokon kezdettől fogva egy gyékényen árult meg a tősgyökeresen magyar, népies próza [...] és a keserű magjából kifakadó új magyar líra, mely légies vonalaival az örökkévalóság felé törekedett. De egymás tőszomszédságában dolgoztak itt mindig, ma is, a politika szélsőjobb és szélsőbal szárnyai.”²²

²¹ Vö. Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége*. Budapest, Egyetemi nyomda, 1934.

²² Vö. Kosztolányi Dezső: Rákosi Jenő. *Nyugat*, 1920/21–22., illetve Uő.: *Egy ég alatt*. S. a. r. Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1977. 5.

„VALAMI LÉLEK ÜLDÖZ...”

Dr. Nagy Imre egyetemi tanár nyolcvanadik születésnapjára

Mintegy másfél-két évtizeddel ezelőtt – ritka tétlen perceink valamelyikében – tanszéki szobánkban beszélgettünk a dolgozós élet ideáljáról. Imre megemlítette, hogy a szorgalmasan eltöltött évek tekintetében neki az édesapja a példaképe. Nagy Imre bácsi késő öregkoráig dolgozott, s csak akkor tette le munkaeszközét, amikor kórházba kellett vonulnia. Az alma nem esett messze a fájától. Dr. Nagy Imre egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa, tucatnyi monográfia és nagyszámú tudományos cikk, tanulmány, recenzió szerzője most, nyolcvanévesen is dolgozik, írja következő könyvét és értekezéseit, vagy éppen órát tart hallgatóinak.

Mintha tegnap történt volna – amúgy vagy harminc esztendeje –, hogy akkori, rangtorony alatti közös szobánkban azon merengett, valamikor kisdíák korában – talán az 1940-es évek vége felé – társaival rendszeresen ugyanebben a teremben gyülekeztek, mert kezdődött a Pius templom kórusának próbája. Útja később másfelé vezetett, de tudás-szomja, munkaszeretete és talán a hely szelleme kétszer is – először főiskolás diákként, másodszer, immár véglegesen, tanárként – visszahozta. Nem közhely, hanem megélt valóság, hogy a Bölcsészettudományi Kar patinás épülete második otthona.

Személyes ismeretségünk régi keletű. Pályánk elején mindketten középiskolában tanítottunk. Az 1970-es évek közepén iskolámban egyszer arra lettem figyelmes, hogy fiatal magyartanáraink izgatottan suttogják egymás között: „megjött az új szakfelügyelő!” Ő volt Dr. Nagy Imre, akiről az a hír járta, hogy mindent tud és mindenre emlékezik. És valóban: már fiatal tanárként arról volt nevezetes, hogy hatalmas a szép- és szakirodalmi olvasottsága, általában a humán műveltsége, s ehhez kiváló emlékezőképesség társul, memóriája számon tart minden jelenséget, ami az irodalommal, a filmművészettel, a színházi élettel vagy éppen szeretett szülővárosa, Pécs hely- és kultúrtörténetével kapcsolatos.

Egyetemi doktori értekezését 1969-ben védi meg, de tudományos kutatói pályája felsőoktatási intézménybe kerülése után bontakozik ki igazán. 1980-ban hívják meg a Pécsi Tanárképző Főiskolára, majd 1982-től, a főiskola egyetemi rangra emelkedése óta a Pécsi Tudományegyetem irodalomtörténeti tanszékén tanít. 1986-ban szerzi meg az irodalomtudomány kandidátusa akadémiai fokozatot. Értekezése – az 1993-ban könyvalakban is megjelenő *Nemzet és egyéniség* – igazi meglepetéssel szolgál a szakmai közvélemény számára. Benne a szerző az 1810-es évek drámairodalmának monografikus igényű feldolgozását végzi el, igazolva, hogy a *Bánk bán* előtt is létezett magyar dráma. Az áttekintett, ma már jobbára ismeretlen közel száz mű irodalomtörténeti feldolgozása megvilágítja a nemzeti tragédia megszületése felé vezető utat, és a *Bánk bán* – Nagy Imre kutatásának köszönhetően is – nem tűnik többé előzmény nélküli, magányos hegyoromnak.

A *Nemzet és egyéniség* csak az első azok között a könyvek között, amelyekben Nagy Imre a 18. század végének, 19. század elejének irodalom-, műfaj- és poétikatörténeti jelenségeit vizsgálja. „Valami Lélek üldöz mely csak akkor hágy nyugodni ha írással fáradok, és gondolkozva a fejem el szédül” – idézi Bessenyei György szavait a *Tariménes útazása* kritikai kiadásának *Bevezetés*ben, de *Az értelemnek kereséséből* származó töprengést ő maga is sajátjának vallhatja. Sokévi ismeretség alapján úgy vélem, a „Lélek” őt magát is akkor hagyja nyugodni, ha otthon, gazdag könyvtárának mennyezetig érő polcai közt, íróasztalánál ül és „gondolkozva” „írással fárad”.

Ilyenkor gyakran kerül sokrétű és váratlan irodalomtörténeti feladat elé. Maga is bevallja, hogy amikor Bessenyei György Összes Műveinek kritikai kiadása (sorozatszerkesztő: Bíró Ferenc és Kókay György) során neki a *Tariménes útazása* sajtó alá rendezése (1999) jutott osztályrészül, az „irodalmi műről kialakított felfogását... a Bessenyei művével való küzdelem (sőt, ... a Bessenyei művéért folytatott harc) bizonyos mértékig átformálta” (Nagy Imre: *Utazás egy regény körül*, 7.). A *Tariménes útazásának* ugyanis nem maradt fenn hiteles, egységes kézírata, nem volt teljes kiadása. A regény szövegét – benne a *Világosítást* és az öt könyvet – a sajtó alá rendező Nagy Imrének kellett rekonstruálnia, úgy, hogy négy kézirat áll rendelkezésére. „Ezek közül” – írja ő maga – „három töredékes, illetve részleges (az egyik a szerző kezétől származik, a másik kettő egykorú másolat)” (Nagy I. Bevezetése, *Tariménes útazása*, 20.). A filológia és a textológia gazdag eszköztárát mozgósító, Bessenyei eredeti szövegét helyreállító munkára Nagy Imre öt évet áldozott, minek eredményeként olyan művet vehet kezébe az olvasó, amilyenek írója a 19. század elején megalkotta.

A szövegkonstituáló tevékenység egy sor irodalomtudományi tapasztalattal, felismeréssel járt, amelyeket az irodalomtörténész egyrészt a kritikai kiadásban, másrészt az *Utazás egy regény körül* (1998) című kötetében osztott meg érdeklődő olvasóival. E két könyv alapművévé vált a Bessenyei-kutatásnak.

A tapasztalatok, felismerések újabb alkalmazására, illetve továbbgondolására néhány esztendő múlva adódik alkalom. Nagy Imre ugyanis felkérést kap Katona József korai drámái kritikai kiadásának sorozatszerkesztésére és egyben a *Jerú'sálem' pusztulása* (2017) című alkotás sajtó alá rendezésére. Akárcsak a *Tariménes* esetében, a feladat a *Jerú'sálem' pusztulása* kapcsán sem egyszerű. A dráma itt sem egy, hanem több, pontosan három kéziratban hagyományozódott ránk, ráadásul a harmadik elpusztult, csak nyomtatott publikációból ismerhető. Nagy Imre a kötetbe egyaránt felvette a dráma autográf fogalmazványát, cenzori példányát és a verses átdolgozás töredékét. A könyv alapos összefoglalást ad a kiadástörténeti előzményekről, a tárgyi, nyelvi és dramaturgiai tudnivalókról, a szöveg hagyományról, a dráma tárgy történeti kontextusáról és utóéletéről.

A két kritikai kiadás komoly tudományos eredményekkel járul hozzá Bessenyei és Katona alkotói nagyságának megértéséhez, hiteles irodalmi szövegek megmentéséhez és megismeréséhez, valamint a további irodalomtörténeti kutatások serkentéséhez. A szerző tolla a két nagy munka között (és mellett) sem pihen, a „Valami Lélek üldözése” újabb „írással fáradozást” eredményez, minek következtében megszületik az *Ágistól Bánkig* (2001) és az *Iskola és színház* (2007) című két kötet. Az első a *Bánk bán* előtti fél évszázad drámatermését tekinti át, és olyan írókkal foglalkozik, mint Bessenyei, Csokonai, Kisfaludy Károly, Katona és Ungvárnémeti Tóth László, a második pedig Csokonai vígjátékait középpontba helyezve rajzolja meg a 18. századi magyar iskolai komédia történetét.

Ha Nagy Imre jelzett munkáival beírta nevét a hazai tudomány történetébe, akkor Pécshez, Baranyához kötődő írásai a szeretett szülőváros, a régió kultúrhistóriájában jelennek ki számára tiszteletre méltó helyet. A *Beszélgetés és tanulmány* alcímet viselő *Bertók László*-könyv (1995) és a hozzá csatlakozó, Bertók kései költészetét vizsgáló *A második kapu* (2015) alapmonográfiának számítanak. Megkerülésükkel aligha lehet kiváló kortársi költőnkől magvasat és hiteleset írni. Talán már nem is meglepő, hogy a következő, *Várkonyi Nándor. Portré és tabló* (2017) című mű szintén úttörő jellegű. Azzal a reménnyel íródott, hogy szempontokat, interpretációs lehetőségeket kínál a minden bizonnyal elkövetkező filológiai és értelmezői folyamatnak. A szerző Várkonyi munkásságát nem önmagában szemléli, hanem emberi, írói viszonyok közé helyezi. Az életmű áttekintése mellett így találkozunk a könyvben Várkonyi és Hamvas, Kodolányi, Weöres és mások kapcsolatát vizsgáló fejezetekkel, továbbá Várkonyi Nándor egyetemi magántanári és Janus Pannonius Társaságbeli tevékenységének leírásával.

Az alkotó egyéniségeknek (Bertók, Várkonyi) szentelt monográfiákon túl Nagy Imre fantáziáját átfogóbb kultúrhistóriai téma is foglalkoztatja. Ez pedig a pécsi irodalmi mű-

veltség története a kezdetektől a huszadik századig, amelynek tág látókörű összefoglalását az *Öttorony* (2013) című jeles alkotás tartalmazza. A cím tudatosan több jelentéstartalmat játszat egymásba: utal Pécs városának nevére (lásd: a város idegen nyelvű, például latin, német elnevezését), de vonatkozik a Nagy Imre koncepciója számára fontos intézményi szerkezetre is, amely a város szellemiségének hátterét alkotja. A szerző öt intézményt, öt „tornyot” különít el a város szellemi történetében: ezek a pécsi püspökség, az egyetem, a könyvtár, majd a 19. századtól a színház és a sajtó. „Az intézményi alapon felfogott irodalmat ... célszerűbb a szépirodalom körénél ... tágabban értelmezni. ... Ezért »pécsi irodalom« helyett »pécsi irodalmi műveltségről« beszélünk ...” – fejt ki Nagy Imre (*Öttorony*, 9.). A könyv két nagy fejezetben bontja ki tárgyát. Az első *A magyar Athén*, amely már 2010-ben önálló kötetben is megjelent, s amely a pécsi irodalmi műveltség történetét 1009-től, Mór püspök tevékenységétől 1780-ig követi nyomon. A második rész, *A déli védbástya* a téma kutatását 1780-tól 1923-ig folytatja.

Nagy Imre nagy szeretettel és lelkesedéssel dolgozik tárgyán, hisz gyermekkorra óta ismeri a város köveit, házait, utcáit, tudja, merre jártak és hol alkottak Pécs szellemi életének nagyjai, ismeri, kik voltak a kultúra megidézése, megörökítése terén elődei, és azt is tudja, hogy elméleti alapvetése segítségével milyen utak vezetnek tovább, milyen irányba kell a leendő kutatónak haladnia. Tolla nyomán nagyszerű, a pécsi irodalmi műveltség legbelsejét szakaszosan végigpásztázó monográfia született.

Az 1990-es években egyszer megkérdeztem Nagy Imrét, nem fárasztó-e, hogy egész napos szellemi tevékenység után, csütörtök estétként beül a moziba, megnéz egy filmalkotást, még aznap este (néha másnap reggel) megírja róla kritikai észrevételeit, és viszi is a szerkesztőségbe, hogy a *Dunántúli Napló* neki fenntartott *Futnak a képek* rovatában filmlevele megjelenhessen. Imre, mintha ez lenne a legtermészetesebb a világon, azt felelte, hogy egyáltalán nem, sőt, a szövegek tanulmányozása vagy egyetemi előadás és szeminárium megtartása után a mozgókép világa inkább felüdülést jelent számára. Hihetünk neki, mert 1990-től 2006-ig, több mint másfél évtizedig „vezette” filmes naplóját, és az egyes levelek olvasása esztétikai élményt, a filmkultúra világába való beavatást jelentett a napilap olvasói számára.

Az élmény úgy vált újra felidézhetővé, hogy a filmlevelek 2013-ban válogatva, könyv alakban is megjelentek *A Lumière-örökség* című kétkötetes gyűjteményben. Nagy Imre már a kiadvány elején szerényen megjegyzi, hogy ő nem filmesztéta, nem filmszakember, és az irodalom felől nézi a filmet. Nekünk, olvasóknak pont ez a „kettős” (az irodalmi és a filmes) látás jelentett és jelent különleges élményt. A két kötetbe beválogatott mintegy négyszáz filmkritika ma is az eleven élmény erejével hat, legyen szó a film, a rendezés, az operatőri munka, a színészi játék, a mese megítéléséről. Azaz a szerző úgy mondja el filmes élményét, hogy az egyben bevezető is a film(készítés) formavilágába.

Nagy Imre filmlevelei ma is segítenek eldönteni, milyen filmeket érdemes keresni az archívumokban, és milyeneket nem. Kár, hogy a világ filmiparában ma már valószínűleg kevés archiválásra méltó mű készül, és kár, hogy a napilapokból a becüket mérő filmkritikák is eltűntek!

Nagy Imre a magyar felvilágosodás és reformkor, a magyar és nemzetközi filmművészet, valamint a Város, Pécs ezeréves szellemi életének kiváló kutatója. Nagy felkészültségű tanár, aki vendégként tanít (vagy tanított) a Veszprémi Egyetemen és a Károli Gáspár Református Egyetemen. Volt tanszékvezető Pécsen és Veszprémben, tudományos konferenciák gyakori résztvevője és (nem egyszer) szervezője. Kutatócsoportokat irányít – az egyik ilyen team az ő és Merényi Annamária szerkesztésében *„Mit jelent a suttozásod?”* (2002) címen tette közzé tudományos eredményeit, s a kötet a romantika eszméit, világgépét és poétikáját vizsgálja. A Csorba Győző Társaság elnöke, Pécs Tüke Díjának birtokosa, valamint a város díszpolgára.

Külső megjelenése és írásos megnyilatkozásai, viselkedése és öltözködése harmóniában vannak gondolkodása eleganciájával, professzori stílusa mértéktartó és mértéket adó

ízlésével, választékosságával. Miután önmaga számára kiírt napi munkáját elvégzi, s amikor a „Valami Lélek” pihenni hagyja, Nagy Imre kedvenc esti időtöltése, hogy kiül háza teraszára, és egy pohár barna sörrel a kezében, gesztenyefái susogását hallgatva a Város neszeire figyel, Pécs fényeiben gyönyörködik. Jelentájt, szép életpályájának 80. évében a Városnak is van mire, s van kire a hegyoldal magasa felé figyelni!

N A G Y I M R E

TOLNAI VILMOS ÉS A FILOLÓGIA MŰVÉSZETE

*Tudom, a betűk, miket te szórtál
A nemzet ugarján, élnek s csillagok.
Sok feledett szó a Magyarító Szótár,
Könyved lapjáról zengőn kiragyog.
Kuruc balladák búja, a Bánk-bán
Írásodban ragyognak, mint a márvány.¹*

Kocsis László idézett verse, amely Tolnai halálakor íródott, egy lezárt életműre tekint. A gyász hangulatában, a magvető képzetével azonosítva a tudós alakját, akinek művei a nemzet ugarját megtermékenyítő alkotások. A betűknek, tehát a szövegeknek a csillagokkal való, kissé patetikus rokonítása az időtlenség távlatába emeli az életművet. A költői képet a veszteség érzése ihleti, kapcsolódva a gyászvers műfaji tradíciójához.

Azóta nyolcvan év telt el. Hogyan láthatjuk ma az életművet, az eltelt idő által megkövetelt, tárgyilagosságot kívánó nézőpontból szemlélődve?

Tolnai Vilmos élet- és világfelfogását „a tizenkilencedik század nagy tudományos eredményein modernizálódott konzervatív jellegű liberalizmus jellemezte” – írta Tolnai monográfiusa, Bogoly József Ágoston.² Ezt az értékrendet nem kis részben a családi hagyomány közvetítette számára. Felmenői, a Lehr család ősei a németországi Wiesbadenből érkeztek magyar földre a 18. század elején.³ Nagyapja, Lehr András, fiatal, nyelveket ismerő és irodalmat kedvelő tanárként a sárszentlőrinci gimnáziumban Petőfit tanította, s tanítványát

¹ Kocsis László: Tolnai Vilmos fejfájára. In: *Tolnai Vilmos emlékezete*. Pécs, Kiadja a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, 1940. (A továbbiakban TEml.) 6–8.

² Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége*. Pécs, Pannonia Kiadó, 1994. 130.

³ Hajas Béla: A Lehr-család. In: TEml. 51–52.

1833-ban évvesszeség nélkül felvették a pesti evangélikus gimnáziumba, ami a Horatiust és Berzsenyit olvasó Lehr András pedagógiai munkáját dicséri.⁴ Tolnai apja, Lehr (Lőrinczi) Zsigmond pozsonyi líceumi tanár, író és műfordító. Nagybátyja, Lehr Albert Arany János életművének jeles kutatója, aki fő művében a *Toldi*hoz fűzött tárgyi és nyelvi magyarázatokat. A humaniórákkal való foglalkozás indítékát Tolnai családi örökségként kapta.⁵ Elődeinek nemes idealizmusa jellemezte tanári munkáját. Egy alkalommal a *Himnusz* elemezte, rá jellemző átéléssel, s a következő órán, diákjai hálája, elismerése jeléül, egy cserkoszori feküdt a tanári asztalon nemzeti színű selyemszalaggal, rajta aranyhímzéssel: Himnusz, 1917. május 22. Egy tanítványa visszaemlékezése szerint előadásain olykor még a fászládán is ültek.⁶ A pécsi egyetemen töltött tizenkét éve alatt négy féléven keresztül kedves költőjéről, Aranyról tartott előadásokat, de fontos kurzusokat hirdetett Madáchról és a romantikus drámáról. Szemléletének nyitottságára jellemző, hogy halála előtt két féléven keresztül Adyról adott elő. Disszertációs témaként is elfogadott modern szerzőket, témákat és kérdéseket.⁷ Klemm Antal érkezéséig nyelvészeti, nyelvtörténeti előadásokat is meghirdetett. Óráin foglalkoztatták a regény műfajának történeti kérdései, s ezen kívül hallgatóinak poétikai, verstani és filológiai előadásokat is tartott. Oktatói munkája mellett részt vett a bölcsészkar szakmai, tudományos életében. Ennek értékes dokumentuma az a kézirat szövege, amelyet Várkonyi Nándor doktori pályázata kapcsán készített, lényegre törő elemzését adva Várkonyi *A modern magyar irodalom* című művének.⁸ Tolnai Vilmos „minta-

⁴ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Bp., Osiris Kiadó, 2008. 34–35.

⁵ Tolnai Vilmos 1870-ben született Pozsonyban. A budapesti egyetemen kapott tanári diplomát, 1892-ben bölcsészdoktori címet szerzett. 1893-tól a pozsonyi evangélikus líceum, majd 1897-től a budapesti evangélikus líceum tanára. 1906-tól a budapesti Erzsébet Nőiskola Polgári-iskolai Tanítóképző Intézet tanára lett. 1925-től haláláig, 1937-ig a pécsi Erzsébet Tudományegyetem professzoraként tevékenykedett.

⁶ Medgyesy Marida: Tolnai, a tanár és tanítványai. In: TEml. 38–44.

⁷ Klemm Antal: Tolnai Vilmos. (Emlékbeszéd az egyetemen). In: TEml. 18–29.

⁸ Az 1925–26-os tanévtől az 1936–37-es tanév második félévéig tartott pécsi előadásainak és szemináriumainak jegyzékét itt adom. (A félévenként meghirdetett Szeminárium gyakorlatokat külön nem említem.)

képe volt a lelkes és hasznos tanárnak – írta róla kollégája, Birkás Géza –, nem csoda, hogy az egész ország tele van hálás volt tanítványaival, akik elismeréssel és kegyelettel gondolnak vissza tanítására. Ön maga is számon tartotta őket, nagyon örült, ha velük valahol összehozta a sors, és még pécsi egyetemi tanár korában is szívesen vett részt egykori közép- vagy főiskolai tanítványai budapesti találkozásán.⁹

Tolnai nyelvészként és irodalomtörténészként is jelentőset alkotott. Életművének belső logikájához alkalmazkodva előbb nyelvészeti tevékenységéről szólunk, terjedelmes publikációs anyagából kiemelve a legfontosabbnak ítélt munkáit. Azzal kell kezdenünk, hogy Tolnai az anyanyelvet a nemzeti identitást meghatározó tényezőnek tekintette, s a Trianon utáni években a szétszakított nemzettesteket összeforrasztó erőnek. Erről *Halhatatlan magyar nyelv* című írásában beszélt, tőle szokatlan érzelmi átéléssel.¹⁰ De ez a gondolat, rejtetten, kimondatlanul minden nyelvészeti dolgozatának mélyén sejthető. *A szőlásokról* című tanulmányát azért emeljük ki, mert 1909. március 22-én akadémiai székfoglalójaként hang-

1925–26. II. félév: Krónikáink és hősmundáink, heti 3 óra; A magyar líra a XIX. század első felében, 2 óra; Magyar verstan, 2 óra.

1926–27. I. Kazinczy Ferenc és kora, 3 óra; Poétika, 1 óra; Gyulai Pál, 1 óra.

1926–27. II. A XVIII. század magyar irodalma, 3 óra; Arany kisebb költeményei, 1 óra.

1927–28. I. A megújhodás korának magyar irodalma, 3 óra; Vörösmarty (Csongor és Tünde), 1 óra.

1927–28. II. A magyar romantizmus irodalma, 3 óra; Katona és Bánk bánja, 1 óra.

1928–29. I. A romantizmus irodalma (folyt.) 3 óra; Petőfi, 1 óra.

1928–29. II. A XIX. század negyvenes éveinek irodalma, 3 óra; A magyar líra Petőfi után, 1 óra.

1929–30. I. Arany János élete és költészete, 4 óra; Magyar verselmélet, 2 óra.

1929–30. II. Arany János élete és költészete (folyt.), 4 óra; Arany prózái, 1 óra.

1930–31. I. Bevezetés a magyar nyelvtudományba, 2 óra; A magyar hangtan elemei, 2 óra; Arany János élete és költészete (folyt.), 3 óra.

1930–31. II. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra; Magyar nyelvemlékek, 2 óra; A Toldi szerelme és az Őszikék, 3 óra; A XIX. század elejének drámája, 2 óra.

1931–32. I. Irodalmunk az önkényuralom idején, 3 óra; A XVI. századi elbeszélő költészetünk, 2 óra.

1931–32. II. Madách, 3 óra; A XVI. század elbeszélő irodalma, 1 óra; Az önkényuralom korának irodalma, 1 óra.

1932–33. I. Irodalmunk a XIX. század második felében, 3 óra; Az irodalomtörténeti kutatás módszerei, 2 óra.

1932–33. II. A XIX. század második felének lírája (Vajda, Reviczky), 3 óra; Filológia, 2 óra.

1933–34. I. Magyar romantika, 3 óra; A XIX. század végének költészete, 1 óra; Filológia (folyt.), 1 óra.

1933–34. II. Az Aurora és az Athenaeum, 3 óra; Reviczkytól Kiss Józsefíg, 2 óra.

1934–35. I. Vörösmarty epikus évei, 3 óra; A századforduló magyar irodalma, 2 óra.

1934–35. II. Vörösmarty elbeszélő költészete, 3 óra; A XX. század eleji irodalom, 2 óra.

1935–36. I. A XIX. század közepének lírája, 3 óra; Ady Endre, 2 óra.

1935–36. II. Népköltészet, 3 óra; Ady Endre, 2 óra.

1936–37. I. Petőfi élete és költészete, 3 óra; A magyar hősmonda kérdései, 2 óra.

1936–37. II. Petőfi költészete, 3 óra; Krónikáink mondai tartalma, 2 óra.

A Tanárképző Intézetben külön címmel meghirdetett előadásai: 1926–27. II. félévétől Poétika, 2 óra három féléven át, 1929–30. II. Az irodalomtudomány segédtudományai, 2 óra; 1932–33. I. A lírai műfajok, 2 óra; 1934–35. I–II. Verstanti kérdések és gyakorlatok, 2 óra. 1935–36. I–II. Az elbeszélő költészet elmélete, 2 óra.

Az egyetem nyilvántartásából megtudjuk, hogy Tolnai 1927-től pécsi lakással is rendelkezett: Várady Antal u. 4., illetve Dulánszky Nándor u. 4.

Forrásaink: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem szemeszterenként kiadott Tanrendjei című sorozat, amelynek köteteit a Dunántúl Könyvkiadó publikálta, hozzáférhetők a Klimó Könyvtárban.

⁹ Birkás Géza: Tolnai Vilmos emlékezete. In: TEml. 10–17., 16. (Elhangzott a Janus Pannonius Társaság emlékülésén.)

¹⁰ Tolnai Vilmos: Halhatatlan magyar nyelv. *Magyar Nyelv*, 1924/4–6. 50–59.

zott el.¹¹ Megfigyelhető benne tudósi gondolkodásának szigorú logikája. Meghatározza tárgyát – a szólásokat állandó, közkeletű szókapcsolatoknak tekinti –, ezt követően pedig a szólásgyűjtemények és írói életművek rendje szerint történeti áttekintést ad. Ennek során egy-egy szólás irodalmi vándorútjára is tanulságos pillantásokat vet. A szerencse-toposz útját például Zrínyitől Beniczki Péteren át Faludi Ferencig követi, s Beniczki egyik versét (*Más ugyan azon Szerentsének...*) Faludi *Forgandó szerencséje* közvetlen forrásaként jelöli meg. (Itt jegyezzük meg, hogy Tolnai gyűjtőként és szerkesztőként részt vett az akadémiai nagyszótár előkészítő munkálataiban.)

Jelentés

Várkonyi Nándor doktori szigorlaton benyújtott értekezéséről.

Várkonyi Nándor, név. 1896 Pécsen, biológus volt a nyelvi kutatóintézet igazgatóhelyettese, 1914-18-ig a Pécsi Egyetem tudományegyetem tanára, 1918-20-ig tanár, 1920-22-ig tanársegéd, 1922-25-ig tanár. A doktori szigorlaton kivétel feltétel nélkül minden tárgyból elégedett volt, s kivétel nélkül minden tárgyból.

Szigorlati földrajzilag a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

Maga az értekezés a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

Maga a szerző az értekezés feladatát a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

Ez az értekezés a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

Maga az értekezés a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

A szerző az értekezés feladatát a magyar irodalomtörténet, mellett kiegészül a francia s a német irodalomtörténetekkel. A feladat megnevezése: a magyar irodalomtörténet a 19. század első felétől a második feléig.

Pécs, 1929. február 20.

Tolnai Vilmos
oszt. tanár

Tolnai Vilmos bírálata Várkonyi Nándor doktori szigorlatához benyújtott *A modern magyar irodalom* című művéről, PTE Egyetemi Levéltár

Legfontosabb nyelvészeti tárgyú munkája *A nyelvújítás* című monográfiája.¹² A nyelvtermészetes fejlődésével szemben, amely főként a beszélt nyelvben megy végbe, a nyelvújítás – szögezi le Tolnai – a nyelv tudatos, mesterséges fejlesztése, amelynek terepe az irodalmi nyelv, s szándéka szerint a szókincs bővítésére, valamint a szó- és mondatfűzés

¹¹ Tolnai Vilmos: *A szólásokról. Adalék a szóláshasonlatok, szólásmódok és közmondások elméletéhez*. Bp., Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1910. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 12. sz.)
¹² Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Bp., Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1929. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula. II. kötet, 12. füzet.

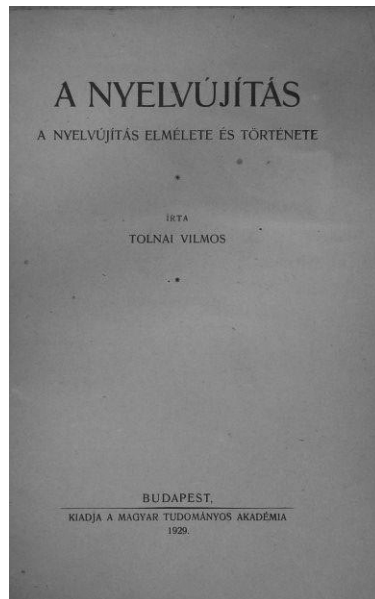
korszerű átformálására törekszik. A nyelvújítás hívei a főként írók, költők által reprezentált neológusok, ellenfelei pedig az ortológusok, többnyire szakmabeli nyelvészek, akik leginkább a történetileg kialakult nyelvszokásra apelláltak. A nyelvújítás legfőbb oka a művelődési viszonyok átalakulása, változása által előidézett szükség, ami megköveteli a nyelv világot tükröző, illetve kommunikációs feladatainak újítások által történő érvényesítését a megváltozott helyzetben. Tolnai figyelme a lingvisztikai folyamat hazai történeti horizontjára irányul, ezért mellőzi annak európai kontextusát. Az újabb kutatások alapján tudjuk, hogy a nyelvújítás lényegét tekintve mintakövető modernizálás, amelynek célja felzárkózni a klasszikus nyelvek modellje alapján kialakított humanista nyelveszmény szintjéhez. A magyar neológia közvetlen mintája a német nyelvújítás, amelynek két változata jött létre: a Gottsched, majd Adelung nevéhez köthető mérsékelt, grammatikus irány, valamint az írók, jelesül Klopstock által képviselt, s az írók nyelvalkító jogát hangsúlyozó irodalmi irány.

Tolnai könyvének fő része a magyar neológia történetének tüzetes áttekintése, amelyet a szerző hosszú, a kódexirodalomtól a 19. század végéig terjedő folyamatként vizsgál. Ennek legfőbb szakasza a 19. század második évtizedében a *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteménnyel (1811) fellépő Kazinczy tevékenysége által meghatározott nyelvújítási harc. Ennek során éles vita bontakozott ki a széphalmi vezér, valamint radikálisan érvelő hívei és az ortológusnak tekintett ellenfeleik között. A harc kiéleződését tükrözi a neológiát (annak túlzásait) bíráló gúnyirat, a *Mondolat* (1813) és a megtámadott Kazinczy hívei által jegyzett *Felelet a Mondolatra* (1815). E ponton meg kell jegyeznünk, mint erre Csetri Lajos rámutatott,¹³ hogy Kazinczy felfogása e kérdésben változott: börtönévei (1795–1801) előtt inkább a mérsékeltbb adelungi irányt követte, szabadulása után viszont, nem kis mértékben a börtönben olvasott könyvek hatására, a német neológia irodalmi változatának híve lett. Legfőbb elvei közül különösen három emelendő ki: hirdette az írók nyelvalkító jogát (az ortológusok ezzel szemben, mint említettem, a szokásra hivatkoztak), elítélte a provincializmusoknak ítélt nyelvjárási jelenségeket (az idegenszerűségek iránt viszont nyitottnak mutatkozott, a xenologizmusok túlzott kedvelését többen is szemére vetették), s neológiáját ízlésreformmal kötötte össze. Irodalmi nyelvi norma kialakítását tűzte ki célul, műfaji hierarchia és stíluszintek létrehozásával. E ponton két funkció – a neológus nyelv gazdagítás és a normateremtő korlátozás – egybeesésével, a későbbiekben egyre inkább érzékelhető ellentétével kellett számolni. Ellenfelei elvetették a nyelv természetes fejlődésének befolyásolását, s felléptek a szerintük korai szabványosítás, egységesítés ellen.

A kiéleződő, s nemegyszer személyeskedő polémiák után a nyelvújítási harc kompromisszumon alapuló békekötéssel zárult. Ennek lehetőségét az adta, hogy a Kazinczy által képviselt *nyelvi eszmény* fogalma nem állt távol az ortológusoknak (valójában mérsékelt neológusoknak) a *nyelv természetével* kapcsolatos elvétől. Ez a herderi fogalom kölcsönösen méltányolhatónak látszott: „a’ nyelv’ dolgában nem a’ Szokás a’ fő törvény, hanem a’ nyelv’ ideálja – hogy a’ nyelv az legyen a’ minnek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mind annak a’ mit a lélek gondol és érez”.¹⁴ A Báróczi-életrajznak ez a passzusa akár a másik tábornak címzett üzenetként is értelmezhető volt. Szerepet játszott a dolgok alakulásában az a fordulat is, hogy a romantika felé tájékozódó ifjú tanítvány, Kölcsey úgynevezett lasztóci leveleiben mérsékletre, a nyelv organikus és individuális természetének figyelembevételére intette mesterét. A harc jelképes lezárását Kazinczy nevezetes tanulmánya, az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* jelentette. Ebben a szerző a nyelv művelésnek a vitázó felek által kölcsönösen elfogadható elveit fogalmazta meg. „Jól

¹³ Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség. Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 104–210.

¹⁴ Tolnai 1929. 111.

és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával. [...] S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint? A fentebb nemből mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol.”¹⁵ A magyar neológiának ez a mérsékelt, kiegyenlítő változata diadalmaskodott. Irodalmunk szövegeibe szervesen beépültek eredményei.

Mint említettük, Tolnai hosszú folyamatot tekint át, amely átvált a 19. század második felébe. Bugát Pál 1857-ben publikálta hírhedt *Szócsintan* (mert szót csinálni tanít) című könyvét, amelynek túlzásait többek között Toldy Ferenc is bírálta, s kiváltotta az új ortológia fellépését, amelynek vezéralakja Szarvas Gábor volt, fóruma pedig az 1872-ben útjára induló *Magyar Nyelvőr* lett. Ennek programját az első szám vezércikke így fogalmazta meg, a „Mit akarunk?” kérdésre válaszolva: „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alpra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természet, a tisztaság előmozdítását.”¹⁶ Ennek az ellenhatásnak a terméke a *Magyarító Szótár* „a szükségtelen idegen szavak elkerülésére”, amelynek szerkesztője nem más, mint Tolnai Vilmos.¹⁷ Vagyis Tolnai a századvégi ortológia látószögéből szemlélődve írta meg a nyelvújítás történetét, s a végkifejlet felől visszatekintve, rá jellemző körültekintéssel, nyitottsággal, érveket és ellenérveket, eredményeket és túlzásokat felsorolva mutatott rá a neológia jelentőségére. „Nem vált be az ortológusok aggodalma – írta –, kik attól féltették nyelvünket, hogy az újítás kiforgatja valójából, érthetlenné, zűrzavarossá teszi; sem a neológusoké, hogy az ortológia visszaveti az egyhangú laposság, a pórias bárdolatlanúság állapotába. A neológia volt az ellenállhatatlan hajtóerő, az ortológia a szabályozó készülék. A meg nem

¹⁵ Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Sajtó alá rend. Szauder Mária. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. (Kazinczy Ferenc Művei I.) 832.

¹⁶ Tolnai 1929. 182–183.

¹⁷ *Magyarító Szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére*. Szerkesztette Tolnai Vilmos. Második, bővített és javított kiadás. Bp., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1928.

alkuvó ellentéteket a nemzeti lélek egysége kiegyenlítette és egybeforrasztotta.”¹⁸ „Nincs a világ művelt nyelveinek olyan termése – állapította meg –, melyet a magunk nyelvére híven le ne fordíthatnánk. S mind ez az óriás átalakulás és fejlődés a nélkül történt, hogy más nyelvvel elegyedett s eredeti jellegéből kivetkőzött volna.”¹⁹ És valóban. Ha átlapozzuk Szily Kálmánnak *A magyar nyelvújítás szótára* című kétkötetes munkáját,²⁰ meggyőződhetünk arról, hogy például az állami élet szinte elképzelhetetlen volna az *alkotmány*, *állam*, *belügy*, *bizottság*, *egyezmény*, *hagyaték*, *kormányzat* stb. szavak nélkül, s a lelki életről is nehéz lenne beszélnünk az *ábránd*, *becsvágy*, *célszerű*, *elmélet*, *ihlet*, *ima* stb. szavak hiányában. S irodalomról, művészetről sem volnánk képesek a mai választékossággal szólni, ha – ismét csak néhány kiragadott példát említve – nélkülöznünk kellene a *hangverseny*, *nyitány*, *összhang*, *szólam*, *ütem*, *zene*, *zongora*, *függöny*, *jelenet*, *karzat*, *páholy*, *fénykép*, *irodalom*, *költemény*, *költő*, *könyvtár* szavakat. A költők, írók is profitáltak a dologból. Jellemző, hogy míg a *Toldi*-ban szinte nem találunk nyelvújítási szót, a *Toldi szerelmében* már felbukkan néhány, kisebb költeményeiben pedig Arany éppen úgy él új szavakkal, mint kortársai. Humoros, szatirikus szövegeiben olykor valósággal halmozza a neológia kifejezéseit, az *Az elveszett alkotmányban* pedig maga is kohol párat, igaz, parodisztikus szándékkal.²¹

Annak ellenére, hogy Tolnai nem vesz tudomást arról a nyelvészeti paradigmaváltásról, amely Saussure, illetve a prágai nyelvész kör tevékenységével kapcsolatos, munkája ma is nélkülözhetetlen kézikönyv. A *Magyarító Szótár*ra visszatérve pedig el kell még mondanunk, hogy Tolnai a második kiadás előszavában hangsúlyozza, hogy az idegen szavak egy része szükségszerű és nélkülözhetetlen, tehát felfogása csak mérsékelten purista. Csupán a szükségtelen idegen szavak ellen lép fel. Ezek használatának „oka a hanyagság, tudatlanság, nyegleség, divathajhászat, izléstelenség, egyszóval a kellő műveltség hiánya. Orvossága pedig e bajnak csupán egy kis gondosság és figyelem, nemcsak írás közben, hanem mindennapi beszélgetésünkben is”.²² Ha ezt a kötetet lapozgatjuk, jó néhány esetben igazat kell adnunk a szerzőnek: így az *agitál*, *ambíció*, *apparátus*, *apellál*, *argumentál*, *asszociál* szavak (csak az „a” betűnél maradván) csakugyan felcserélhetők magyar megfelelőikkel. De mintha az irodalomról szóló mai kritikai írásokban is túl sokszor bukkannánk olyan szavakra, mint a *verbális*, *konceptió*, *paradox*, *destruktív*, *impulzus*, *intenció*, *integritás*, *inzultál* stb., ami helyettesíthető lenne, különösen ismétlődés esetén, magyar szóval. Lám, fentebb én is a *paradigmaváltás* kifejezést használtam, mert túl könnyen a tollamra jött a *szemléletváltás* helyett. Egyszóval: a *Magyarító Szótár*at érdemes a kezünk ügyében tartani.

A nyelvész és az irodalmár Tolnai munkássága számtalan ponton érintkezik. Erre a kapcsolatra példa lehet *Arany nyelv művészetéről* című dolgozata²³ (Arany Jánossal egyébként közel száz írásában foglalkozott), amelyben a költő erős akusztikai és optikai erejét mutatja be (ezeket az idegen szavakat Tolnai használja), s a zenei hatások sokoldalúságát, valamint a vonal- és szintárvlat törvényeinek követését mutatja be. 19. századi drámaíróink közül különösen Katona József és Madách Imre foglalkoztatta Tolnait. A *Bánk bán*ról szóló dolgozatai közül a *Gertrudis* címűt emeljük ki, amely a jellemrajzra nézve különösen figyelemre méltó. Felismerte, hogy Katona drámája nemcsak Bánk tragédiája, hanem Gertrudisé is (sőt, szerinte inkább Gertrudisé), és beható elemzését adja a királyné negyedik felvonásbeli monológjának, amely arról tanúskodik, hogy „Gertrudis jellemének fő, minden egyéb fölé emelkedő, a többit elnyomó vonása az uralomvágy, a hatalom mohó-

¹⁸ Tolnai Vilmos: *Nyelvújítás és nemzeti élet*. *Budapesti Hírlap*, 1930. márc. 6. 9.

¹⁹ Tolnai 1929. 214.

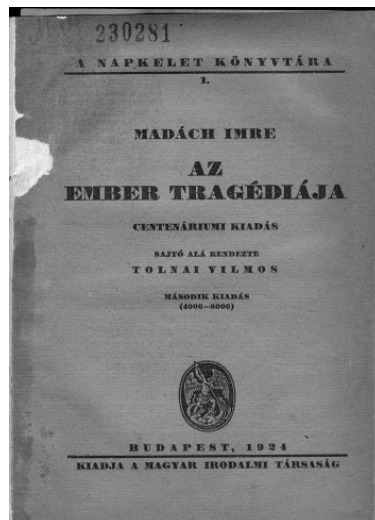
²⁰ Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. I–II. Bp., Hornyánszky Viktor Kiadása, 1902–1908.

²¹ Tolnai 1929. 179.

²² Tolnai 1928. 7–8.

²³ *Akadémiai Értesítő*, 1917. 458–470.

sága, mely lélektanilag férfias természetéből ered”.²⁴ Madách művével foglalkozva a mű eredetisége mellett tört lándzsát. *Adalék az Ember Tragédiája és Faust viszonyához* című értekezésében amellel érvel, hogy míg a *Faust*nak csak epizódja a nő, Madáchnál a dráma egyik legfőbb alkotó tényezője; „mint szerelmes, hitves és anya részese Ádám küzdelmének. Ő az, a ki Ádámon a legmélyebb sebeket ejti, de egyszersmind az is, a ki meggyógyítja nemcsak ezeket a sebeket, hanem azokat is, melyeket Ádám az élet harcaiban kap. Madách ily módon megírta a nő természetrajzát, de megírta az Énekek Énekét is”.²⁵ Mint látható, irodalomtörténeti munkásságának vezérelve a filológiai szempont. *Arany és Madách „arany almái”* című írásában kimutatja, hogy a mindkét költőnél megtalálható alma-kép („Kívül arany, belül hamu”, illetve „künt piros, de béle por”) közös forrása a *Childe Harold*, Byron poémája III. énekének 34. versszaka.²⁶ A Madách-filológiához Tolnai *Az ember tragédiája* első kritikai szövegkiadásával is jelentős mértékben hozzájárult.²⁷ Kerényi Ferenc joggal állapítja meg: Tolnai kiadása „tekinthető a Madách-textológia első, összefoglaló alpművének”. Tolnai a klasszikus módszer szerint a Madách életében utolsó, 1863-ban megjelent második kiadásra alapozta az általa gondozott szöveget, szövegkritikai jegyzetekben feltüntetve a szövegváltozatokat, követve a textus alakulását.²⁸

A filológus Tolnai pályájának talán legismertebb szerepét az úgynevezett „kuruc bal-ladapörben” játszotta. Ez a nevezetes vita Thaly Kálmánnal, illetve az általa publikált kuruc versekkel kapcsolatos. Ezeket Thaly a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című,

²⁴ *Budapesti Szemle*, 1918. 178. köt. 71–93., 82.

²⁵ Tolnai Vilmos: *Adalék az Ember Tragédiája és Faust viszonyához*. In: *Philológiai dolgozatok A magyar-német érintkezésekről*. Szerk. Gragger Róbert. (Heinrich Gusztáv Emlékkönyv) Bp., Hornyánszky Viktor Kiadása, 1912. 287–292., 292.

²⁶ *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1924. 87–88.

²⁷ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Első kritikai szövegkiadás. Sajtó alá rend. Tolnai Vilmos. Második, javított és bővített kiadás. Bp., Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata, 1924. (Ez a kiadás egy évvel az 1923-ban kiadott első kiadás után jelent meg.)

²⁸ Madách Imre: *Az ember tragédiája. Drámai költemény*. Szinoptikus kritikai kiadás. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Bp., Argumentum, 2005. 5.

kétkötetes gyűjteményében (1864), majd az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* címmel, szintén két kötetben tette közzé (1872). Ezt a munkát folytatta Thaly *Kurucvilág* (1903), illetve *Kurucvilág. Kurucdalok gyűjteménye* (1904) című kötetekben. Thaly kuruc versei, kivált a balladák rendkívüli népszerűségnek örvendtek. Ebben a szövegek költői értékei mellett nagy szerepe volt a kuruc hagyomány által táplált nemzeti érületnek, jelesül a korabeli Rákóczi-kultusznak. A szakmai kérdéseket feszegető filológusnak számolnia kellett e versek irodalmon túli szerepével, ami az esetleges kritikát akár még kegyeleltérségek is bélyegezhette. E téren mutatkozott meg leginkább Tolnai rendíthetetlen szakmai elkötelezettsége, szigorú tárgyilagossága. Bírálata a megállapítással alapozta meg, hogy a Thaly által publikált emlékek közlése nem a szövegkritika követelményei szerint történt, ami lehetetlenné teszi az eredeti kéziratok felkeresését.²⁹ Fokozza a gondokat, hogy ezek a szövegek nincsenek meg az egykorú gyűjteményekben, s szokatlan módon csupán egyetlen példányban kerültek rögzítésre. Ezért arról kell döntenie – érvelt –, „hitelesek-e ezek a szövegek, vagy sem”.³⁰ Tolnai – Riedl Frigyes vizsgálódásaival párhuzamosan – éppen a tíz legszebbnek ítélt kuruc ballada hitelességével kapcsolatosan fogalmaz meg komoly filológiai kételyeket. Megakad például a szeme az *Esztergom megvételéről* címmel közölt ballada két során: „Aranyos zászlója lobogjon magasra: / Messzéről mindenki mindgyárst megláthassa”. Bebizonyítja, hogy a *mindenki* nyelvújítási szó, Faludi Ferenc használta először, egy állítólagos kuruc versben ez a szó anakronizmus. (Tolnai bizalmas körben elhangzott megjegyzése szerint ezzel a szóval leplezte le Thaly „kurucodásait”.) Persze, más problémákat is felvet. Az említett ballada 13. versszakára például „szinte ízről-ízre egyezik” Arany *Török Bálintjának* 3. versszakával. *Bogár Imre balladája* pedig feltűnő egyezéseket mutat Arany *Zách Klárájával*. Még hosszan sorolhatnánk a Tolnai-féle filológiai „nyomozás” bizonyítékait. De elégedjünk meg a végkövetkeztetéssel: „a ki a kétségeseknek jelölt verseket írta, ösmerte a XIX. századi népköltési gyűjteményeket, ösmerte és szerette Kisfaludy Károlyt, Petőfit, Aranyt [...], szóval nem lehetett annak a kornak a gyermeke, melynek eseményeit elmondja, bánatát elsírja, s melynek évszámait a versek homlokukon hordják”.³¹ „Forráskutatás, szövegvizsgálat, összehasonlító módszer, az irodalmi fejlődés lélektana, a körülmények fejtegetése mind azt vallja, hogy a megrótt balladák nem abban az öt esztendőben, hanem hozzánk sokkal közelebb, a múlt század ballada-ontó éveiben termettek; nem csatazajban és tábori tüzek mellett, hanem csendes lámpafénynél [...]”³² „A kétes kuruc verseket [...] Thaly Kálmán *eredeti költeményeinek tartom*” – szögezi le bizonyítási eljárása végén.³³

Ám a versek poétikai értékeit Tolnai nem vonja kétségbe, ami nem filológiai kérdés. A balladapörnek van tehát egy másik olvasata is. Szerb Antal szintén kiemeli a Thaly Kálmán által költött (koholt) kuruc versek szépségét, „minden történelmi ál-glória nélkül is kitérnők”, mondja, aminek alapján kijelenthetjük, teszi hozzá, hogy e versek „kuruc volta nem légből kapott dolog”, bennük él Rákóczi kora, sokkal tisztábban és gazdagabban, mint az eredeti költeményekben. „Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.” Szellemtörténeti szempontból, mint látjuk, Szerb Antal a hitelesség kérdését másként, más módon ítéli meg, mint Tolnai.³⁴ Féja Géza még ennél is tovább megy: a kuruc balladák a közköltészet termékei, az egyes verseket többször ártították, idézték

²⁹ Tolnai Vilmos: Kuruczok irodalmunk szövegeiről. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1913. 408–412.

³⁰ Tolnai Vilmos: A kurucz balladák hitelességéről. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1914. 656–674., 657.

³¹ Tolnai 1914. 670.

³² Tolnai Vilmos: Thaly kurucz balladáinak keletkezéséhez. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1921. 126–128., 127.

³³ Tolnai 1914. 673.

³⁴ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. I–II. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1934. I. 153–155.

és újraköltötték, ezért Thaly rendező és továbbfejlesztő módszere nem idegen ettől a hagyománytól, sőt, valójában a kuruc költészet szellemében, „élettana” jegyében járt el.³⁵

Ezzel elérkeztünk Tolnai Vilmos irodalmi tárgyú főművéhez, a *Bevezetés az irodalomtudományba* című, 1922-ben megjelent könyvhöz.³⁶ Ez a rendkívül fontos, szemléleti korlátaival együtt is jelentős mű egyszersmind megkésített alkotás. Bogoly zárványnak nevezi, mert az irodalomtudomány ekkor már túlhaladta a késő pozitívizmusnak azokon a szempontjain és szemléleti formáin, amelyek alapján a könyv megíródott.³⁷ Ez már a szellemtörténet idősza-ka, s az irodalomszemlélet paradigmaváltását szemléletesen tükrözi, hogy a szintén pécsi professzor, Thienemann Tivadar főműve, *Az irodalomtörténeti alapfogalmak* a *Bevezetés* után kilenc évvel Pécsen megjelent. Ez már egy másik világ. Tolnai könyve egy tudományos korszakküszöb előtti opus, Thienemanné pedig már túl van rajta. A *Bevezetés* az előző pozitívista nemzedék hagyományából táplálkozik, amely nemzedéknek az összehasonlító irodalomtörténeti módszereket meghonosító, germanisztikát művelő Heinrich Gusztáv és a schereri, taine-i filológiát alkalmazó, azt esztétikai és lélektani szempontokkal egyesítő Riedl Frigyes volt nagy tekintélyű képviselője. Tolnaihoz főként Riedl állt közel, aki Várkonyi Nándornak is egyik mestere volt. Tolnainak Riedl halálakor a Filológiai Társaságban elmondott emlékbeszédét azért idézzük, mert közel visz bennünket a *Bevezetés* világához. Ebben ugyanis Tolnai meghatározza a könyvnek is fő tárgyát. „Szerintem a philologia – olvassuk a beszéd publikált szövegében – az irodalomtudománynak az az előkészítő, alapvető foka, melynek tárgya a szöveg, célja és feladata a szövegnek mindenoldali megállapítása, s elhárítása minden akadálnak, mely a szöveg teljes és tárgyilagos megértésének útjában áll. Foglalkozik tehát a szöveg hitelességével, hűségével, keletkezésével, nyelvi magyarázatával, értelmezésével és forrásaival. Így a philologia az irodalombúvárnak kifogástalan, kész anyagot ad, mely biztos alapot szolgál további következtetésekre és fejtegetésekre.”³⁸ Ebben a beszédben a megemlékező a filológusi ethosz feltételeit is számba veszi, mesterére gondolva, de – tehetjük hozzá – önmagára nézve is érvényesen. Az egyik feltétel az „üdvös szkepszis az addigi tanításokkal szemben” (ennek a szkepszisnek példaértékű megnyilvánulása volt Riedlnek és Tolnainak a kuruc balladapörben kifejtett álláspontja), nélkülözhetetlen a *tudományszere- tet*, s fontos, hogy legyen a filológusban „biztos módszer, mely az eredmények elérését lehetővé teszi”. De, egy kívánatos színvonal fölött, még egy negyedik adottságra is szükség van, amely olyan, mint a költői tehetség, a gondviselés adománya: „az ihletszerű meglátás, a kapcsolatok rögtöni felismerése, az ítélet ellenállhatatlan biztonsága.”³⁹ Ez által válik a filológia, tárgyához hasonlóan, maga is művészetté, a filológus pedig az *ars* szerény és alázatos képviselőjévé.

A *Bevezetés az irodalomtudományba* az irodalom (meglehetősen tág) meghatározása után („mindazoknak a műalkotásoknak összessége, melynek kifejezőeszköze a nyelv”)⁴⁰ az irodalmi élet három fő tényezőjét veszi számba, ezek: „a szerző, a műtermék, a közönség”,⁴¹ s ebben, más összefüggésben és kifejtésben ugyan, de megtalálható az irodalmi alapviszonyoknak Horváth Jánosnál és Thienemann-nál is alapvetően meghatározó tényezője. Amikor a szerző az irodalomtudomány feladatának a ténymegállapító, elemző, rendszerező és értékelő munka összességét tekinti, valójában az irodalomtörténetről beszél. Az

³⁵ Féja Géza: *Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebb időkől 1772-ig*. Bp., Magyar Élet Kiadása, 1943.

³⁶ Tolnai Vilmos: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Bp., 1922. Reprint formában: Pécs, Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár, 1991.

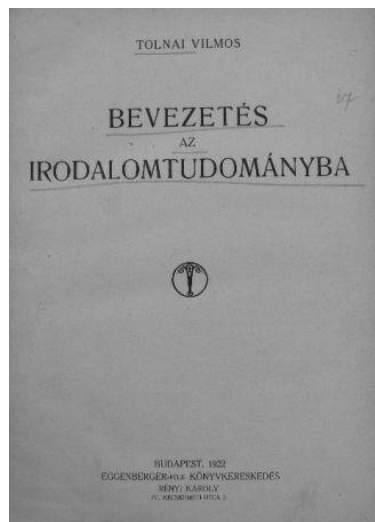
³⁷ Bogoly 1994.

³⁸ Tolnai Vilmos: Riedl Frigyes emlékezete. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1922. 7–11., 9.

³⁹ Uo. 11.

⁴⁰ Tolnai 1922. 11.

⁴¹ Uo. 13.

elméleti vonatkozások mellőzését már az egykorú kritika is a könyv hiányosságának tekintette.⁴² Ebből következik, hogy a mű legnívósabb fejezete a filológiai rész, ahogyan Szinyei Ferenc hangsúlyozta bírálatában,⁴³ s mint a Riedl-émlékbeszédben már megfogalmazást nyert, a filológia Tolnai szerint alapvetően fontos *előkészítő, megalapozó* művelte minden egyéb vizsgálatnak. A filológiának, jelesül a szövegkritikának ez az elválasztása az interpretációtól, az elemző és értékelő tevékenységtől, Tolnai szemléletének már akkor vitatható eleme volt. Amikor pedig a szerző a szöveg hitelességéről szólva – a filológia hagyományos, Lachmann által megalapozott felfogását követve – a hű és ép szöveget a szerző által kidolgozott utolsó változathoz köti, a szövegnek klasszikus, zárt és statikus felfogására épít, mellőzi a szöveg alakulásának folyamatát, és kisebb értékű jelenségekként kirekeszti a szöveg fogalmából a változatokat. A részleteket mellőzve csupán egy kérdést vetünk fel: mivel a könyv meghatározó tényezője a filológiai szakasz, a címe egy mai olvasó számára félrevezető, illetve egy mára elavult álláspontot tükröz, mely az irodalomtudományt lényegében az irodalomtörténettel azonosítja.

Fentebb azt mondtam, hogy a *Bevezetés* megkésett könyv. Ám a megkésettségnek előnye is van, mert távlatot, rálátást is biztosít a folyamatokra. E visszatekintő pozíció révén a könyv a letűnő pozitívista nemzedék szemléletmódját, irodalomértését összegző érvénynyel dokumentálja. Tolnai Vilmos halálakor méltatói éppen ezt „az utolsó mohikán” szerepet méltatták. „Filológusnak vallotta magát olyan korban, amelyben a filológia a tömegek előtt hitelét veszítette, s szabadelvű tudósnak, mikor ez a liberalizmus, egyáltalán az elfogulatlanság, szenvedélytelenség, impasszibilitás merész és veszedelmes magatartásnak látszott egyetemi tanár számára is. Egy ma már csaknem egészen letűnt nemzedéknek volt a fia [...]”.⁴⁴ Publikációs jegyzéke 31 önállóan megjelent művet, 776 tanulmányt és cikket, továbbá 145 bírálatot tartalmaz. Ezen kívül néhány szépirodalmi munkát és műfordításokat is jegyez.⁴⁵

⁴² Kocsis Lénárd: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1923. 106–108.

⁴³ Szinyei Ferenc: *Magyar Nyelv*, 1922. 210–212.

⁴⁴ Előd Géza: Tolnai Vilmos (1870–1937). *Nyugat*, 1937/9. 156–159. I. h. 156. A *Napkeletben* Kozocsa Sándor (1937. 614–615.), az *Irodalomtörténetben* Alszegehy Zsolt búcsúzott tőle (1937. 97.).

⁴⁵ TEml. 53–81.

Befejezésül ismét Kocsis László versét idézzük:

*Üzenem Sopronba, nagy az árvaság
Városodban, a déli végeken.
Béna lett s árva a Janus Társaság.
Kevesen tudják, csak én s énekem
S néhány ember-szív kántálja sírva:
Tolnai Vilmos ki szállt veled sírba.*

*Üzenem, együtt vagyunk alispáni
Fegyelem alatt a Megye-utcában,
Az asztalfőn a fáradt Surányi,
Bariton hangjában most is újság van.
Tervezünk télben s e téli álmokra
A bízó reményt a te szavad nyomja.*

*Üzenem, látlak esti ballagáskor
A Mindenszentek temploma előtt.
Megállsz. Szíved állít meg vagy a csodás kor?
Nézed Mecseked s a templomtetőt.
Szavad sóhajként sír, majd meg felzeng:
Nem is tudják, Pécssett ez a legszebb.*

A párisi út

(1926)

részletek

Indulás Pécsről jún. 24. csütörtökön. Sopronban Öcskös, Mara, Aurélka várt. Bécs felé egy hölgy az Österreichischer Hof szállót, mint olcsó helyet ajánlotta. A szálló a város legelőkelőbb helyén fekszik elegáns és drága volt, 120.000 (ill. 170.000 három személynek). Mindjárt át is költöztünk egy olcsóbbra másnap reggel, annál is inkább, mert Mária¹ a nagy forgalom zajától egy pillanatra nem aludt, ami kimerítette. Átmentünk a Rennwegre a Hotel Naggerbe, hol egy csendes olcsó szobát kaptunk (60.000 k). Elmentünk a Hofmuseumba, amely óriási benyomást tett ránk, a rengeteg képet nem tudtuk rendesen végignézni. Eleinte a Tizianoktól kezdve az olaszokat, és még Velazquezt is részletesebben néztük, de az idő rövidsége miatt a németalföldieket már csak futva, a kiválók előtt egy pillanatra megállva néztük, abban a reményben, hogy amint lehet, eljövünk Bécsbe alaposabban belemélyedni a múzeumokba. Délután Lászlónéval² a Secessio tavaszi kiállítását néztem meg, amely – egy-két kivétellel – nívótlan vásári giccsekből állt. Érdekesebb volt Laske³ (városok élete: belátni a házakba és az ott folyó életbe). Seybold⁴ (csinos kalligrafikus akvarellek), Seyler⁵ (mozgalmas Hafenslandschaft). Nem valami különös Eberz⁶ biblikus tém. expr. Szép kifejező

A útinapló ceruzával írt kézírata egy bordó színű, bőrkötéses, 15x10 cm méretű, kockás lapokból álló jegyzetkönyvben található, mely Kosári Aurél pécsi műgyűjtő tulajdona, akinek köszönöm, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta. A jegyzetkönyv kézírata tartalmazza a művész 1931-es berlini útjának leírását is, mely a későbbiekben kerül publikálásra. A szöveg digitalizálásában nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Tóth Bernadettnek, a képmellékletben közölt, magántulajdonban lévő képekről készült reprodukciók publikálásának lehetőségét pedig Kieselbach Tamásnak és a Virág Judit Galériának köszönöm. A napló publikált szövegében a tulajdonnevek helyesírását korrigáltam. A lábjegyzetekben csak a nehezen beazonosítható művészek legszűkebb életrajzi adatait közlöm, valamint a pécsi és pécsi vonatkozású barátokra és ismerősökre utalok. (Anghy András)

- ¹ A szöveg más helyein: „Macus”, Gábor Jenő felesége, Szamohil Mária (1894–1971) zongoratanárnő.
² László Károly (*Carl Laszlo*, Pécs, 1923. július 16. – Bazel, 2013. november 8.) könyvkiadó, műgyűjtő, író édesanyja, együtt utazott Gábor Jenőékkel Párizsba. „A művészettörténetet házunkban egy nagy könyv képviselte: »A festészet száz mesterműve«, egy-egy színes reprodukcióval oldalanként. Anyám vásárolta a könyvet Párizsban egy Szajna-parti könyvárusnál.” (László Károly: Az út Auschwitz felé, Budapest, Panderma, 1997. 49., fordította: Esterházy Máttyás)
³ Oskar Laske (1874–1951) osztrák építész és festőművész.
⁴ Christian Seybold (1695–1768) osztrák festőművész.
⁵ Julius Seyler (1873–1955) német festőművész.
⁶ Josef Eberz (1880–1942) német festő- és szobrászművész.

szobrai voltak: Nyúlánk, érzésteli gótikus figurák – Legjobban tetszett: Szedlacek⁷ 3 képe, havas házak, jobban egy másik kép: ülő alak asztal végén, szembe jön egy misztikus vörös kabátos alak, fekete háttér, ablaksáv. Legjobban: városrészl. kubiszt szürreális házak, sötét torony, villám csap le, lent rémült alakok. Sima archaizáló festés, fekete, okker, barna, cinóber és hasonló színek. – Este a Praterbe mentünk, ahol a hullámvasúton borzolódtak föl az idegeink. Gyönyörű volt a kivilágított Riesenrad és környéke.

Jún. 30-án reggel ½ 8kor ind. Párisba. Baselnál enyhe vámvizsgálat. Francia területen a gyorsvon. oly őrült sebességgel száguldott, hogy a hajunk égnek állt. A zavunkat nem hallottuk a nagy dübörgéstől. Legalább 100 km lehetett óránként. A vidék roppant egyhangú, alig láttuk nyomát az embernek. Páris előtt rengeteg külvároson rohant keresztül a gyors, míg végre megérkeztünk a Gare de l'Estre, Párisba, június 30-ikán szerdán 6 óra körül. Autóba ültünk és a *Rue de l'Ancienne-Comédie*-ben a Petit Trianon szállást kerestük föl. De minden szoba foglalt volt, hát a közvetlen mellette levő Hotel Dieppe-ben vettünk ki egy szép utcai szobát 33 Fr.-ért. Mikor már elhelyezkedtünk akkor derült ki, hogy pont mellettünk levő szobában lakik a Márta és Anica. Persze őrült csodálkozás. Este egy kis kávéházban a St. Michelen csomó pécsivel jöttünk össze. Még előzőleg az utcán Klie Zolival⁸ találkoztam, ő is velünk tartott. Éjfélkor lefeküdtünk és nagyon rosszul aludtunk.

Másnap, júl. elsején elindultunk körülnézni. Szajna parton madárkereskedő tarka madarakkal. A St. Jacques gótikus tornyánál a Boul. Sebastopolra mentünk, ahol a magazinok és az eléjük kirakott „solde” áruk ejtettek bámulatba sokféleségükkel és olcsóságukkal (otthoni árak ¼ -e) a Rue Réaumuron át az Operához, aztán autón a St. Michel egy magyar vendéglőjébe, ahol Podvineczék vártak. Nagyon olcsón ebéd. Magyar étlap és személyzet. Púder, arckrémvásárlás olcsón. Autón haza, mert Klie Zolit vártuk. Mikor megjött, autón elmentünk, hogy a műkeresk. környéken kalauzoljon a Rue Brézin és a Boulv. Haussmannon. A Cézanne kiállítás sajnos zárva volt, de a többi átfutva csodás dolgokat láttam, Renoir, Gauguin, V. Gogh (gyermekfej) aztán egy nagyobb Picasso és Chagall – Foujita kiállítást. A Ch. Élysées-n át a Rivolin (csodás kirakatok) a Louvre udvaron keresztül gyalog jöttünk és holt fáradtan érkeztünk haza. Házi vacsora utána Mártáék is lejöttek, de nagy ásítózásomra elmentek, és mi a szerény és büdös lichthofra nyíló szobánkban nagyot aludtunk másnap 9-ig. 11 felé autón Bankba, aztán a Lafayette áruházba, amely a nők számára mesevilág. De én nem bírtam du. 2-nél tovább, hazamentem, és pedig Metrón, amelyet még nem ismertem. Elég komplikált volt az átszállás. Otthon szalámis gyors ebéd, lefekvés, alvás 5-ig. Mivel a nők csak nem jöttek, átmentem a szomszédos Rue Bonapartéba könyvkereskedéseket nézni. Vettem egy olcsó Gauguin mappát 5 Fr. A kapuban 7 óra felé találkoztam a nőekkel, akik csodákat meséltek valami Printemps áruházról, ahol bevásároltak. Vacsora stb.

⁷ Franz Sedlacek (1891–1945) osztrák festőművész.

⁸ Klie Zoltán (1897–1992) festőművész.

Július 2. Mivel Máriának valami fekete kalap kellett, reggel elmentünk a Louvre áruházba. A nők ott maradtak, én átmentem a Louvre-ba, nagyjából megtekintésre. Végigrohantam, bámultam. 12 után haza mert ebéd után Podvineczékkal Moulin R.-ba készültünk. Autón oda, de hiába, előadás nem volt. Cimbalmozás. Szép Montmartre-háztetők. Samaritaine-hez érünk: Macusnak pongyola, este Krausz Laci,⁹ érdekes jazz, fűrészzene stb. Utána kis mászkálás 12-ig.

Csütörtök, júl. 8. de. pihentem, M.nak ruhanézés, du. St. Chapelle. Csodálatosan szép, színes. Alsó kápolna oszlopcsarnok, nemes gót ívekkel, piros kék és arannyal festve minden. A felső kápolnának alig van fala, minden színes üvegfestm. Óriás kerek ablak bejárat fölött (kb. 15 lépés) a felső kapu jobb sarkában érdekes plasztika (lev.lap róla) Utána Louvre-ba. Egyiptomi rész, középkor, ókereszt. renaiss. Nagyszerű szobrok, álló fa szobor stb. de főleg néhány színes falfest. töredék. Michelang. rabszolgák. Néhány nagyszerű gótikus fa és terracotta. Hazamentem és az újonnan vett könyveket vágtam föl pihenésképp. Este 11-kor Jockeybe. Jazz: zongora (pianínó fekete) sarkán jóképű magas fiú benjogitárral és egy jópofa néger nagydob stb.-vel. Sokat kiabált közbe, kimutatva halvány hús színű száját és nyelvét. Tömegben selyemfiúforma diákok, blazírt pipás, érdekes sokféle nő, még kövér (erősen) is. Charleston! Férfiak rúgózó lábbal, nők néha rugdalva, ugrálva, rezgő fenékmozgás. Plakátok egymás hegyén-hátán. Plafonon füzérek lampionokkal. Gerendaoszlopok. Szabálytalan sokszög alapú, ami a hátteret változtatossá teszi. Én is táncoltam Márta és Anicával. 2 óra fele haza.

Vasárnap, júl. 11. Louvre-ban megnéztük a tre és quattrocento olaszait, néhány nagyszerű dolgot láttam, melyek egész modern benyomást tesznek és valósággal felüldítenek. Találkoztam Klie Zolival aki Lahne és ...-vel ült a hosszú csarnokban. Vele átmentünk a Jeu de Paume-be, ahol a közelmúlt néhány jó festőjétől (Edelfelt,¹⁰ László Fülöp stb.) való dolgokat láttunk. Visszamentünk a Louvre-ba és megnéztük a kistermekben a hollandokat és a régi flamandokat, németeket. Pompás a Dürer önarckép, a Holbein, az öreg Brueghel alig van képviselve a bécsi múzeumhoz viszonyítva. A primitíveket is nagy élvezettel néztem. Nagyon szépek, bensőségesek. Még a Van Dyckokat és Rubenseket futottuk át, kb. du. 4-ig – Autóbusszal végig a Champs-Élysées-n, nagy tömeg előkészületek 14-re. Étoile-nél megnéztük az ism. katona sírját (állandóan tűz lobog egy nyílásból) koszorús mindig. Az Arc de Triomphe teteje hemzsegett az emberektől. Mi nem mentünk fel, hanem autótaxin az Eiffelhez hajtottunk. Gyönyörű nagy parkon, óriás kőalapon, nagyszerű a közeli hatása. Fejenként 6 Fr-ért lehet fölmenni a tetejére. Minden emeletnek más ára van. Fogaskerekűn mentünk első em. Óriási terület, egész városrész. Vendéglők, színház, bódék, össze-vissza utak. Középpütt

⁹ Krausz László (Pécs, 1903 – Cleveland, 1979) hegedűművész, karmester, festő. Párizsban a nagy francia hegedűpedagógus, Lucien Capet vezetése alatt álló „École moderne du Violon” növendéke volt. 1926-ban – Gábor Jenő párizsi útjának évében – a párizsi Eiffel-torony rádió zeneigazgatósága meghívására több nagy sikerű szólókoncertet adott, melyet hangfelvételen rögzítettek. Krausz ezeken a koncertjein nemcsak francia és német, hanem magyar szerzők (Hubay, Kodály) műveit is játszotta. Később a korszak egyik legjelentősebb hegedűművésze, Eugène Isajev tanítványává fogadta és Brüsszelbe hívta.

¹⁰ Albert Edelfelt (1854–1905) finn festőművész.

óriási nyíláson belátni a park pázsitjára. 2. emeletre fogaskerekűn. Szintén mindenféle bódé. Innen az oromra liften, melyből félúton egy másikra kellett átszállni. Nagy zsúfolás (vasárnap volt) a legtetején egy üvegablakos helyiség bódékkal fölötte erkély, messzelátókkal (egy nézegetés 1 Fr). Borzalmasan nagyszerű, ha lefelé néz az ember és fordítva látja a tornyot, az egész kicsinynek ható talapat. Nagy dróthuzalok egyik oldalon a földig (rádió). Óriási kilátás, csak sajnos kicsit ködös volt az idő. Lent az egyik talapatban gépház a sok működő géppel. Autón haza. Otthon megvacsoráltunk, aztán a Lászlónét elkísértük a Gare de l'Esthez mert hazautazott.

Kedd, júl. 13. de. a St. Michel környékén öreg házcsoportot rajz., utána Mariával a Bonaparte utcában kiállítást (modern) és könyvesboltokat nézdegeltünk. du. Luxembourg múzeum. Első teremben akad. hideg szobrok gyűjteménye, rossz benyomás, aztán jöttek az ismert mesterek (a régebbiek B. Lepage, F. Latour, Moreau stb.) a többi teremben az impresszionisták színesen, vidáman hatnak, bár Cézanne, Van Gogh, Gauguin nem valami kiváló művekkel vannak képviselve. Az egész moderne (még nem Picassók!) között néhány igen jó is van. Vlaminck, O. Friesz. Este én, Mária, Mizzi, Márta, Lili, Klie Zoli egy hölgygel, Pilch, Lahne és Dénes elmentünk júl. 14. előestéjét nézni. Az italos boltok, bárók elé zenemasinát és asztalokat húztak, az utcánk és a Germain boulv. sarkán és másfelé is tarka zenébódékat, mindenféle lampion, zászlók hozzá zsineggel utca fölött kifizítve. Már 6 óra felé kezdődött a jó hangulat. Az utcán a táncolók örömeiket találták abban, hogy pont az autók és autóbuszok előtt táncoljanak. Lementünk a Dôme kávéházba, ott már óriási tömeg nyüzsgött. Nagy nehezen kaptunk helyet, de nem sokat láttunk. Tarka bódében zenekar, a kávéház melletti utca hemzsegett a táncolóktól. Sokszor megcsodáltuk, hogy az autók a legnagyobb tömegben is jól tudnak előrejutni, soha baleset nem történik. Idejövet primitív kis bárók mellett is táncoltak, itt-ott zeneautomatára, az utcán mindenfelé a gyerekek rakétákkal durrogattak. 11 óra után – otthagya Lahnét és barátját 2 autóval a Montmartre-ra mentünk. Itt egész vásári vagy „práter”-i hangulat uralkodott. Ezernyi bódé. Ringliszék, hinták, céllövés, pezsgőhalászat, vicces lötyögős bukdácsoló kocsik stb. stb. ragyogó villanyfényben, miután – jó néhány frankunktól megszabadulva – untuk a dolgokat, fölmentünk a Montmartre tetejére. Már hajnali 2 óra felé járt, legtöbb hely zárva volt, de mindenféle zászló és lampion. Egy korcsmában leültünk (mellettünk egy katonai pompával öltözött különös figura ült, aki arcképet is adott) aztán kimentünk a pár lépésnyire lévő Sacre Coeur-höz, amely esti fényben szép volt, és gyönyörű a kilátás az éjjeli ragyogó Párizsra. Lefelé menet egy rozoga korcsmában letelepedtünk, mert ott szólt még a zeneautomata (Valentine!)¹¹ és nagyban táncoltak. Zárásig voltunk és a végén a jókedvű személyzet mókáin mulattunk. Egy kávéházba is betértünk egy kávéra, aztán gyalog haza ballagtunk. Csodásan szép volt a Szajna, hajnali fényben sima víz, tükrözés. Otthon 1 órára ledültünk, megmosdózás, ¼ 9-kor a Metróban majd agyon nyomtak. Mentünk a Champs-Élysées-i ünnepséghez. Óriási tömegek. Először előkelőségek aztán végtelen sorban katonaság. Az ünnepély kezdetét hosszú kürtökkel egy

¹¹ Maurice Chevalier 1925-ös slágere.

csapat jelezte, utána Marseillaise, ágyuk, lovasság. Gyönyörűek voltak a marokkóiak. Külön az előkelőségek festői öltözetben. Aztán csapatok vagy csak fehér, vagy csak szürke, vagy csak barna lovakon. Magas hátú sárga nyereg, széles szalag, lószerszám, alakok bő vörös bugyogóban, hosszú fehér köpeny kék csuklyával, piros, fehér, zöld kis turbán, hosszú nyélen kis zöld zászló, félholdban csillaggal. Levegőben repülők – hazamentünk és 4-ig aludtunk. Du. ablakunk alatt már kezdődött a muri. A járdán, útesten asztalok a bár körül. Zenekar jópofa kiabáló zenészekkel. Nagydob, szaxofon, fuvola, kürt, hegedű. Egy rajzot is csináltam. Fölültünk autóbuszra, és föl újra a Montmartre-ra. Lépcsőn fel a Sacre Coeur-höz. Belül szép. Nagy térhatás, sötét és nagyon jól színezett ablakok. A tegnapi korcsmánk körül óriás élénkség volt. Előkelő angolokkal tömve minden. Egyik korcsmában pasas énekelt jazz kísérettel nagydobos orra, arca cinóber, többi éles kontrasztal fehér. Mindenféle nyüzsgő tömeg. Érdekes utcák. Megvacsoráltunk (ahol a sátrak voltak, lejjebb) és Metróval a Szajnához mentünk tűzijátékot nézni. Életemben ily gyönyörűt nem láttam. A Notre-Dame alatt is volt valamelyest, de az messze volt, hanem a Pont Neuf fölött az csoda volt. 9-11-ig tartott. Leírhatatlanul változatos formák a levegőben 5-6 különféle formára és színre robbantak, pálma stb. alakban. Nem spóroltak. Vakító fények, ágyúszerű durranások. Utána örül tolongásban haza. Az ablakunk alatt a hangulat a tetőpontján volt. Óriás tömeg táncolt (mi is) kíváncsiak, autók az egész teret betöltötték. A Valentine ütemére folyton-folyton ment a tánc. Éjfél utánig néztünk, mert gyönyörű látvány volt felülről a ringó tömeget nézni.

Csütörtök 15. De. hiába operajegyért. Mizzi a szomszéd szállóba költözött. 3 féle Louvre-ban megnéztük XV–XVI. sz. franciákat (szép Pietà), Champagne, Clouet stb. Előzőleg a 2.-ik emeleti japán képek, szobrok, aztán francia impr. Cézanne (Kártvások), Degas, Manet, Monet (4 féle roueni templ.) V. Gogh stb. – Este folytatódott az ablakunk alatt a tegnapi muri. Lementünk nézni, Macust föl is kérték táncra. – Mellékesen följegyzem, hogy mily nagy a bizalom a vásárlókban. Ha pl. 20 lapot kiválasztok, nem számolják utána, elhiszik. És utcán válogatok valamit, sokszor keresni kell, kinek fizessek.

Júl. 16. 11-kor Louvre-ba. Megnéztük a főtermet (olasz, spanyol, Németalföld) mellette egy teremben nagysz. XIX. sz. franciák Delacroix Dante és Vergil., Manet Zolája, Daumier, az Olympia, finom Ingres, a nagyszerű Medusa Bárkája, A szabadság vezeti a népet stb. stb. Megnéztük a változatos *Schlichting*-gyűjteményt a legszélső szárnyon és mellette a fontainebleau-iakat. Corot szép, de túlságosan egyforma, Millet pompás, Diaz olyan, mint Paál László, Meissonier gondos, Troyon elég unalmas stb. Du. 4-ig tehát 5 óra hosszat néztünk. Gyalog haza evés, pihenés stb. Este Rotonde kafanába, nők előrementek én Zolival Pilchért. Nem volt otthon, gyalog a Dôme-ig mentünk, ott megtaláltuk egy társaságban, melyben Petár¹² is ott volt. Mint „Mester” fogadott: „na eljött hódolni a Mesterhez” mondta. Csak pár szót beszélgettünk, és átmentünk a nőkhöz a szomszédos Rotonde-ba.

¹² Dobrovits Péter (*Petar Dobrovits*, Pécs, 1890 – Belgrád, 1943) politikus, festőművész.

Júl. 19. Hétfő De. 10-kor Macussal Vavin környékén kiállításokat néztünk. Érdekes nagyon Gounaro színei élesen belerajzolt kontúrokkal (lovak), láttunk pár szép eredeti Groszt (zöldes fejű férfi előtérben). Du. Mizzi is jött. Megnéztük a nagy St. Sulpice templomot (érdekes 2 óriási kb. 1 m átmérőjű teng. kagyló) aztán egy kiállító helyiségben Eugène Geppert lengyel festő pompás lovas képeit. Mozgalmasak, színesek. – Métróval ki a Bois de Boulogne-ba. Óriás park, gyönyörű utak. Bokrokkal elkerített restiből nagyszerű jazzband hallatszott. Tő mellett élveztük a benzinszagú rossz párizsi levegő után a finom jó levegőt. Hazafelé villanyossal akartam, a villanyos átszállónál elromlott, sok időveszteség, végül autóbusz, idegeskedés, mert Macusnak 9-re fürdőt készítettek, és csak ¼ 10-re értünk haza. Úgy látszik sok vajas kenyeret meg sajtot falhattam, mert éjjel alapos gyomorgörceim voltak, de reggelre elmúlt.

Júl. 20. Kedd. Elmentünk az Invalides-hoz, de a sok beléptire való tekintettel a látogatást vasárnapra halasztottuk (akkor potya) és átmentünk a szomszédos Rodin Museumba. A kertbejárat mellett egy gótikus kápolna, ebben vannak a gipszöntvények. Néhány nagyszerű torzó, ádáz és szobrászati felfogásuk mellett is részleteiben megrázó erejű Calaisi polg. vagy Ugolino. Fejek (portrék) undorító impresszionista felfogásban. A középső épületben Rodin finoman megmunkált csókvíziói, fejek Carrière-i felfogásban (egy szoba tele Carrière képekkel) bámulatos mozgásvázlatok. Szépek az akvarell aktvázatai. Érdekes római görög és egyiptomi gyűjtemény. 3 pompás Van Gogh főleg (ön)arckép japános háttérrel és szénakazlak. Egy jó Renoir leányalak, egy Zuloaga stb. Kínai falkárpitok, néhány keleti miniatúr. Udvarban a „Penseur” és még néhány bronz. Macus haját stücklisre lenyíratta. Vonatból rajzolt vázlatot pasztellel megrajzoltam. Este *Opéra-Comique-ban* Carment és Toscát hallottam, szép hangú énekesek, bár a szövegből semmit sem értettünk. Jó magasan kaptam csak helyet. Omnibuszon haza. Múzeumokban angolok – de minduntalan magyarok is.

Júl. 21. Szerda. Métróval Moulin Rouge-hoz. Egész hétre elfogytak a jegyek. Casino Parisban még kaptam. Útba ejtettem St. Trinity templomát. Nem valami különös. Métrón a Raspail környékén műkeresk. nézdegéltem, aztán haza. Du. Pantheon közelében Urr Idával¹³ találkoztunk. Megnéztünk vele pár kiállítást. Este nagyoperában *Tannhäuser*t. Csodás volt. Az énekesek elsőrangúak, néha a díszletek igen jók és hihetetlen trükkök (fürdőző alakok a háttérben, a hajó, a hattyú, a leereszkedő felhő). Pompás balettel kezdődött. Az operaház belseje előkelő, nagyszerű hatású és a modern emberre is jó benyomást tesz a lépcsőháza. Erkélyről nagyszerű kilátás a színes fényektől ragyogó utakra.

Júl. 22. Csütörtök. Beváltottam 20 dollárt 42.50-ért (este már 44-en állt). Délben magyar vendéglőben Podvineczék búcsúztak el. ¼ 3-kor Louvre-ba. Csak az öreg egyiptomiakat néztük. Két kopottas falfestmény töredékről (fej) színes krétarajzot készítettem. Nagyon élveztük. Egyik legkedvesebb hely számomra a Louvre-ban az egyiptomi osztály. Pompás szobrok és egyéb tárgyak sírokból és a mindennapi

¹³ Urr Ida (1904–1989) költő, orvos. Az orvosi egyetemet Pécsen kezdte, majd Budapesten szerzett diplomát.

életből. Szobrokban a formák összefoglalása, a kis tárgyakban is monumentális vonás miatt szeretem. Este nagyoperában Faust. Pompás előadás, de a *Tannhäuser* sokkal nagyvonalúbb volt. Nagyszerű volt a Mephisto. Hatalmas alak világos vörös nadrág (lábhoz feszülő) sötétvörös zubbony, vörösén bélelt kívül fekete bő palást, piciny sapka vörös hosszú tollakkal. Nagyszerűen ördögi mozdulatai voltak. Margaréta hangja kiváló. Nagyszerű trükkök: Mephisto a templomban az oszlopból beszél, és halványan átlátszik az alakja. De balett jelenetben is voltak szép részek, bár többet vártam. (Opera gukkerek, világító forgó újsághírek opera átellenében)

Júl. 23. Péntek. De. bevásárlás. Vettem egy 8xos prizmás látsövet, használtat 200 Fr-ért. Sturm mappát 50 F, festőkazettát 60 F, ecseteket stb. A gukkerért Macus eleinte haragudott, ki is akartuk cserélni kisebbre, de este a C. de Parisban már el volt tőle ragadtatva. Du. 2kor Mária, Márta és Urr Idával megnéztünk a Boétie környékén pár kiállítást. Érdekesen fest valami Demamboor (?) egész különös sima formák, monumentális. Vastag alákenésen lazúr, élénk kontraszt, de tompa színnel. Lascaux¹⁴ finom neorealista (emberek látványosbódé előtt) Masson¹⁵ érdekes cubism., surrealism. (halas, halszem). Juan Gris meglehetősen sablonos a (itt egy háromszöget rajzolt) pipáival és tompa színű síkjaival. Suzanne Roger feketekontúros alakok. Gyönyörű Cézanne akvarell mappa. Este Casino de Paris. Leírhatatlan látványosság. A csodaruhákba öltözött nők százai, legcsodásabb színekkel megvilágítva, a bájosan naiv és modern díszletek (nő, fekete ruhás férfi, háttérben magas színes toronyszerű ferde házak. Piros napernyős. Középkori vár alakokkal miniatűrszerű (kezdés) lepkeszárny, pókháló). Valami forgókészülékkel és több vetítgéppel a vetített fény színe kereszteszűdik, forog vad színorgia, sokszor fekete háttér előtt. Az alakok tündökölnék (Dolly nővérek) meseruháikban, majd félárnyékba merülnek a padlón, mint egy legmodernebb festmény a színek összevisszasága. A pompás girljelenetek: lépcsőn lejövvők, teniszezők, pajzs lándzsások taktusos dobbantással, az utolsó spanyolos a csörgődobbal a megelevenedő aranszobor. Kert zöld virágtövekkel – megelevenednek. Szélmalom kis szélmalmokkal. Férj rádióval.

Júl. 25. Vasárnap. Reggel az eső finoman lehűtötte a levegőt. Metrón kimentünk a Hotel des Invalides-hez. Rengeteg ágyú és egyéb hadi emlék. Kápolna zászlókkal. Napóleon halottaskocsija. Mivel Napóleon sírját csak délben lehetett megnézni, előbb ettünk, hazamentünk Macus kabátjáért, mire visszajöttünk az invalidusok temploma már nyitva volt. Napóleon sírja nagyon hatásos. Óriás centrális építmény, közepén kör alakú nagy mélyedés közepén a sírban a márványból körben írva a padlón a diadalainak helye, sugaras dísz, oldalt 12 nőszobor körben. Templom ablakai kékesek, ettől jeges hideg fény – ellenben az oltár aransárga ablaktól meleg színben. Gyönyörű fehérrel tarkított fekete márványlapokat láttam, – olyan volt mint egy modern tusrajz. Négy kisebb kupolás oldalhelyiségben egyéb kiválóságok sírhelye. Az Eiffel torony parkján, a főállén a torony alatt mentünk a Trocadéro-hoz. A földszinten a híres középkori francia építmény részletek,

¹⁴ Élie Lascaux (1888–1968) francia festőművész.

¹⁵ André Masson (1896–1987) francia festőművész.

szobrok, remek buddhista plasztika nagyszerű gipszöntvényben. Csalódásig hű a kő, a fa és más anyag utánzása. Néha óriási méretek. Van renaissance stb. (Colleoni, Prágai Szt. György szobor). Emeleten középen etnográfiai gyűjtemény. Sok vacak, de érdekes is. Elég százalmas a magyar gyűjtemény. De az amerikai az csodás. A régi amerikai kultúra kőemlékei, pompás agyagedények változatos, mulatságos, figurás plasztikával, színes faragványok, álarcok és egy sereg guggoló helyzetű összeszaradt cafatos múmia. Ezután a Maillotnál a Luna Parkot akartuk megnézni, de csak pár nap múlva nyílik meg – hát autóbusszal a Champs-Élysées-en át hazajöttünk és itthon kiválóan vacsoráztunk.

Júl. 26. Hétfőn De. Père-Lachaise temetőbe mentünk omnibuszon. Ilyenkor lát-
szik Páris hihetetlen nagysága, mikor autóval megyünk a végtelen utcák tömegén hatalmas avenue-t és boulev.-okat keresztezünk. Sok idő múlva meredek utcán fölfelé visz az autó és nagyon érdekes öreg házcsoportok mellett a temetőhöz érünk. A bejáratától nem messze van a krematórium (mi a hátsó bejáratnál jöttünk be). Éppen valami barna bőrű halottat égettek, ott volt a rokonság a csarnokban. Egy darabig mi is benn vártunk, de eluntuk és kinn vártuk végig a dolgot. A krematórium egy elég nagy kupolás épület, két toronyszerű kéménnyel. Mikor az égetés történt, nagyon sűrű fekete füst tódult a kéményből vagy 1/2 óráig. Aztán lassan megszűnt füstölni. Jó idő múlva a gyászolók kijöttek a csarnokból és elől két temetkezési alkalmazott kis kézi „szentmihálylovon” vitte a koszorúval borított letakart fehér márvány koporsót, amely kb. 40 cm hosszú lehetett. Ezt behelyezték a krematórium körül épült falba, legipszelték és aztán egy kis tábla jön rá kiálló kis virágtartóval. Négy ilyen columbarium a négy sarkon derékszögben veszi körül a krematóriumot, a falában egymás mellett a sok kis névtábla kb. 30 cm a pincéje is columbarium. Ezután elmentünk híres emberek sírját megtekinteni. Legtöbbjén az illető mellszobra áll: Ingres, David, Corot, Daubigny, Gros. Egyszerű Hon. Daumier sírja, Delacroix-é egy magas sötét sarkophag, mellett Barryé szintén. Érdekes Géricault (1791–1824) sírja. A talapzaton a „Medúza tutajja” reliefben. Fönn a művész, fekvő helyzetben, palettával. Érdekes a feje. Még Falguière, Couture, Baudry sírját említem a festők közül (Corot Daubigny köv. egymás mellett, kissé odébb Daumier és Gros). Láttuk Musset és az egy kerítéssel körül foglalt egymás melletti sírját La Fontaine-nek és Molière-nek. Chopin sírján szomorkodó nőalak, és arckép medallion (csak virág) közelében Cherubini és olasz magyar nevekkel telefirkált magas sírköve Bellininek. Közben az eső alaposan nekiindult, és a fák alatt álldogáltunk, míg kissé alábbhagyott. (Elfelejtettem megemlíteni a főállén álló hatásos közismert Bartholomé féle temetőhöz szimb. szoborműt.) Metróval hazajöttünk és a Mizzi ablakából egy akvarellt és egy pasztellt rajzoltam. Oly sötét felhők borították az eget, sárgás fekete színűek, hogy félelmetes volt nézni. Pedig még csak eső sem esett belőlük. Este kis séta és a Pécsi Naplónak írt cikk feladása – és korai lefekvés.

Aug. 2. Hétfő. Reggel színes rajz a Cave-ről. Du. meg akartuk nézni a hangszer-múzeumot, de már zárva volt okt.-ig utána Macus-Mizzi Printemps-be, én haza. Fotografáltam egy érdekes utcát, és egy másikról színes rajzot csináltam. Este elmentünk a Comedie des Champs Elysées moziba. Szép modern hely, egész kis

színház. Legolcsóbb hely 8 Fr. de a mi felfogásunk szerint a legjobb helyen (a 40 Fr-os hely a legelső sor). A darabok kiválóak voltak. Előbb egy egész rövid szentimentális hülyeséget adtak, régimódi ruhában, csakhogy az ellentét a következő vadmodern darabbal kirívó legyen. Picabia, Man Ray, René Clair darabja volt. Ilyet még nem láttam. Megjelenik egy groteszk alak, gumifejjel, mely közeledik, távol., növeks., kisebbedik. Közbe össze-vissza házak, fényfoltok, egy táncosnő alulnézetben, lassítva. Egy céllövölde pipái, egy lebegő tojás. Egy fiatalember vadászpuskával szétlővi, egy madár repül ki belőle a lövő vállára. Háztetők, másik vadász észreveszi a madarat, az egész céltáblává változik, lő, a fiatalembert találja, aki meghal. Temetése, gyászolók a koszorúkból (amelyek fantasie kenyér és sonka) esznek. Gyászmenet leírhatatlan hatása: lassított film, gyászolók ugró, lebegő lépésben, hadonászva vonulnak. Groteszk gyászkocsi, teve húzza, egy torz Eiffel-tornyot kerülgetnek, vetét kifogják cirkuszba viszik, halotti kocsi elszabadul és rohanni kezd örült sebesen, gyászolók utána, rengeteg biciklista, valóban szédítő hajsza, rohanás, khaosz következik. Egymást keresztező képek ferdén, fordítva, egymáson össze-vissza felvillanó arcrészletek, hullámok alatt fordított fej szemei. Rettentő hullámvasúti zuhanások, amit mi nézők érezünk, már egészen belekábultam a vad hajzába, mikor koporsó legurul kocsiról, halott kiugrik belőle, sorba rámutat a gyászolókra, mire azok egyenként eltűnnek. Befejezés a szerzők vagy kicsodák néhány gesztusa föl és eltűnések stb. Hozzá nagyszerű vad zene. A másik darab egy 5 v. 6 felvonásos silhouette film volt, alakok mintha papírból kivágva. Ahmed herceg kalandjai varázslóval, repülő lóval, boszorkánnyal, sárkányokkal, szörnyekkel, csodás királykisasszonnyal, Aladdin lámpása, szellem stb. stb. Csodás trükkök, fényhatások, igazán pompás dolog volt. 9– $\frac{1}{2}$ 12-ig tartott.¹⁶

Aug. 6. Péntek. Délelőtt könyvek elszállítása (9 kg). Ebéd után Louvre. Megnéztük a görög és római szobrokat. A Salle Grecque az pompás, a korai görög szobr. finom példái. És a római arcképek sokszor nagyon érdekesek. 6 óra felé felkerestük Jicinsky Verát, tegnap jött haza Bretagneból lesülve. Jó kis műterme és szobáskája van. Sok nagyon finom képe sápadt ezüstös tónusokkal igen tetszett.¹⁷ Este Micinek segítettünk pakolni.

¹⁶ A Comedie des Champs Elysées a dada és a szürrealizmus rendezvényeinek legfőbb színtere volt. Gábor Jenő az intézmény mozitermében René Clair *Entr'acte* című 1924-ben készült filmjét, valamint Lotte Reininger *Ahmed herceg kalandjai* című, 1926-ban, Gábor Jenő párizsi tartózkodásának évében készült úttörő animációs filmjének egyik bemutató vetítését látta. (René Clair filmjének beazonosításáért köszönettel tartozom Szeredi Merse Pálnak.)

¹⁷ Vera Jičínská a prágai Művészeti Akadémián František Kysela tanítványa volt, majd Münchenben tanult grafikát. 1923-ban Párizsba ment, s Fernand Léger, illetve Achille-Émile-Othon Friesz magániskolájában ismerkedett meg a modern festői irányzatokkal. Párizsi művei az 1920-as években az analitikus kubizmus és a purizmus befolyását mutatják. A művész édesapja Jaroslav Jičínská (1870–1959) bányamérnök, később pribrami egyetemi tanár, egyetemi díszdoktor, 1913-tól 1930-ig bányaigazgató volt Pécsen. Az ő tevékenységéhez fűződik a Pécs vidéki szénbányászatnak a korabeli európai színvonalhoz igazodó korszerűsítése. Vera Párizsból többször meglátogatta Pécsen szüleit, tagja lett a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának, s 1927-től 1930-ig szerepelt a szervezet csoportos kiállításain. A Janus Pannonius Múzeum Képző- és iparművészeti osztálya a közeljövőben tervezi a művész alkotásainak pécsi bemutatását a Modern Magyar Képtárban.

Aug. 8. Vasárnap 10 után megebédeltünk és aztán a Louvre-ba. A hátralévő görög-római szobrokat néztük 12-ig, aztán a képtárba mentünk, ahol főleg a kora renaissance és a német-flamand XV–XVII. sz.-i festőket nézegettük. Aztán a renaiss. és a középkori szobr. 5-kor hajóra ültünk és 1 óras utazás fölfelé a Szajrán Meudon Bellevue-be, Klie Zolihoz. Szerencsére otthon volt. Kitűnő erkélyes lakása van, körül csupa park és villa. Megnéztem a dolgait, aztán elsétálgattunk pompás utakon egy nagy parkba, amelyet mély meredek fal vett körül. Innen csodás kilátás Párisra, előtérben vasúti viaduktok, gyárkéményerdő, villák, hátul az Eiffel nyúlik az égbe (innen látni csak rettentő magasságát), Szajna hidakkal stb. Egy kis vázlatot is csináltam. Visszamentünk Zoliékhoz, ahol finom töltőtpaprikás vacsorával kínáltak. Vacsora után Klári zongorázott és Ady-dalokat énekelt.¹⁸ 3/4 11-kor vasúttal haza. (Montparnasse-ig onnan Metró)

Aug. 12. Csütörtök. De. 10-kor utazás Le Havre-be. Érdekes sokat beszélő útitársnő. Szereti Petőfit. Jegyeinket nekiadtuk, hogy túlsúlyos csomagjait szállíthassa. Út eleinte egyhangú, de Rouen-től (átszállás) változatosabb. Le Havre-ba érve útitársnőnk elvezetett egy szerény olcsó szállóba (a „Zanzi” bár hotelje) ahol egy csinos tiszta szobát béreltünk 2 éjszakára (összesen 30 Fr-ért). Legelső sétánk a strand felé volt. Nagy kétalakos szobor a parton, aztán a tenger nyugat felé. Bár hűvös volt, sokan fürödtek (a nap sütött). Ragyogón színes volt minden a környező színes tetejű villák a ház falára festett óriási tarka plakátok, rengeteg tarka cirkuszos kocsiféle. És a strandon magán a végtelen sorai a pompás színű fürdő házacskák és sátraknak. Rajz. Finom gukkerünkkel sokáig gyönyörködünk (a Naptól ezüst módra csillogó tenger a hullámokkal játszó gyerekek és felnőttek, a távoli kis vitorlások, nagy hajók a láthatáron, a távoli hajók, melyeknek alsó részét eltakarja a horizont). Aztán elindultunk a kikötőkben körútra. Óriás gáttal medencékre osztott kikötőkben áll a hajók hihetetlen tömege. Piros, fekete, fehér színek pompásan hatnak. Óriás vitorlás úgy látszott, mintha az utcában állna. Pompás változatos képtéma mindenfelé. Egy színes rajzot csináltam hajókról. (szép színes uszályhajókat láttam a Szajrán a vonatból: piros, sárga, kék, fehér stb. színűek). Érdekes öreg rozoga házakat láttam, rengeteg fölcifrázott lebujszerű bárt, melyekben kifestett tündérek pompáztak, a bár mélyéből a nagydob puffogása hallatszott. Este 10 felé hazamentünk.

Aug. 13. Péntek. Reggel a Gambetta téren hajókat rajzoltam. De. séta a strandra, restiben ebéd, du. fürdés a tengerben. Fürdőköpenyeket váltottunk. Szép idő volt. Kis vázlatokat készítettem a sátrak közti életről. A gukkerrel néztük a távoli nagy hajókat. Este funiculaire-el felmentünk a hegytetőre, ahol pompás út mentén csoda előkelő villák nagy parkokban. Néztük a lámpák csillogását a tengerben, távoli fároszok fölvilágítását. Szép körúttal lekanyarogtunk a városba. 1/2 11-re hazaértünk. Nem aludtunk oly jól, mint tegnap, mert Macus az úszástól volt fáradt, engem meg álomban egy szúnyog megcsípett a hüvelykujjam tövében, földagadt és örülten viszkedett. Eleinte nem tudtam mi az, de mikor hallottam őket a fülemben füttyörészni, akkor tisztában voltam a dologgal. Hogy a für-

¹⁸ Róna Klára (Pécs, 1897 – Budapest, 1987) festőművész, Klie Zoltán felesége.

désre visszatérjek: közvetlen 12 után dagály miatt a tenger fönt van a kavicsos parton, ami kellemetlen. Du. a tenger visszahúzódik és pompás finom homokos a talaj, amely lassan mélyül és ekkor nagyon finom a fürdés.

Aug. 14. Szombat. Le Havre. Reggel esős időben kimentünk a kikötőkbe. Kissé ködös is volt, de délfelé gyönyörűen kitisztult. Színes ceruzával kikötőrészletet rajzoltam. Érdekes forgatható hidak a kikötőmedencék között. Du. fürdés a tengerben 7 óráig. Jó idő. Erős hullámozás. Vacsora után séta a 15-iki ünnepre felállított bódék között. Ragyogó ringlispílek, hinták (vörös malmos), céllövöldék, nyerő rulettek (madarak, tárgyak, bábok), de legpompásabb a 30 alakos céldobó bódé, irtó groteszk alakjával, akiket ha mellbe dobnak, hanyatt esnek, ha fejbe, akkor az vágódik hátra. Igen ügyes pasasokat láttunk, akik géppuska gyorsasággal dobták egymás után a labdákat, és mindig találtak. Egy helyen karikákat dobáltak a boros butéliák nyakára. Egy pasas 4 üveggel nyert. Általában igen kedélyes hangulat uralkodott. Éjfélig szórakoztunk a sok bolondság nézdegelésével.

Aug. 16. Hétfő, Le Havre. De. villanyoson felmentünk a „les phares”-okhoz, erődítések ágyúkkal. A Falaise tetején egy darabig mentünk, egy akvarellt csináltam. Visszatértünk pompás parkon át (hadihajó ágyúzása, a part visszafelelése) A Falaise alatt mentünk előbb jó töltésen majd köves-kavicsos parton. Ez magasabb szikláról, mely korallokkal és kagylókkal volt tele, elkezdtem egy akvarellt (tengervízzel festve), de a dagály hamarosan lezavart és a biztosabb helyen fejeztem be. Leírhatatlan soha nem érzett meleg volt. A levegő rezegni látszott. Ebéd után kínos várakozás a hőségben a fürdő előtt. Rengeteg fürdőzni akaró, mert ünnepnap van. Nagy nehezen $\frac{3}{4}$ órai szenvedés után fürödhettünk, ami nagyszerűen kárpótolt, mert a víz kiváló volt (de piszkos is). Este elsétáltunk a legsötétebb kikötőnegyedbe, ahol egyik bár és dancing a másik mellett volt. Mindenféle táncoló stricik, matrózok, kínaiak, rengeteg néger. A dancingok színes lámpákkal, füzérekkel díszítve, a zenekar leggyakrabban hegedű, benjogitár, harmonika, aki a lábával egyúttal a cintányéros nagydobot kezeli. A gyanús kinézésű sikátorokban piszok, gyerekek és házak előtt üldögél a ház népe. Mozgalmas élet mindenfelé: $\frac{1}{4}$ 11-ig néztük, aztán hazamentünk. Rajzoltam dancing előtt. De. séta a kikötőben.

Aug. 22. Vasárnap De. rajzolás (Petit Pont) Notre-Dame-t és St. Chapelle-t még egyszer megnéztük, körülsétáltuk a Notre-Dame-t. Egy fahídon mentünk át, mely mellett egy új híd készül. Ebéd után Louvre-ba készültünk menni. A hídról rengeteg földíszített, lobogózt hajót láttunk. Megtudtuk, hogy Paris átúszásáról van szó és regatta versenyről. Felmentünk a Louvre-ba, megnéztük a második emelet szép kínai, japán és francia impresszionista részét. Cézanne, V. Gogh, Degas, Monet stb. (forgatható grafikai dolgok). $\frac{1}{2}$ 4 felé lementünk a Szajnához. Az úszás igen érdekes volt. Este kivilágított csónakok, hajók, vízen úszó bengáli tüzek, végül nagy rakétázás. Szép volt az úszók hajózása az induláshoz, a vörös kabátos kürtösökkel. A nap kellemetlensége egy pénteken érkezett távirat, amelyet ma vasárnap még nem tudtam megkapni.

Aug. 23. Hétfő. A táviratról a postán nem tudtak semmit. Lehet, hogy a háziaszszony hallucinált. Csomagolás, érdeklődés vasúton, cipővásárlás, este $\frac{1}{2}$ 9-kor autón állomásra. Vonatban egy nagyhangú lármás beszédű költő, Mátray Ferenc szállt az autónkba, kitől Parisban 2 $\frac{1}{2}$ mill. koronát loptak ki a zsebéből, és aki egész éjjel erről beszélt, gesztikulálásával veszélyeztette a mellette ülők testi épességét. Nem lehetett tőle aludni.

Aug. 24. Úton Baselnél már reggel volt. Gyönyörű idő. Utat innen nagyon élveztük. Zürich felé mindenütt a rend és jólét látszott. Zürich a vonatból pompásan hat. Látszik, hogy itt több rend és tisztaság van, mint Párisban. A vonat a város házai közt halad. Színes zsalugáterek rengeteg virágos erkély, háztetőkön ruhaszárítás. A környék nagy távolságig csupa kert, park, szépséges villák, de még a legegyszerűbb kis házak is oly gondozottak, melyet még nem láttam. A további úton viszontláttam a zöldvizű nagy tavakat, tajtékzó patakokat, várakat, havasokat, nagy sziklákat és füzérszerűen csipkézett hegyeket. Tirol csodásan szép. Nagy hegyek tövén kis falvak különlegesen egyszerű tornyú templom, háztetőkön kövek, viadukt, mélyen alatta épületek érdekes felállásban. Emberforma szénaboglyák sorakoznak. Innsbruck hegyei most jobban látszóttak, mint idejövet. Lassan beesteledett. Inns-től erre most is rajzoltam. Éjjel, tömött kupéban rosszul aludtam, Bécs felé igen rossz közérzetem volt. Reggel 7-kor Bécsben voltunk.

Aug. 25. Bécs és Sopron. Autón a Südbahnhofra, és nemsokára indulás. Wiener Neustadtnál átszállás. Míg a továbbutazásra vártunk, újságot venni átmentem 2 pár vágányon átvezető úton a trafikhoz, ezért egy marha rendőr lebüntetett 2 schill. Igazi bambulás Sopronig, hova délben érkeztünk. Nem voltak otthon, uszodában voltak. Du. kis alvás, utána uszodában megbámulni a kis Aurélka kunsztjait. Este Neuhofban sörözés orosz zenekar, tánc és énekkel.

Aug. 26. Sopron. De. városban 11 óra felé uszodában ebédelés, fürdés, nagyszerű napozás. Öcskös Aurélkával produkált. Sietés állomásra, de korán volt, hát átmentünk Mihalovitsékhoz gitárt hallgatni. Igen mulatságos dolgokat énekelt. $\frac{3}{4}$ 8-kor vonatba ültünk, éjjel Nagykanizsán kínos várakozás $\frac{1}{2}$ 5-ig, aztán tovább utazás és $\frac{1}{2}$ 9-kor visszaérkeztünk Pécsre.

EGY PÉCSI TURISTA PÁRIZSBAN

Gábor Jenő (1893–1968) festőművész párizsi utazása

„Egy várost igazán csak az idegen,
a külföldi láthat meg, aki nem ismeri,
a pillanatnyi ihlet mély és bátor
felületességével. Bármely téren
akadály az alaposág. Aki valamit
túlontúl tud, az hallgat.”
Kosztolányi Dezső¹

Kassák és a *MA* folyóirat néhány tagja 1926. június 14-én este Párizsban, a *Société des Savantes* termében magyar közönség előtt előadást tartott, melyben „megkísérelték az egész párizsi magyarság összefogását”.² Gábor Jenő – útinaplója szerint – két héttel ezután, június 30-án érkezett a francia fővárosba. A korabeli művészeti élet ebben az időszakban már túl volt a Kassák képviselte avantgárd szociális tartalmú, a társadalom megváltoztatására törő, agitatív, politikai irányultságú izmusokon, s az *École de Paris* számos irányzatot és művészt átfogó laza csoportosulása jellemezte, melyben a korai avantgárd törekvéseknek már csak halvány, dekoratív formai jegyei maradtak a mondén nagyvárosi élet ábrázolására. Magyarországon 1924-ben alakult meg a KUT (Képzőművészek Új Társasága), mely az oldottabb, a naturalizmus és az absztrakció közötti figuratív, francia orientációjú festészetnek volt az intézménye, s amelynek Gábor Jenő is tagja lett. A Raith Tivadar szerkesztésében az 1920-as években Budapesten megjelenő *Magyar Írás* című folyóirat, melyben Gábor Jenő alkotásai, címlaptervei is megjelentek, ugyancsak a korabeli francia modernizmust tekintette példának.³ Bécs, majd Berlin után a magyar művészek ekkoriban keresték fel a művészet fővárosának és a nagyvárosi élet megtestesítőjének tartott Párizst. A később érkező Gábor Jenő így láthatta az utazó előzetes művészeti diszpozíciói alapján a várost: „láttam Párizst, de Kassákot már nem láttam”.

Az art deco stíluspluralizmusa elnyelte a politikai tartalmú művészi törekvéseket. Az 1925-ben Párizsban rendezett világiállítás, az *Exposition des Arts Décoratifs* hatására létrejött összefoglaló irányzatba, az art decóba olvadt bele egy hanyagabb kubizmus és konstruktivizmus a térsíkok stilizált kompozícióival, a vibráló színtelületek tört körvonalú, cikcakkos motívumaival, mely az autonóm képzőművészeti alkotásoknak éppúgy jellegzetessége volt, ahogy ugyanezek a stíluselemek az alkalmazott művészetekben, a design, a tipográfia és a divat, valamint a korabeli populáris kultúra világának reklámjaiként megjelentek. A korai avantgárdhoz képest a művészet itt már nem távolsága, nem kritikája, hanem – s ez jellemzi Gábor Jenő Párizsról készült képeit is a művész kismesteri habitusához, a hatásokat magas technikai és stilisztikai színvonalon készségesen befogadó rajztanári szemléletéhez

¹ Kosztolányi Dezső: *Európai képeskönyv*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 284.

² Kassák Lajos estje Párizsban. *Népszava*, 1926. június 26., 11.

³ A *Magyar Írás* folyóirat 1925. júniusi, szeptemberi, „karácsonyi” és az 1926. januári számainak címlapjain szerepelnek Gábor Jenő képei, illetve az 1925. januári számban két reprodukció, a *Tájkép* című olajfestményről és az *Aszfaltozók* című kőrajzról, az 1925. szeptemberi számban pedig műmellékletként egy litográfiája.

illeszkedve – mondén része, afirmációja annak a világnak, melyet ábrázol.⁴ Az útinaplójában említett híres áruházakban, a Lafayette-ben, a Printemps-ben tett házastársi látogatások és a képtárak, kiállítóhelyek „átfutása” ugyanannak a művészileg stilizált térnek a nagyvárosi élet meghatározta gyors átmenetei, s nem az utazó felszínes személyiségének, hanem egy korszaknak a jellemzői. Ahogy az art deco könnyedsége tartalmilag kiüresített formai jegyekre redukált, szórakoztatóipari múzeummá teszi az avantgárdot, úgy szalad végig a modern disztraktív művészturnista Gábor Jenő feleségével a Louvre termein, hogy napokra, órákra vagy pillanatokra bontva sebtében leltározza a művészettörténetet. A szűkséggéppen szétszórt tekintet stiliztikája a vibráló metropolisz szórakozóhelyein, az utcai ünnepek, a kávéházak, lokálok és bárók látványos zenés táncos mulatságaiban talál témákra. A látványosságok színes forgataga az, ahol az art deco jegyében téma és ábrázolási mód összekapcsolódik.

A nagyvárosi élet lüktető változatossága színpaddá alakítja a várost, s az utcabálok közönsége úgy jelenik meg a reflektorok fényeiben, akárcsak a revük görljei az éjszakai mulatóhelyeken. A Casino de Paris-ban töltött egyik estjéről Gábor Jenő így ír: „valami forgókészülékkel és több vetítógéppel a vetített fény szinte keresztveződik, forog vad színorgia, sokszor fekte háttér előtt. Az alakok tündökölnek (Dolly nővérek) meseruháikban, majd félárnyékba merülnek a padlón, mint egy legmodernebb festmény a színek összevisszasága.” A lámpafény a színes reflektorok szórakoztatóipari kelléke révén – melyekről a napló több helyén is említést tesz – *Színpadkép* című alkotásán geometrikus motívumokként tárgyasul, mely konstruktivista, kubista elemként megtöri a figurális kompozíciót. A reflektorfény a nagyvárosi ikonográfia részeként jelenik meg a kortársaknál is, például az ekkoriban Párizsban tartózkodó Vaszary Jánosnál (*Városi világitás; Morfinista*; 1930) vagy Scheiber Hugónál (*Pózbán*, 1926, *Cirkusz*, 1930).

A párizsi éjszakai élet fontos festői témája lesz Gábor Jenőnél – s élményeiről a naplóban is beszámol – a zene: operaelőadások, utcai zenekarok, valamint a korabeli szórakoztatóipar, a bárók és lokálok népszerű, egzotikus muzsikája, a jazz.⁵ „Este 11-kor Jockeybe. Jazz: zongora (pianínó fekete) sarkán jóképű magas fiú benjogitárral és egy jópofa néger nagydob stb.-vel. Sokat kiabált közbe, kimutatva halvány hússzínű száját és nyelvét.” Ez a zene, mely paradésan színes külsőség – bombasztikus megjelenési módja adekvát a harsány zenei tartalommal –, a párizsi popkultúra kirívó jelenségeként a kortársakban a képzőművészeti modernséggel asszociálódott, s az art decót „jazz-modernnek” is nevezték. A *Pesti Hírlap* egyik vehemensen felületes kritikusa 1924-ben a jazzt az avantgárd művészetéhez és a bolszeizmushoz, valamint „az asszonyi fényűzés tombolásához” kapcsolta.⁶ Azonban a jazztörténet a swing stílusnak ezt a korszakát, melyben az improvizáció háttérbe szorul, a melódiára, az egységes, homogén hangzásra, ritmizálási sémákra redukált, banális fordulatokra szűkített, kiszámítható, s inkább a show-ra, a revülátványosságokra butított muzsikát hanyatlásként értelmezi.⁷ A jazz ellenében „sweet” zenéről beszélnek, az amerikai swing elsekélyesedett, kommerciális változatáról. (Ezt az érzelgősen dallamközpontú jazzt hallhatjuk az 1920-as években Párizsban turnézó, majd ott letelepedő

⁴ „A francia expresszionista-kubista stb. hatás nagyon jól tett munkásságomnak és további fejlődésnek. Nem voltam stílus sovinizta, de eklektikus sem – csak a nekem testhezálló hatásokat mohón szívtam magamba” – Gábor Jenő önéletrajza, melyet 1966-ban a Janus Pannonius Múzeum részére írt, kézirat

⁵ Gábor Jenő, ahogy a pécsi Művészkör más tagjai, Molnár Farkas és Weininger Andor, maga is zenélt, kiválóan játszott gitáron. Felesége, Szamohil Mária zongoratanárnő volt. Otthonukban, a város egyik ismert polgári „szalonjában” felolvasásokat, szavalóesteket, kamarakonzerteket tartottak. Gábor Jenő és a zene viszonyához lásd Apor Eszter: Gábor Jenő művészetének zenei kapcsolatai, Szakdolgozat, ELTE BTK, Művészettörténet szak, 2009. (kézirat)

⁶ A száműzött jazz-band. *Pesti Hírlap*, 1924. június 6., 8.

⁷ Vö. Gonda János: *Jazz*, Budapest, Zeneműkiadó, 1979. 78–91.

Sidney Bechet szopránszaxofonján Woody Allen *Éjfélnél Párizsban* című filmjének kísérőzenéjeként is.) A jazz dekoratív egzotikumává lesz, így táncolhatóvá és képzőművészetileg ábrázolhatóvá válik. Ennek az édeskés hangzásnak a képi megfelelője a korabeli design és divatlapok világában éppúgy, mint a festészetben megjelenő nagyon tetszetős, dekoratív, a klasszikus avantgárd formáin lazító figurális ábrázolásmód, mely Tamara Lempicka művészetében éppúgy André Lhote inspirációjából született, akárcsak – talán a pécsi vonatkozású Vera Jičinska⁸ közvetítésével – Gábor Jenőnél.

Az art déco-ra figyelő, felkészült, ábrázolásra kész tekintet látta Gábor Jenő szemével Párizst. Mert hiába a spontán reakciók és a tiszta tapasztalat helyszíni naplójegyzetei és rajzvázlatai, a képet mindig a begyakorolt ábrázolási konvenció alkotja meg. „Az útról hazahozhatsz egy és más élményt, föltéve, hogy azok már akkor is veled és benned voltak, amikor otthon vonatra szálltál” – írja Kosztolányi.⁹ Mert – s ez az utazástörténet közhelye – bizonyos előzetes beállítódásaink, tanult sémáink, előképeink alapján látunk. Így aztán Gábor Jenő sem láthatott mindent, amit látott. A szürrealizmus és a dada rendezvényeinek egyik legfőbb színterén, a Comedie des Champs Elysées egyik estjén megtekintett modern filmeket csak mint a számos rendezvényt és mulatságot kínáló nagyváros ugyancsak „érdekes” eseményeit említi. A szürrealizmus vakfolt maradt Gábor Jenő számára, ahogy a párizsi művészvilág két legfontosabb helyszínén, a Rotonde és a Dôme kávéházakban pécsi barátaival ülve sem tudhatta, hogy kik ülnek a mellette lévő asztaloknál.¹⁰

Mert hiszen Gábor Jenő személyében – ellentétben a Párizsban alkotó, s hosszabb ideig ott tartózkodó számos magyar művésszel – nem az érvényesülési lehetőségeket kereső festőművész, hanem útikönyvvel a kezében a művelt, polgári turista, a *Bildungsbürger* utazott.¹¹ Útinaplója már nem első benyomásokat rögzít és értelmez egy ismeretlen világ-

⁸ Vera Jičinskáról ld. a *Jelenkor* folyóirat jelen számában, Gábor Jenő párizsi útinaplójához írt 17. lábjegyzetet.

⁹ Kosztolányi, i. m., 159.

¹⁰ A Dôme-ban és a Rotonde-ban: „Ivan Goll és Claire, a felesége, Tristan Tzara, Ozenfant, Léger, Antheil, az amerikai zeneszerző, Braque, Cocteau, Aragon, Seuphor, Paul Dermé, Chagall és még oly sokan bukkantak fel egyszer-egyszer.” Nádass József: *Nehéz leltár*, I. kötet, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 416.

¹¹ Így Gábor Jenő naplója nemcsak a művészetrajzok kontextusában (melyben az utazás a művészlét hagyományos attribútuma) értelmezhető, hanem az utazás társadalomtörténetének összefüggésében is. Az 1920-as években Trianonnal a magas hegyeit és tengerpartját – a turizmus két legfőbb célpontját – veszített ország lakói közül számosan utaztak külföldre. Mindezt a háború utáni gazdasági konszolidáció tette lehetővé, mellyel az utazók társadalmi összetétele is megváltozott. A korábbi, 18–19. századi gazdag polgári és arisztokrata kiváltságosokhoz képest szélesebb rétegek – a magyar polgári középosztályt jelentő tanárok, köztisztviselők, iparosok és kereskedők – számára lett elérhető lehetőség a külföldi utazás. Így utazhatott Gábor Jenő is rajztanári fizetéséből feleségével, Szamohil Mária zongoratanárnővel, s így találkozhattak Párizsban számos pécsi barátal és ismerőssel saját társadalmi közegükből. (Ennek az 1920-as évekbeli turista célú, az ország valutakészletét fájdalmasan érintő tömeges külföldre áramlásnak az ellensúlyozására születik meg a magyar belföldi turizmus intézménye és propagandája a Balatonnal a középpontban. Vö. Jusztin Mária: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall*, 2006. november, 26. szám, 185–208.) Gábor Jenő utazása ezért aztán nem annak a festőművésznek a hagyományos tanulmányútja volt, aki vázlatokat, képeket alkot egy idegen világról, hanem tekintete – bár a látványok finom mozzanataira festőművészként fogékonyabban – beilleszkedett a kulturális turista előzetes képekkel, prospektusokkal, bedekkerrel előre megtervezett és propagált pillantásaiba. A kulturális turista pszichológiai típusát, valamint a „szép és érdekes” látványokat érintő mozgásának foratókönyvét – melyet Gábor Jenő útinaplója is követ – ekkoriban alkotják meg a polgári tömegek számára. Ebben az *elrendezett térben* – Michel de Certeau *„Séta a városban”* elmélete alapján – a véletlen kitérők és találkozások résnyi helyei maradnak csak az utazó kreatív szabadságának.

Gábor Jenő naplója
Kosári Aurél tulajdona

Gábor Jenő feleségével, Szamohil
Máriával az 1920-as években

Rajzok Gábor Jenő párizsi vázlatfüzetéből. Kosári Aurél tulajdona

Párizsi utca kocsival, 1926
színes kréta, papír, 270x200 mm
Jelezve jobbra lent: Gábor 1926. VII. Páris
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
leltári szám: 71.147

Párizsi háztetők, 1926
színes kréta, papír, 267x203 mm
Jelezve jobbra lent: Gábor Páris 1926.
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
leltári szám: 71.150

A párizsi Jockey bár, 1926
színes krétarajz, papír, 20x26,7 cm
Jelezve jobbra lent: Gábor. 1926. VII. Párizs
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
leltári szám: 66.51

Párizsi utcabál, 1927
 vászon, olaj, 100x87 cm
 Jelezve jobbra lent: Gábor J.
 Magántulajdon

Színpadkép, 1926
 gouache, papír, 358x424 mm
 Jelezve nincs.
 A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
 leltári szám: 71.241

A párizsi Opera Comique-ban, 1926
 vászon, olaj, 52,5x69,5 cm
 Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1926
 Magántulajdon

Építkezés Párizsban, 1927
vászon, olaj, 84x74 cm
Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1927
Magántulajdon

Éjjel a boulevardon, 1927
vászon, olaj, 82x100 cm
Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1927
A Magyar Nemzeti Galéria tulajdona
leltári szám: 63.114 T

Kikötő (Le Havre), 1927
olaj, vászon, 74x85,5 cm
Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1927
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
leltári szám: 71.338

Le Havre-i matrózbál, 1927
olaj, vászon, 88x100 cm
Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1927
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
leltári szám: 63.742

Le Havre-i kikötő, 1927
 vászon, olaj, 77x88 cm
 Jelezve jobbra lent: Gábor J. 1927
 Magántulajdon

„Macus” és Gábor Jenő Le Havre-ban

Le Havre, 1927
 színes kréta, papír, 240x290 mm
 Jelezve jobbra lent: 1927. Gábor J. Le Havre
 A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
 leltári szám: 71.143

Tengerpart (Le Havre), 1926
 színes kréta, papír, 240x290 mm
 Jelezve jobbra lent: Gábor J. Le Havre
 A Janus Pannonius Múzeum tulajdona
 leltári szám: 71.148

ról, melyet először lát, hanem rövidítésekkel, tömondatokban regisztrálja az eseményeket és a látnivalókat, melyekre az útikönyvek és ismerőseinek úti élményei felkészítették. Az egyik utolsó pillanata ez az utazási napló hagyományos műfajának, mert ez is már csak személyes használatú memoriter, melynek leírásmódját a könyvecske kicsiny zsebfarmátuma is meghatározza, hogy aztán a film, a fényképezés, s a helyszínen minden részletét leíró útirajzok és turistaprospektusok, valamint az élmények villódzó gyorsasága alig hagyjanak helyet az utazó közvetlen benyomásainak. Van ebben a naplóban valami nagyon akart, anakronisztikus naivitás, mely ugyanúgy, ahogy a háború utáni minden addigi gazdasági tapasztalatot megcáfoló világválság után és a nagy válság előtt – az útirajzok régmúlt hagyományát követve – pontos kimutatást készít az utazás legapróbb költségeiről, mintha nemcsak magának tenné, ugyanúgy élményeit is tétélesen számba veszi. (Mintha a pénzkidadásokra figyelő takarékoság pedánsan könyvelő akribiája a látott dolgok aprólékosan jegyzetelt figyelmének a korrektívuma lenne.)¹²

Ez a forma elavult, nemcsak mert sokkal több ember számára elérhető a távoli helyszínek, hanem mert ma már sokkal „gyorsabban” utazunk, túl vagyunk a szűkszavú leírások vagy rajzvázlatok sebességén is, s a képek és valóságok összemosódó áramlásával mintha leválnának rólunk a saját tekinteteink. Ahogy Gábor Jenő írásában 1926-ban, az útinaplókban ma van valami erőltetett, s épp ezért hamis szubjektívizmus. Visszahozhatatlanságuk lehet jelenkorunk kritikája, hogy a saját életünkhöz való viszonyunk – hiszen az utazási napló az öntudat, az önismeret iskolája – igénytelenebbé vált, hogy átélt pillanatainkat már nem illesztjük leírásuk lassú újraéléséhez, és lehet, a rögzítés, megörökítés újabb technikáiból visszatekintve, egy műfaj, s vele egy életforma szükségszerű elavulásának melankóliája.

Gábor Jenő útinaplója egyszerre az utazástörténet, a turizmus, s egy jelentőségében – alkotásainak magas aukciós ára ellenére – eddig alig méltatott festőművész életrajzi dokumentuma.¹³ Publikálása, illetve a pécsi Modern Magyar Képtárban 2020 őszére tervezett *Gábor Jenő párizsi utazása* című kiállítás a művész recepcióját, életműve alaposabb feldolgozását szeretné elindítani.

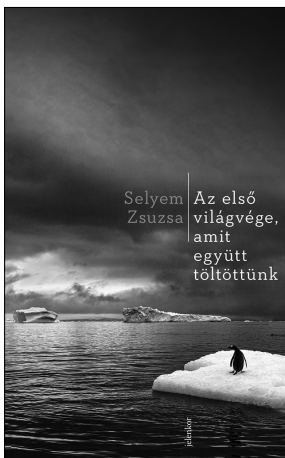
¹² A párizsi utazási naplót tartalmazó füzet – itt publikálásra nem kerülő – első része 9 sűrű oldalon tartalmazza az utazás pontos költségvetését.

¹³ A Gábor Jenő munkásságát feldolgozó művészettörténeti szakirodalom nagyon sovány: Hárs Éva: Gábor Jenő kiállítása, *Művészet*, 1967. május; Romváry Ferenc: Gábor Jenő (katalógus bevezető, Műgyűjtők Galéria, 1993); Pataki Gábor: Engedelmes közkatona?, *Új Művészet*, 1994/1.

MÉG A POSZTON IS TÚL

Selyem Zsuzsa: *Az első világvége, amit együtt töltöttünk*

Az idén tavaszra és nyárra tervezett könyves eseményeket markánsan formálta a maga képmására a pandémia és az új életformaként ránk köszöntő karantén: a fesztiválok és a bemutatók a világhálóra költöztek, fülhallgatós írók és kérdezők a közösségi oldalakon engedtek bepillantást szobájukba és könyvespolcaikra, az atomizált közönség pizsamában figyelt feszülten. Feltehetően olvasási szokásainkat sem hagyta érintetlenül ez az új helyzet, sokan olyan köteteket olvastak újra, amelyek a régmúlt járványait beszélik el, mások apokaliptikus víziók nyomába eredtek a képzőművészetekben és a filmben, s mintha a kényszerű bezártságban sokkal többen választották volna a könyveket az utazás és a társas kapcsolatok pótlásaként (kivéve azok, akik már korábban is így tekintettek a könyvekre). Selyem Zsuzsa új novelláskötetének megjelenését a karantén és a világszinten nyomasztó (bio)politikai-gazdasági helyzet groteszk aktualitással kísérte, amire a kiadói marketing, illetve az elsőként megjelent kritikák egyaránt reflektáltak, miszerint egyfajta „túlélési kézikönyvként” forgathatjuk, most, hogy valóságosan is átélhetünk apokaliptikus helyzeteket. A kötet címe már múltként kezeli a világvégét, az pedig, hogy azt elsőnek nevezi, a többes szám első személyű igealakokkal, nosztalgiát, otthonosságot, már-már intimitást sugall, amit – később a szövegek olvasása által is megerősítve – mindenekelőtt ironiával lehet kezelni. Az *Ars amatoriá*ból vett Ovidius-mottóban („Másokat gyönyörködtesse a régiek, / én annak örülök, hogy most születtem”) hasonlóképpen a világvégehez való viszony paradoxona kap hangsúlyt, ugyanakkor az idézet utólagosan más irányokból is értelmezhető. A kötetben ugyan nem központi téma a szerelem, a hiánya azonban mindig az érzelmi és testi kapcsolatok hatalmi viszonyokba torzulása miatt válik nyomasztóvá. Az Ovidius-paratextus tehát már ebből a szempontból is rendhagyó, hiszen nem egyszerűen kicsinyítő tükörként, jelmondatként vagy a hagyományhoz való viszony megszokott használati formájában jelenik meg, amit a novellákban felbukkanó számos más klasszikus (regény, vers, filozófiai munka, film, dalszöveg stb.) rontott vagy stílusteremtő eredményező idézése is megerősít.

A négy ciklusra osztott tizenöt elbeszélés szigorú rendezettségé határozottan megerősíti az egyes szövegek értelmezését, részben tematikus kapcsolódások, részben pedig a szereplők visszatérése által, ugyanakkor a kötetegész – olvasói hiányérzet nélkül – mégsem mutatja meg a szintézis lehetőségét, ahogyan az például Tóth Krisztina *Pixelében* tapasztalható. A Tillai Tamás által tervezett kötetborítót széthajtva a hátlapon csoportosuló pingvineket láthatunk, ahogyan az előlapon, az úszó jégtáblán magányosan álldogáló pingvintársukkal egymást figyelik. A kék, szürke és fehér színek az ember nélküli világot idézik, a klímakatasztrófa által már közel hozott tapasztalatot,

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
160 oldal, 2499 Ft

amelyben hétköznapi élménnyé válnak a félelem, az eleve lemondás, a felelősség áthárítása és a tagadás gesztusai. A létezés határhelyezeteire, az egzisztenciális kiszolgáltatottságra, a hatalmi fölényben lévők érzéketlenségére, a társadalmi berendezkedések (kommunizmus, később kapitalizmus) mindenkori amoralitására rákérdező novellák rendre különleges perspektívából szembesítik az olvasót a jól ismert kelet-közép-európai miliő otthonalanságával, amelyből csak egy-egy történet lép ki más földrajzi terekbe. Ez a fogalmi egybehangzás ugyanakkor sokszor teszi kiszámíthatóvá az elbeszélések világának megalkotottságát, s ha nem is jelenik meg direkt morális konklúzió az egyes történetekben, az olvasó kellőképpen kényelmetlenül érzi magát a játék lehetőségének hiányától.

A *Menekül* című első ciklus első darabja, az *Ugyan hová?* egy fiatal lány, Tilda nézőpontján keresztül mutatja be egy sikertelen szökés történetét, amely Romániából vezetne Magyarországra az embercsempészek segítségével a zöldhatáron, minden bizonnyal a rendszerváltás előtt. Az egyes szám első személyű elbeszélés hangneme a kötet más darabjaiban is visszatér: az odaértett másikhoz (hozzám, az olvasóhoz? az elbeszélő nem megjelenített társához?) való fordulás közvetlensége, beszédszerűsége „sztorizgató” jelleget ad a megszólalásnak, amit a csapongó történetvezetés, a kiszólások, az érzékletes képesség erősít. A groteszk humort („egy gyárilag lerobbant Dacia”, 9.) ugyanakkor a kiszámítható és túlzottan pontosított irodalmi utalásrendszer aláássa: „A tájat úgy képzeld el, mint amelyről a költő zúgolódott *A magyar Ugaron* címmel. [...] visszaszállítottak a nemrég elhagyott Pece-parti Párizsba, úgy is mint a Holnap városába” (12.). Az eleve elvetélt szökéskíséret („Megszökni, fiam? Ugyan hová?”, 17.) a Securitatén végződik, ahol az elbeszélés fókusza már átcúsúszik az egyik fiatal utasra, Simon Ádámmra, majd a rendőrök és a cellatársak által végrehajtott kínzásokra. A ciklus harmadik novellája, az *Az a napverte sáv* a perifériára szorultak, a láthatatlanok története, a nevelőintézetbe került, majd prostituálódott nőé, aki mintha egy szociográfiai gyűjtéshez tenne minden szegényt nélkülöző vallomást. Ha a cím nem mutatná azonnal egyértelműen, a novella első szavai („Kevertet kérek, pikolóval”, 25.), majd az ártírt és dőlt betűvel szedett intertextusokkal teleszótt utolsó szövegegység rögzíti, hogy az elbeszélés Petri György versének egyfajta inverze, vagyis a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* nőalakja jelenik meg benne énelbeszélőként, akit Petritől csak hangja, testrészei és a férfi undora által ismerünk. A férfi beszélő neve (Hell János) Selyem Zsuzsa novellájában suta játéknak tűnik, illetve a nagy Wittgenstein-közhelyi ironikus továbbírása sem elég erős: „Csak most inkább ahhoz vagyok közel, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Vagy ahhoz, hogy ha csak a semmi van, akkor inni kell” (29.). Az, hogy Teri „lírai te”-ként szólítja meg a hajdan gyengéden szeretett férfit (30.), hatásosan mutat rá a hagyományosan soha nem hallható másik hangjának létjogosultságára, az irodalmi hagyományok szokásrendjének elnyomó hatalmára. A kötet utolsó novellájában (*Szinte végtelen*) újra felvillan a Petri-vers emléke, az idézés ezúttal azonban inkább a súlytalanná koptatás és a kifogatás erejével hat csupán. A kötet több szereplőjét újra felvonultató Paradise Now fesztivál utáni posztapokaliptikus tablóban Marcel Moraru szeméinstallációkat fotóz: „Aztán kiválasztott a sok szemét közül egy horpadt Hell energiatalos bádogot, ide-oda rakosgatta, mérte a fényt, talált egy alig is észlelhető napsütötte sávot, ráhelyezte, és egy másik géppel lőtt róla egy portrét. [...] Csak az olyan helyzetek érdekelték, amelyekben a szereplők között semmiféle viszony nincsen” (150.). Az első ciklus utolsó darabja, a *Mu, a menekülő csillag* a Petri-parafrázishoz hasonlóan a hagyományosan elnyomott, elhallgattatott másik hangját szólaltatja meg a morális felelősségre vonás intenciójával. Főszereplője, illetve belső elbeszélője Sahrázád, akit a novella narrátora azonosnak mond a középkori arab mesefolyam bátor hősnőjével, a helyszín azonban már a szíriai háború egyik menekülttáborra, ahol asszonyok és kislányok szenvednek a háború kegyetlenségétől, és siratják el férjeiket, testvéreiket, fiaikat, meg nem született gyermekeiket. A kislányokhoz szóló altatómese klasszikus traumafeldolgozás egy bolyongó-keresgélő főhőssel, aki az Orion csillagkép egyik kis csillaga. Ő a Kis Kutya csillagképből a Nagy Kutya

csillagképhe vándorolva további meséket hallgat meg az emberi világ kegyetlenségeiről és az értelmes élet lehetőségeiről. A csillagok állapotokon keresztüli antropomorfizálása a mese csodás világán túl azonban amiatt is fontos, mert a kötetben a női hang marginalizáltságán túl itt jelenik meg először a nonhumán elbeszélő, ráadásul úgy tehát, hogy az élettelen, szervesetlen anyag szólal meg az elbeszélői hang folytonos továbbadásában (mesemondó nő – csillag – állat), miközben egyértelműen a gyermeki kívülálló ártatlanságát hangsúlyozza. A makrokozmosz és a mikrokozmosz egyedül a mesében kapcsolódik össze és válik az ember otthonává, majd ennek a pátusza is feloldódik az utolsó novella posztapokaliptikus látomásában: „Csináltam egy szitanyomatot pólóra, rajta Holbein Halott Krisztusa pózában a mikromakrokozmosz ember” (154.).

A ciklusok és a szövegek közötti szövevényes kapcsolatok felfedezésének az egyik lehetséges iránya az állati elbeszélők követése a harmadik ciklus (*Minden nesz*) négy novellájában. Az állati perspektíva a szerző előző kötetében (*Moszkvában esik: Egy kitelepítés története*, 2016) mindenekelőtt a groteszk erejével hat, ugyanis az antropomorfizálás mint ha kimerülne a beszéd képességében: ezek a narrátorok olyan urbanizálódott állatok, amelyek/akik idomultak az emberi civilizációhoz, de nem alávetettként vagy kiszolgálóként. Az egyik leginkább felforgató hatást az a „pompás nőtény cimex lectularius” (ágyi poloska, 72.) kelti, aki Beczásy István 1952-ben zajló kihallgatásának és vallomásra kényszerítésének narrátora – ebben a groteszk nézőpontban a megkínzó és a megkínzott egyaránt csak táplálék lehet, amelyben felszámolódik az ember erkölcsi lényként való elgondolásának lehetősége. A poszthumán nézőpont azonban nem érvényesül ilyen erővel az új kötet nevezett novellaciklusában: a címadó Hazárd Baltazár történetében Robert Bresson filmjének (*Au hasard Balthazar – Vétlen Baltazár*, 1966) számára beszéli el élettörténetét, azt az esetlegességet, amelyben az események véletlenszerűségének való kiszolgáltatottságot, a boldogság és a szenvedés kiszámíthatatlan láncolatát éli meg az emberek világában. A nagyon kevés párbeszéddel és hosszú hallgatásokkal dolgozó film néma szereplőjének megszólaltatása, a mozgókép szöveggé alakítása egyrészt hangsúlyossá teszi azt a hétköznapi hasonlatot, amely az élet elmúlását a film lepergésével szemlélteti, illetve azt a halál előtti pillanathoz köti. Másrészt azonban sajnálatosan szájbarágós lesz azáltal a novella, hogy a számár szenvedéseit az emberi nyelv és gondolkodás mediális közegébe helyezve egyértelműen morális és szakrális kontextusba vonja. A Dosztojevszkij *Félkegyelműjéből* származó mottó (Miskin herceg szavai a számárról, amelyet Bázalben hallott a piacon, s amelyhez egyfajta megvilágosodást, eszmélkedést köt) egyértelmű erkölcsi felsőbbrendűséget biztosít a novella főszereplőjének, aki egyébként Miskin néven szintén visszatér az utolsó novella látomásszerű világában: „Miskin? Így hívod a számarat? Mindig érdekelt *Az idióta*, de untam végigolvasni. [...] Jól jártatok, mert a végén ellaposodik: Miskin az orosz lélekről nyomja a dumát, majd megőrül, Nasztaszja Filippovnáat rendben leszúrja Rogozsin, Aglaja kalandor lesz, a többiek tengetik tovább szájalmas életüket” (153–154.). Így ifj. Holbein *Halott Krisztusának* fentebb már említett megidézése is mindenekelőtt Dosztojevszkij felől olvasható. Vagyis a festmény nem önmagában fontos, hanem Miskin híres felkiáltása miatt: „Ezt a képet! De hát ennek a képnek a láttára néme-lyik ember még a hitét is elveszítheti!” – erre az idézetre építi Julia Kristeva híres és sokat vitatott képelemzését, amelyben Dosztojevszkij személyes élménye alapozza meg a festmény modern istentagadásként és egzisztenciális megrendülésként való értelmezését. Selyem Zsuzsánál a Miskinre vagy akár ifj. Holbein festményére tett utalások egyfajta intellektuális közhelyként bukkannak fel újra és újra, amely játék tehát az utolsó novellában már kifejezetten fárasztóvá válik. Az állatos ciklus *Mielőtt szétszednétek* című elbeszélésében a Sahrazád meséjében felbukkanó damaszkuszi férfpár Patty nevű kutyájának történetét az ő szemszögéből olvashatjuk tovább, amelyben a háború elől menekülés és a szenvedésen való bölcs felülemelkedés kap hangsúlyt. A *Hangyák boldogságában* az erdei élővilág és az ember (humán, Kétlábú) hatalmi játszmákkal, kegyetlenséggel és a túlélés-

sért való küzdelemmel teli képei váltakoznak. A humanista világgép sokszoros megsértését és felszámolódását továbbíró Nietzsche-parafraíz keserű nevetésre ingerli az olvasót: „Istenről nem beszélek, halottakról vagy jót, vagy semmit” (109.).

Selyem Zsuzsa kötetének invenciózus – bár először inkább túlzottan szigorúnak tűnő – megszerkesztettségét és a novellák összetett értelmezési lehetőségeit mutatja, hogy a poszthumán nézőpont nem az állati nézőpontokat felkínáló novellaciklusban jelenik meg a leghatásosabban, hanem az utolsó, *Le és fel* című egységben. A kötetzáró novellára (*Szinte végtelen*) már többször utaltam, a korábbi szereplők némelyike a Paradise Now utáni szelektív szemégyűjtés során, egykori státuszuk és/vagy szellemi képességeik hiányában találkozik újra. Bár a Margó Fesztivál online beszélgetésében a szerző és a kötet szerkesztője (Nagy Boglárka) ezt a szöveget úgy emlegették, mint amely „kimentí” a szereplőket a klímakatasztrófával, hatalmi erőszakkal sújtott világból, úgy vélem, hogy az olvasó számára egyáltalán nem olyan könnyű a kötet világából kilépni a groteszk humorral megteremtett, a racionális téren és időn kívül szorult történettel. A szereplők lelassulnak, szinte vegetálnak a baljósan elcsendesedő, értelmes tevékenységet nem kínáló világban. A ciklus *Mea maxima* című darabjában ismét Tilda az elbeszélő, aki az egyetemi éveiről anekdotázik, köztük a Marcel Moraru által tervezett, majd bemutatott projektről, Tolnai Ottó alteregójára-regényhősére hommage-szerűen utalva: „Valamikor a T. Olivér-féle Sírás Tanszék szerény előmenetelő hallgatója voltam” (136.). A férfi „éppen az elektronika és az élővilág fúzióját fejtegette, különös tekintettel a posztanimál mibenlétére” (138.), majd az elkészített installációt a *Digital Interactive Arts* kiállításon mutatja be. A férfi megszállottsága és tervei parodisztikus fénybe állítják a kortárs képzőművészetet és egyébiránt a poszthumán művészeti-gondolkodói jelenségét, ahogyan az aloe verákba elektródákat szúr, amelyek az emberi érintéseket egy keverőpultba továbbítják, s az emberi-növényi-gépi interakcióból zene hangzik fel – a művészt természetesen növénykínzással vádolják. Élet és halál határáról, fiziológiai és filozófiai vetületeiről, az emberi létezés molekuláris szintjéről elmélkednek az *Egy sötét pont a fehér sávon* gondolatfutamai, amelyek az elbeszélő fejében gomolyognak sielés közben, mindez pedig más dimenzióból engedni szemlélni az emberi létezés bonyolultságát – esetenként haszontalanságát.

A novellákat egyértelműen a kortárs társadalmi-politikai-ökológiai-művészeti jelenségek szövik át, azonban nem a realizisztikus ábrázolás szándékával, sokkal inkább a groteszk szűrőjén keresztül, ami jellemzően megakadályozza a súlyos etikai problémák didaktikus részletezését. A *Három árva szurikáta* címet kapó második ciklus a tömegmédiából ismert képekkel és helyzetekkel operál, az üres párbeszéd, a rontott nyelv és az értelmetlen bölcselkedések megdöbbentő erővel tudják érzékeltetni az emberi kapcsolatok dehumanizáló karakterét. Hogy a novellaciklus címét csupán a jó hangzás indokolja, vagy érdemes mélyebb értelmet keresni benne, nehéz eldönteni, érdemes azonban azt hangsúlyozni, hogy a szintagma *A tökéletes fotó* című elbeszélésben a három, művésznevet (beszélő nevet, álnevet) viselő figura hasonlata, akik egy fesztivált mulatnak végig, és szinte kényszeresen keresik, hogyan érezhetnék minél jobban magukat a külsőségek és az élvezetek hajszolásában. A Caesaria Winner nevet választó elbeszélő a verekedésbe torkolló, rendőrorson végződő utolsó éjszakára a „saját tervezésű, metahistorikus horrorszerkóját” (77.) veszi fel, s az események pikareszk jelleget öltő sorában az öltözködés, a smink, a másik megfigyelése, a folyamatos fotózkodás kap hangsúlyt. Az értelmetlen, de mégis magától értetődő agresszióból kibontakozó verekedés leírása a testek mozgásával és egymáshoz kapcsolódásával szinte pszichedelikus élményt kelt, mintha egy tánckoreográfia leírását követné az olvasás. A *Már csak két perc* című novella az elbeszélő és az édesanyja Pozsonyba tartó utazását kíséri végig, miközben a narrátori reflexiók a gyermekkori emlékek és az 1947 óta az atomtudósok által megalkotott szimbolikus óra, a világvége bekövetkeztét jelző, úgynevezett Doomsday Clock körül forognak. A vegán étteremben való étkezés, a papírpoharas kávé, a Teslával való közlekedés csupán a környezettudatosság illúziója, hiszen az utazás

közben több állatot is elgázolnak, aminek oka az édesanya figyelmetlensége és a gyermeke paranoiája a világvégejelöltek tudományos meghatározása miatt. Az ökotudatos viselkedés elégtelenségét, a technikai civilizáció biztos pusztulását érezteti *A tökéletes fotó* egyik éjszakai jelenete is, amelyben a fesztiválra repülővel érkező elbeszélő a következőképpen vélekedik a környezetvédelemről: „A szokásos, dülöngélő éjszakai helyváltoztatókon kívül itt is elektromos rolleresek száguldoztak savanyú pofával, ökomorális fensőbbsegítudatuk keveredett zavarodottságukkal, hogy micsoda kétlábú, kiszámíthatatlan lények cammoghatnak az ő catwalkjukon. Na ja, mi meg őket utáltuk. Volna, ha nem osztom meg kis csapatommal nézetemet, miszerint még mindig jobb, mintha az autójukkal csesznék a klímát” (75.). *A Bibi halállistája* ismét Tilda elbeszélése, aki egy balatoni vitorlázón tölti a napot és az éjszakát Frenk „új csajaként” a férfival, továbbá Bibivel és néhány „hatvanpluszos fölékszerzett férfival” (43.). Bár a hajón zajló jelenetek akár zavaróan ismerősek lehetnek a tavalyi önkormányzati választások előtt kirobbant botrányból, a novellában nincs nyoma ennek a szálnak, ugyanakkor az olvasás szükségképpen asszociál a médiát bejárt felvételekre. Tilda narrációja amiatt rendkívül megrázó, mert szinte szenttelenül ad számot a rajtuk esett „természetes erőszakról”, hiszen a férfiak úgy tekintenek rájuk, hogy bárki és bármikor kielégítheti rajtuk testi vágyaikat az alkohol és a drog hol felpörgető, hol letaglózó hatásának váltakozásában. A két nő fecsegésnek induló, de vitába forduló beszélgetése Bibi azon bölcsességéből indul ki, miszerint a gyermek fogantatása sosem véletlen, hanem kell hozzá valami mély egymásra hangolódás. Ezoterikus bölcsességei a sorsról, a sebekről, a jó és a rossz dolgok behívásáról tiltakozásra készítetik Tildát, aki az ember testi meghatározottsága, illetve szabad akarata mellett érvel. Mindkettejük elviseli azonban a kényszerítést és az erőszakos közösülést, amit azután Tilda a következőképpen kommentál: „A kesztyűstől olyat kapok, hogy eszméletemet vesztem, s mire magamhoz térek, a vitorlás újra békésen siklik a tavon, fölöttünk a csillagos ég, alattam a szürkésfehér tócsa” (49.). A Kant-parafrázis a közismert Kant-idézetrel együtt sokféleképpen, de minden bizonnyal csak túlmagyarázva és moralizáló intelmekkel telve lenne csak kifejezhető: az olvasó számára ugyanakkor letaglózó erejű az allúzió, illetve az idézés kisiklatása. *A Villán túl* című novellában Bibi a narrátor, Tilda azonban már csak mellékszereplőként tűnik fel abban a valóságshow-villában, amelynek mindketten lakói, többek között Ramónával, a YouTube-er szakáccsal és Yvette-tel, Balmazújváros gimnáziumi szépségkirálynőjével. Az elbeszélés harsány, sztorizgató, nagyot mondó beszédfolyam, amely egyszerre a tévés reality-műfajok paródiája és groteszk társadalomrajz. A „kinek volt nyomorúságosabb gyerekkora” tematikájú vetélkedőben való megmérettetést a vagy-vagy játék követi, amelyben azonnal dönteni kell: „új a nap alatt (van, nincs), lenni (vagy nem lenni), én (vagy Yvette)” (67.).

Selyem Zsuzsa novelláskötete nehéz olvasmány, többek között azért, mert minden szövege nélkülözi a klasszikus novellaforma kényelmes szabályait. Az egyenetlen színvonalú textusok csoportosítása és a visszatérő szereplőkkel való játék bizonyosan segítenek az olvasó figyelmének fenntartásában és kifinomultabb működésében, a szövegek közötti kapcsolatok pedig ezeken a biztonsági szálakon túl is működésbe lépnek. A kulturális allúziók, intertextuális játékok, parafrázisok, parodisztikus szöveghasznosítások, filmes és képzőművészeti referenciák nem csupán a ráismerés fölötti öröm erejével hatnak, még ha esetenként túl is terhelik az olvasást. Kirajzolódik belőlük ugyanis egyfajta ismerős (poszthumán) bölcsesség, ami látszólag természetesen viszonyul ahhoz a tényhez, hogy az ezredforduló utáni két évtized a civilizáció történetének új, ismeretlen és félelmet keltő korszaka, amelyben a felelősség terhétől ódzkodva élünk, és amelyben minden félelem és erkölcsi megfontolás ellenére lassan otthonosan érezzük magunkat.

JELENETEK EGY SZERELEMBŐL

Szilasi László: *Kései házasság*

Szilasi László új regénye Vajda Ilma és Gavenda Péter (Gerenda) egymással töltött perceinek és egymás mellett leélt életének története. A könyv rövid, három-négy oldalnyi fejezetekből épül fel, amelyek a megismerkedés és a jelen, vagyis az 1964 és 2019 közötti évek jeleneteit rajzolják meg. Az első és az utolsó, 2019 nyarán játszódó fejezet adja a regény keretes szerkezetét, és fogja közre az egyes évek történéseinek mozaikos, de alapvetően lineáris elbeszélését. A kerettörténetben Vajda Ilma, a vízügyi szakközépiskola nyugdíjas tanára az árpádharagosi fürdőben találkozik barátnőjével, Wohlmuth Smacával, és ússza hosszait a nagymedencében. Az úszás ebben az esetben szorosan összekapcsolódik az emlékezéssel: ahogyan arról a nyitófejezetben értesülünk, „az úszást pedig télen-nyáron arra használta, hogy a víz felszíne alatti suhanás másodperceiben szaggatottan és szigorúan végiggondolja az életét” (8.). E „szaggatott” és „szigorú” töredékekből épül fel a személyes, elsősorban párkapcsolati mikrodrámák sora, amely révén nemcsak a főhősök életének rejtett zugaiba nyerhetünk betekintést, hanem a történet mögött meghúzódó idők és terek krónikája is megnyílik az olvasó számára.

Bátran állítható, hogy a *Kései házasság* Szilasi eddigi leginkább letisztult munkája. A korábbi regények poétikai összetettsége nemcsak az értelmezés lehetséges útjait nyitotta meg, de gyakran az olvasók értetlenségét is kiváltotta. Így történt ez a *Szentek hárfája* kulturális referenciákkal túlsúlyolt szövegterében, vagy éppen a *Luther kutyái* műfaji sokféleséget mutató betétei esetében. Az új regény abban különbözik elsősorban a korábbiaktól, hogy Szilasi nagyon takarékosan bánik a rá igen jellemző betoldásokkal, narratív kitérőkkel: a most választott szerkezeti megoldás és a történet lineáris íve megköveteli a feszes narratívát. Ez pedig összességében nagyon jól tesz a kötetegésznek.

Kitekintések természetesen ebben a kötetben is vannak, azonban fontos, hogy az egyes évekhez kapcsolódó történelmi kulisszák nem válnak öncélúvá, hanem a korfestés magától értetődő részeként funkcionálnak. A történelem cselekménybe ágyazása szerencsére nem didaktikusan történik: a regény nem tűzi ki célul a totalitást, nem akarja mindenáron lajstromba venni a legfontosabb eseményeket, csupán felviláglant az egyes évekből egy vagy több izgalmas momentumot. Egyaránt helyet kapnak természeti jelenségek és az azokra adott emberi reakciók (az 1999-es napfogyatkozás), magyar és egyetemes történelmi utalások, valamint olyan események, amelyek a világpolitikát kapcsolják össze a hazai történésekkel (Fidel Castro magyarországi látogatása). Ezek a háttéresemények nem tolatkodóan, egy mindentudó narrátor túltengéseként jelennek meg, hanem mintegy korjelzőként szervesülnek a történetben. Jellemző idézet például a *Cigánypecsenye* című fejezet egyik, a Fehér Galamb kisvendéglőt leíró mondata: „A balassagyarmati túszerdráma évében ez volt Ilma és Gavenda közös helye” (33.).

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
192 oldal, 3299 Ft

A történelemhez hasonlóan a regény jellegzetes helyszínei is fontossá válnak: bár a *Kései házasság* intencióját tekintve nem városregény, Szeged és Árpádharagos ikonikus terei hol a történet fősodrában, hol pedig háttérként, de valamiképpen mindvégig helyet kapnak. Fókuszba kerül többek között az imént említett vendéglő vagy a főszereplők megismerkedésében fontos szerepet játszó és később is visszatérő szegedi Dóm tér. A környezetfestésben szerepet játszó terekre pedig jó példa lehet az a Pál-malom, amely a békészsabai István-malommal azonosítható viszonylag problémamentesen („A Pál-malom tornya egyébként azért volt füstös, mert 2019. május 21-én leégett”, 192.).

Hasonló szerepet kap a városterek közötti mozgás, elsősorban a Szeged–Árpádharagos vasútvonal köztessége. A vasúti utazás ismétlődő motívuma a változást és az állandóságot szegezi egymásnak. Az állomásnevek vissza-visszatérő felsorolása a menetrend változatlanlanságát állítja szembe a mindennapok és a magánélet váratlan fordulataival. A mobilitás és a mozdulatlanlanság dilemmáját azért is érdemes kiemelni, mert meghatározó szerepet játszik a történet alakulásában és a szereplők jellemében egyaránt. A családi akaratból Árpádharagoshoz láncolt, egyetemi karrierjét feladó Ilma és a külföldi kiküldetésekre is gyakran utazó Gerenda ellentéte mozgatja a szövegegészt. Az ominózus utolsó kirándulás azonban – kényszerű módon – közös nevezőre hozza, közös otthonmaradásra ítéli a két figurát. A szereplők ekkor már túl vannak az egyéni mobilitást lehetővé tevő autó és motorbicikli eladásán, az ellopott és soha meg nem talált biciklik pedig a teljes bezárulás egyszerre konkrét és metaforikus lenyomatát képezik, motívált ellentétet generálva az Orient expressz szerelvényének fejezetbeli feltűnésével. „Belekényszerültek Árpádharagosba. A városba, amit voltaképpen egyikük sem szeretett igazán” (161.).

Egy rövid utalás az évtizedek során bekövetkező társadalmi változást, a tanyavilág eltűnését is képes megragadni: „Hódmezővásárhely, Székkutas, Orosháza, Csorvás, *Fürjesen nem áll meg, mert onnan kihalt a tanyavilág, Árpádharagos*” (160., kiemelés tőlem, Sz. M.). A tanyavilággal és lakóival kapcsolatos érzékenység egyébként nemcsak itt mutatkozik meg, hanem a *Csizma* című, különösen erős fejezetben is, amelyben Gerenda édesapjának haláláról és „életének utolsó szörnyűségéről” (70.) ad hírt a narrátor. „Szomszédok nincsenek. Folyó víz, gáz, villany nincs. Régen volt egy tanyaközpont, de megszűnt már a bolttal meg a kocsmával együtt. [...] A ház rogyadozott. A plafonig fölpenészedtek a falak” (71.).

A regény narratív megoldásait illetően elmondható, hogy a szerző alapvetően a különböző hangok polifóniájával operál: az onnipotens narrátori hangot kiegészíteni, árnyalni hivatott időnként egy idézet (egy feljegyzés, brosúra, vagy éppen Biblia-részlet), ennél is gyakrabban pedig egy-egy dőlt betűs rész, amely Vajda Ilma vagy Gavenda Péter monológjait tartalmazza. Az alapötlet bármennyire is jó, a megoldás csak részben tűnik működőképesnek, elsősorban azért, mert a különböző tipográfiai megoldással jelölt szövegrészek sajnálatos módon mindvégig ugyanannak a hangnak a lenyomatát képezik. A szereplő jórészt ugyanúgy beszél, mint a narrátor, így nem érzékelhető érdemi különbség a szólamok között. Ugyancsak problematikusnak tűnik helyenként az egyes figurák megrajzolása, elsősorban az árvízügyes tanárnő és az edző-testneveléstanár gondolkodása, amely nagyon gyakran inkább a humán tudományok iránti elkötelezettséget, bölcsész beállítottságot feltételez, mint természettudományi vagy sportbéli jártasságot.

A történet vezetése éppen a deklarált mozaikosság miatt nem vállalkozik minden szereplői motívum megragadására. Az elbeszélő a legtöbb esetben csak rögzít, nem kommentál, Gavenda Péter gondolataiba csak ritkán, kevés monológja, de jellemzőbben Ilma vagy az egyes szám harmadik személyű narrátor tolmácsolása révén láthatunk bele. Nem ismerjük Gavenda Péter első, Dragossy Zsuzsával kötött házasságának motívumait, de ennél is beszédesebb, hogy a soha nem múló, sok várakozást és lemondást implikáló Gerenda-szerelem magyarázatába sem bocsátkozik egyik elbeszélő sem: „Nem a tulajdonságok döntik el, hogy illenek-e ketten egymáshoz, hanem a szerelem, bármi legyen is szerinted az” (186.). A regény érdeme, hogy az olvasóra bizza annak eldöntését, a két

ember kapcsolatát miként interpretálja. A szerelmi történet „szépségének” megítélése ket-tős: Ilma tettei, gesztusai érthetők önfeladásként, de érthetők az élethosszig (és azon túl is) tartó szerelem példájaként. „Én nem gyászolom Gerendát. Én vele élek. [...] Ez van, drága Smacám” (186.). A regény legalább ilyen lakonikus szentenciát fogalmaz meg a múlttal, a nosztalgiával kapcsolatban is: „tényleg az a helyzet, hogy a múltnak néha semmiféle ér-telme nincs. Nem jelent semmit” (159.).

A regény ugyanakkor, vitatható megoldásaival együtt is, nagyon is sok jelentést, érte-lemlenhetőséget hordoz, sokat mond szabad akaratról és helyzetekbe való belesodródásról, két ember szerelmi viszonyának finom dinamikájáról, valamint a 20–21. század magyaror-szági mindennapjairól. Aki átélte, annak nosztalgia, aki nem, annak történelem: így vagy úgy, de a *Kései házasság* szövegfolyama kikerülhetetlenül magával ragadja az olvasót.

HIRDETÉS

ZSOLNAY NEGYED

szept
17
20⁰⁰

BALÁZS ELEMÉR GROUP

„DUPLA 20” 20 ÉVES A BALÁZS ELEMÉR GROUP
ÉS 20. ÉVADÁT KEZDI A METRONÓM JAZZ KLUB

e78.hu

MOL

n3

PÉCSI SÖR
PRÉMIUM LAGER

PAPPAS*
KLASSZISOKKAL VEZET

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

SZAKÁLLAS NOVELLÁK

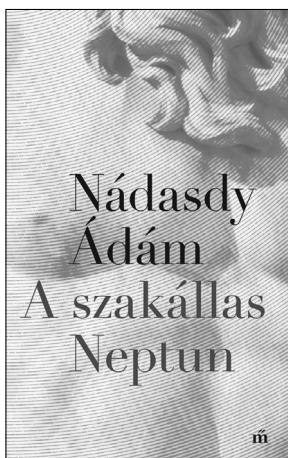
Nádasdy Ádám: *A szakállas Neptun*

Nádasdy Ádámot termékeny nyelvészként, költőként, műfordítóként és esszéistaként ismeri a nagyközönség. Az elmúlt években is számos műfordítása és egyéb írása mellett jelent meg a *Jól láthatóan lógok itt* (2019, Magvető) című verseskötete és a *Milyen nyelv a magyar?* (Corvina, 2020) című ismeretterjesztő munkája. Kevésbé ismertek novellái, amelyek többek között a *Mások* folyóiratban jelentek meg. Ez a hivatalosan 1991-től bejegyzett periodika – ha úgy tetszik – új kezdet volt a magyar LGBT-közösség számára. Egyre elérhetőbb formában adta közre a közösséget érintő híreket, riportokat, apróhirdetéseket, információkat és programokat. Mindemellét jelentős teret biztosított meleg tárgyú könyv- és filmkritikáknak, ajánlóknak, fordításoknak és eredeti prózáknak. Az itt megjelent novellákból válogat össze Nádasdy és dolgoz át tizenkettőt *A szakállas Neptun* című kötetben.

A fülszöveg nem rejt véka alá, mivel áll szemben az olvasó; sőt, igencsak erős kijelentést tesz: „Nádasdy Ádám novelláiból megtudhatjuk, milyenek a melegek: éppen olyanok, mint bárki más”. Örömteli, hogy ma már bátran rá lehet írni egy kötetre, hogy melegkről szól, mégis vegyes érzést kelthet, hogy így konceptualizálja önmagát a gyűjtemény – mintha a saját csapdájába esne. Egyrészt jogos felvetés lehet, hogy ezt érdemes előrebocsátani: akit nem érdekel a téma, az ne foglalkozzon vele. Viszont ezt az erős üzenetet épp a fintorgókhoz kellene eljuttatni. Másrészt már a paratextusból úgy tűnhet, hogy a kötet nem akarja „úgy általában” szépprózaként pozicionálni magát: meleg tárgyú prózaként olvasandó. Ahogy a kritikában manapság szerencsétlen kifejezésnek tartjuk a „nőíró” kifejezést, amely mindig némi megkülönböztetést, másfajta figyelmet és kritikai megközelítést sejtet, a kötet ezzel ugyanúgy megkülönbözteti magát, bár épp azt szeretné mondani, a melegek olyanok, mint bárki más.

Feloldhatatlannak tűnnek ezek az ellentétek, amin nem segít a folytatás: „Mindeközben olyan kalandokba keverednek, amelyekbe mások nem”. Valóban ez jellemző a történetek többségére: a bonyodalmat vagy a karakterek frusztrációját ez a megkülönböztetés és ráolvasás, vagy ezek veszélyesnek tűnő lehetősége okozza. És amint előbújásra vagy annak küszöbére kényszerülnek, hiába terveztek másképp cselekedni vagy felszólalni, a „kimenetel” már nem az ő kezükben van. Mindennek ellenére próbálnak a novellák ügyesen lavírozni az ellentétek között, hogy az irodalom univerzalitását kihasználva általános emberi érzelmekről és létről írnak.

A kötetet nyitó *Angol keringő* kiváló és megfontolt választás első novellának. Két tizennyolc éves kamasz próbálja megérteni felnőtt testi vágyait, de gyerekesen tudatlannak tűnő érzelmeit egymás iránt. Különösen hatásos az ő szájukba adni a kérdéseket, amelyek buta sztereotípiáknak tűnnek: lehet-e

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
192 oldal, 3299 Ft

egyáltalán két fiú között romantikus szerelem; melyikük a fiú, és melyikük a lány a kapcsolatban; hogyan működik a „férfias becézés”. Legutóbbi kedvesen felvezeti Nádasdy meleg novelláinak gyakran visszatérő elemét: a két fiú közti bensőségességet és bizalmasságot főként a beceneveken keresztül ismerik fel a nem meleg karakterek az olvasóval együtt. A következő novella szereplői pár évvel idősebbek, mégis igazi fiatal felnőtteként viselkednek. A történet szinte már sablonosnak mondható a kilencvenes években divatos queer-elméletek ismeretében: a főszereplő egy szerelmi háromszög egyik csúcsaként ismeri fel gyengédebb érzelmeit egy másik férfi iránt, amikor megugorhatatlanná válik számára a címadó „magas léc”, a barátnője iránti férfiúi kötelessége. Ugyanerről a korosztályról szól az *Adnál tüzet?* is. A novella elején először tűnik ki a szövegek kellemes jellegzetessége: egy-egy bekezdés erejéig Nádasdy olyan filmből illő képek és megkomponált jelenetek ekfrázisát szövi az elbeszéléseibe, amelyeket egy fotográfus is megirigyelne. Itt humorral is párosul, ahogy az egyik szereplő, Aranka szerencsétlenkedik a temetőben. A meleg szál részletezésével azonban erősen túlterhelte válik a novella, minden felsejlő humor ellenére. Győző – Aranka előítéleteitől félve – rejtegeti párját az akváriumhoz hasonlított szobájában. Az elbeszélés hangulata egy borderline betegéhez hasonlítható, ahogy az előbújás kétségeit és a kapcsolat kellemességét próbálja egy térben összehangolni, ideértve mind a történet helyszínét, mind a novellát.

A negyedik, a *Vár a századosom* című novella talán a legjobb példája annak, hogy miként keverednek a melegek olyan szituációkba, amilyenekbe mások nem, miközben olyanok, mint bárki más. Csupán egy mondatba sűrítve ügyesen felhívja a figyelmet erre a szerepre: „Sose jutott [Géza] eszébe, hogy a rendőrnek is lehet élete meg dolgai”. A magyar fiú (később a nevekkel való játék kedvéért: *gay-za*) Londonban botlik bele a rendőrbé, aki készségesen segít neki megtalálni a közeli melegbárt. S mint kiderül, a műszak után a rendőr is oda igyekszik. Géza izgatottan várja a randevút, amely rövidre sikeredett: csak egy gyors italra hívja meg a rendőr a magyar fiút, mert otthon várja a párja. Nincs lehetőség kettejük között többre. De érdekes módon nem a monogámiához való ragaszkodás miatt, hanem – mint kiderül – a rendőrnek valóban vannak dolgai: párjával az AIDS-szel küzdenek. Eddig a novellák szinte programszerűen mennek végig a meleg irodalom gyakori témáin: kamaszkori szerelem, szerelmi háromszög, előbújás, AIDS-narratíva. Az utolsó ilyen novella a *Haladási napló*, amely a programszerű benyomást oldva egy másik elbeszélési technikával, elkülönült napi epizódokra bontva dolgoz fel egy szintén gyakori felállást, egy idősebb férfi és egy fiatal fiú *erastes/eromenos*-jellegű kapcsolatát. Így a számos becenevű megjelenése mellett tényleg naplószerűen követhetjük végig, miként halad egy ilyen kapcsolat.

A *Családban marad* című novella Ambrus történetét meséli el. Bár nem ő az elbeszélő, a gondolatai gyakran ad hoc jelleggel direkten szólalnak meg. A zúros családi élethelyzetből jövő fiú, akit zavar az anyja házasság szeretője, Csabi bácsi, megismerkedik vidéken Csabással. Nem árulok el nagy titkot, hogy a történet ismét a nevekkel játszik, és a további cselekmény leírása nélkül is rögtön kitalálható a címből, hogy Csabi bácsi és Csabás rokonok, amit a novella is elárul a legvégén. A hatodik novellára az olvasót meglepetésként az a bántó felismerés éri, ahogy a társaságról olvas, hogy milyen szűk szerephez jutnak a nők a novellákban: „Betti mint szőke démon, Magda mint fekete párduc... továbbá két nagy mellű lány”. A kötetben nem találkozunk egyetlen árnyalt női karakterrel sem, mindegyikük vagy egyfajta matróna szerepet tölt be, vagy fruskának tűnik, vagy egyszerűen nem más, mint combok és mellek. S bár magyarázhatnám ezt azzal, hogy valamiféle egyszerűsített „meleg szemmel” ír az elbeszélés, mégis fájdalmas a felismerés, hogy ennyi jut a női szereplőknek ezekben a meleg novellákban.

Ísmét külföldre viszi az olvasót a *Macskaétel* című novella. Ez alkalommal a New York-i West Village-ben él magyar főszereplőnk. Ahogy a többi novellában, a magyar fiúnak a

külföld valamiféle Árkádiának tűnik az otthoni viszonyokhoz képest. Ez gyakori toposz a meleg tárgyú irodalomban. Ennek azonban új csavart ad Nádasdy: a novella főszereplője ebben a békés mikroközösségben nem magát a szerelmet találja meg, hanem egy szakítás utóregésével próbál megküzdni.

Az ezt követő *Nagyhideghegy* a kötet leghosszabb írása. Ebben a történetben egy meleg pár megy kirándulásra heteroszexuális barátaival. Nádasdy a szépprózájára jellemző eszközök teljes arzenálját felsorakoztatja. De hiába a nagyobb terjedelem, ezek valahogy mégsem működnek. Ahogy utaznak a szereplők, a novella mégsem halad. Sok már itt a becézgetés, és Nádasdy szinte erőszakosan önti össze a félmondatos belső monológokat, az erőltetetten szellemes párbeszédet, a filmszerűen megkomponált snitteket és a karakterek leírását azokkal az adalékokkal, amelyek a meleg pár magánéletének epizódjait és a két fiú háttértörténetét hivatottak megismertetni. Olyan, mintha poláris és apoláris folyadékokat öntene össze: vannak rétegek, de hiába keverjük, nem állnak össze. Pedig éppen ezekre a rétegekre próbálja kihegyezni a történet csúcspontját, ahogy a többi novellában is. Buki mackó (azaz Bukóca, azaz a ragadványnevéen ismert Bukta) és a „lehetetlen” nevű Csongor (azaz Csocsó) az egymás közti szurkálódások és csendek, de legfőképp a becézgetések révén „buknak le” a hetero barátok előtt. S ugyanúgy, ahogy a nevek is bélyegek, amint ráolvassák a párra, hogy melegek, az irányítás és a cselekvés lehetősége nem az ő kezükben van, hanem a baráti társaság dönt, hogyan tovább. A szexualitásuk, az előbújás miatt olyan helyzetbe keverednek, amilyenbe mások nem, bár olyanok, mint bárki más.

A kilencedik novella, a *Birkahús* a vidéki Molnár Alex–Müller Sándor párosról szól. Működik a névválasztás, amire a karaktereik is felhívják a figyelmet: ők szinte egy és ugyanazok személye, s bár folyamatosan csiszolódnak az elveik miatt, jól olajozott egységként működnek. Erre erősít rá a párbeszéd is, amikor egy pesti joghallgató próbál becsatlakozni – eredménytelenül. „Igyekezett normális kapcsolatkész ember maradni”, de a két fiú sajátos dinamikája, a szurkálódások intimitása ezt nem teszi lehetővé. A vidéki párnak külön véleménye is van a városi melegekről: „Tudod, mi a baj ezekkel? Nem bírnak pasit szerezni, helyette a mozgalomban élnek ki magukat”. A két fiú monogám egysége megbonthatatlannak tűnik érzelmileg, azonban szexuálisan – mint kiderül – mégsem az: a vidéki fiúkat bedarálja a pesti meleg élet, hogy nyitott kapcsolatuk vágyait kiéljék. S bár én drámaian fogalmazok, a novella fájó természetességgel ír erről. Érdekes, hogy – noha a történet időben messze van a közösségi média világtól – az elbeszélés milyen mesterien játszik azzal a ma is égető problémával, milyen nehezen lehet kiigazodni a látszat és a gyakran nem épp kirakatba illő valóság kérdésében.

A címadó *A szakállas Neptun* ismét jól ismert toposzt, az olaszországi meleg turizmust dolgozza fel humoros formában. Négy férfi gyűlik össze a „kőfaszú Neptun” szobra előtt: egy magyar, egy spanyol és egy amerikai–japán pár. A pár amerikai tagja siket – akit zavaró módon nemcsak az elbeszélő, hanem a párja is süketnek titulál. De a novella nem is a politikai korrektségről szól. A spanyol fiút a magyar „kis nemzetközi kurvának” gondolja, mert „csinos” és „csibészes”, a pár angol nyelvű felszólalásait mint a magas labdákat csapják le a pimasz nyelvészpoénok. A humorhoz némi népnevelés párosul, ahogy pénz helyett a négy férfi saját magát dobja be a szökőkútba meztelenül: „Mutassuk meg Neptunnak, hányféle emberfaj van”. Ez szépen rezonál a fülszövegre, de túlmagyarázza: „Emberfaj csak egy van...”. Rengeteg potenciál van a novellában, de ebből a poénból többet is ki lehetett volna hozni – a slusszpoénokat előre lelövi a szöveg.

Az utolsó előtti novella eltávolodik a meleg irodalom toposzaitól, mintha valóban azt akarná bemutatni, hogy a meleg férfiak közötti kapcsolat nehézségei épp ugyanazok, mint bárki máséban. A *Júliusi délután* esettanulmány egy sok lehetőséget rejtő, ámbar addig felszínes kapcsolatáról. Ironikus, hogy épp a kommunikáció hiánya jelenti a bonyodalmat, pedig a szereplők kezében van a telefon. A két beszélgetés közötti túlzott önelemzés

és szorongás nyíltan, mégis tapintatosan árnyalja, miként játszik közre az időzítés mindkét fél oldalán, amikor a kapcsolat az „övön felüli” és az „övön aluli” viszony határán imbolyog.

Felmerül a kérdés: tényleg azt sikerült-e bemutatnia a kötetnek, amiről a fülszöveg ír. A novellák majdnem fele szinte programszerűen, a többsége külföldi irodalomból legalább százötven éve ismert meleg irodalmi toposzok mentén mutatja be a meleg életet magyar szereplőkre adaptálva. És bármennyire is általánosan emberinek tűnik, ahogy frusztrációjukat megélik ezek a férfiak, valahogy mégsem tűnnek „normálisnak” – értsd jól: értékítélet nélkül, amiről a fülszöveg ír: „olyanok mint bárki más”. Hisz a kötet megkülönbözteti önmagát a szépprózától, az egyértelmű toposzokkal specifikus sémákat indít el az olvasóban, és a bonyodalmat is a „mássággal” tudja a tetőfokra vinni. S még ha találunk is megoldást ezek a meleg szereplők, gyakran ez nem tűnik megnyugvásnak.

Mintha erre a dilemmára ajánlana feloldozást az utolsó és talán legjobban megírt novella. A *Ha egyszer kibillen* nem nyúl az egyre látványosabban kivilágó recepthez: nincs szükség becenevekre, szellemeskedésre, a szereplők szándékosan túlírt jellemzésére és háttértörténetére. És a bonyodalmat sem a ráolvasás vagy az előbújás veszélye adja. Szinte lényegtelen, hogy a történet két *meleg* férfiről szól; a novella rendkívül *emberi*. Két ember – bár teljesen egyértelmű, hogy összetartoznak – félreérti egymás szeretetnyelvét. Nem tudnak új szintre lépni: bár kapcsolatuk megérett az összeköltözésre, a cipekedés mellett meg kell küzdeniük még a méretes lelki poggyászukkal is. Persze ez a novella sem mentes teljesen a programszerű érveléstől. Mégis kellő humorral, organikusan szövi bele az elbeszélésbe, hogy a meleg tanár bácsi sokkal férfiasabbnak tűnik az átlagos életet élő tornatanár mellett – értsd: a meleg férfiban nincs semmi nőies. Ugyanilyen organikus végig a két férfi közötti párbeszéd, illetve a meleg és a heteroszexuális rokon közötti dialógus, ami jól megmutatja, hogy szexualitástól függetlenül mindenkinek van helye ebben a családban és világban. Mindennek ellenére semmi didaktikus népnevelés, se szivárványszínű „happy end” nincs a végkimenetelben: kellemesen fanyar humorral mutatnak rá a novella (egyben a kötet) zárószorai, hogy a csiszolódás és egymáshoz való igazodás hosszabb folyamat, de „egyelőre” jó úton járnak.

A kötet összességében egy megrendelésre készült drámafordítás benyomását kelti: a fordító elvállalja, elkészíti a legjobb tudása szerint, majd a darabot színre viszik. A novellák is némi „átfordítás” után kerültek a nagyközönség elé. Ma is sokat mond a meleg férfiak gyakran szomorú lélektanáról. Mindazonáltal szakállasok a novellák. Egyrészt a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek meleg életét bemutató történetek ma inkább korrajzként hatnak, mint ahogy az idő múlásával ez szinte természetszerűleg bekövetkezik a meleg tárgyú irodalommal. Másrészt a kötet gyakran látott toposzokkal dolgozik, újdonságot a magyar szereplőkre való adaptálás hoz, és Nádasdy egy-egy csavarja. S míg elismerően bólogatunk az eredeti novellák első megjelenésének jelentőségére, amelyet elvitatni nem lehet, a most megjelent kötet egy novella erejéig kitekintést és iránymutatást is ad: van még hova fejlődnie a magyar meleg tárgyú prózának.

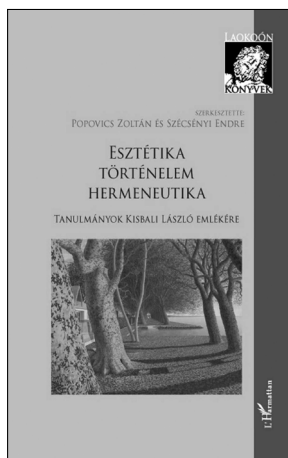
A „NAGY ÁTALAKULÁS”

Popovics Zoltán – Szécsényi Endre (szerk.): *Esztétika, történelem, hermeneutika.*
Tanulmányok Kisbali László emlékére

Noha az *Esztétika, történelem, hermeneutika. Tanulmányok Kisbali László emlékére* című kötet nem nevezi magát *estschrift*nek, mégiscsak e műfajba tartozik, hiszen tanulmányai a tíz évvel ezelőtt elhunyt kiváló tudós munkássága előtt tisztelgnek. Magától értetődő, hogy a *Jelenkorban* írtunk e kötetéről: Kisbali egykor az esztétika szak tanára volt a pécsi bölcsészkaron, s pécsi folyóiratban, a *Janusban* jelent meg 1987-ben egyik legfontosabb tanulmánya, *Ízlés és képzelet: az esztétikai beszédmód kialakulása a XVIII. században* címmel. A *Janus* számai – egyedi módon a magyar folyóiratok történetében – dossziéként jelentek meg, s a dossziében az olvasó három-négy betétfüzetet, minifolyóiratot talált. Kisbali imént említett tanulmánya „Az esztétika forrásvidéke” című, általa szerkesztett betétfüzet előszava volt, amelyet tanítványainak fordításai elé írt. Az egykori hallgatók némelyike a mostani kötetben is szerepel. Kisbali pécsi műhelyének a nevét pedig az a Szécsényi Endre által szerkesztett könyvsorozat – a *Laokoón Könyvek* – viszi tovább, amelynek keretei között az *Esztétika, történelem, hermeneutika* is megjelent.

A rossz *estschrift*eket az különbözteti meg a jóktól, hogy az előbbieknél túl sok szerzője van, olyanok is, akiknek a munkássága alig áll kapcsolatban az ünnepelt tudós életművével, a kötetbe foglalt túl sok szöveg egy része pedig csak az ajánlásával vagy egy lábjegyzettel kapcsolódik az ünnepelthez, de a témájával vagy a módszerével nem. Az így előálló vegyes kötetek írásai szinte sosem vitatják az ünnepelt szellemi eredményeit (mintha nem is ez volna a tudomány alapvető működésmódja), s nem jelölik ki pályája, életműve legfontosabbnak vélt pontjait: azokat, amelyekhez érdemes kapcsolódni, vitatva vagy folytatva az egykori kezdeményezéseket. Az *Esztétika, történelem, hermeneutika* a jobb *estschrift*ek közé tartozik: a kötetnek tizenöt szerzője van, s mindegyikük tanulmánya kötődik így vagy úgy Kisbali művéhez, ha nem a szövegeihez, hát egykori előadásaihoz. Az ő szellemi hatása ugyanis szinte nem is az írásain keresztül érvényesült (feltűnően keveset publikált), hanem előadásain, beszélgetésein, magánlevelein keresztül. Utókorának olvasói csak a szövegeivel ismerkedhetnek meg,¹ de egykori tanítványai és munkatársai emlékezetükben tartják „szóbeli hagyatékát” is.

E gyűjtemény mégsem nevezhető a Kisbali-tanítványok kötetének. Egyrészt mert szerepelnek benne olyan szerzők is, akiket nem tanított (nem is taníthatott, hisz például a kollégái voltak), másrészt mert az egykori tanítványok némelyike ma már más témákkal, más módszerekkel foglalkozik,

¹ Kisbali László: *Sapere aude! Esztétikai és művelődéstörténeti írások.* Szerk.: Szécsényi Endre. Budapest, L'Harmattan, 2009.

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019
266 oldal, 2990 Ft

mint amit egykori tanáráról tanulhatott. Recenziómban csak azok írásait taglalom röviden, akik témájukkal vagy módszerükkel szorosabban kötődnek Kisbali életművéhez – a messzebb távolodók szövegeiről csak kevés szót ejtek. *Sapere aude!* című kötete 2004-ben Moszkvából keltezett, Radnóti Sándornak szóló magánlevéllel zárul, ebből idézek most két mondatot: „hosszú idő után újra ráébredtem, hogy az én hazám – nem, nem a görög antikvitás, hanem – a XVIII. századi modernitás. *Po vengerszki*: a felvilágosodás.” Nos, e „hazát” tekintem azon középpontnak, amely köré koncentrikus körök módjára ívelődnek az *Esztétika, történelem, hermeneutika* egyes tanulmányai; némelyikük belső, némelyikük külső körívként. Mielőtt azonban a belső körívhez tartozó írásokra térnék, néhány bevezetés a külső körív dolgozatairól.

V. Horváth Károly filológiai oknyomozása úgy kapcsolódik Kisbali „hazájához”, hogy Lessing egy színműve 19. századi magyar fordítójának a személyét tisztázza. Gálosi Adrienne a Bauhaus egyik tanára, Oskar Schlemmer színpadi munkáit elemzi – lábjegyzetéből értesülünk arról, hogy „egy készülő nagyobb munka része[ként], amely Lessingtől kiindulva tekint át a »Laokoón-paradigma« változásait”. Két tanulmány is foglalkozik Foucault-val, akiről Kisbali ugyan nem írt, de előadásain gyakran emlegette. Popovics Zoltán a francia szerző felvilágosodás-fogalmának *elméleti* értelmét igyekszik tisztázni aprólékos, belső (a kulturális kontextust mellőző) elemzésével; Cseke Ákos pedig kései műveinek kereszténység-felfogását vizsgálja igazán alaposan. Érdekes, mindkét tanulmányíró megállapítja, hogy Foucault kijelentései a vizsgált témáról meglehetősen ellentmondásosak, ám túteszik magukat ezeken az ellentmondásokon – Kisbali ennél szigorúbb volt, amikor Gadamert rajtakapta filológiai tévedésén.

Cseke tanulmányában túlzásnak (nem alaptalannak, de túlzásnak) gondolom az állítást, miszerint Kisbali *Sapere aude! Kant felvilágosodásfogalmáról* című alkalmi írása „nyilvánvalóan megelőlegezi a »létezés esztétikája« Kantra (és Baudelaire-re) hivatkozó foucault-i fogalmát”. A francia szerző „öngondoskodásról”, „önmagunk létrehozásának” feladatáról írt sorai összefüggnek, miként az érem két oldala, az európai embert kiskorúságban tartó kereszténység meghaladásának szükségességéről és lehetőségességéről szőtt nézeteivel – ezeket ismerteti-elemzi tanulmányában kiválóan Cseke Ákos. Amennyire tudom, Kisbali írásaiban nincs jelen a kereszténységen való túllépés nietscheánus készítése. Figyelemre méltó már említett 2004-es levelének a német filozófust felemlítő szkeptikus kiszólása: „Nietzsche azt mondaná..., de szerintem – szokása szerint – csak elkiabálná a dolgot”. Nem tudhatjuk, mit szolt volna Foucault kereszténység-meghaladási programjához, de szerintem könnyen lehet, hogy azt mondta volna: a francia szerző némiképp „elkiabálta a dolgot”.

Hasonlóan kétségesnek tűnik számomra a párhuzam, amelyet Somlyó Bálint tanulmánya von Kisbali és a Philippe Lacoue-Labarthe és Jean-Luc Nancy szerzőpár (*L'Absolu littéraire*) nézetei között. Mélyen egyetértek azzal, hogy Somlyó az esztétikatörténész Kisbali „talán legfontosabb problémájának” nevezi a paradoxont, miszerint az esztétikai beszédmód létrejöttének 18. századi folyamata olyan végponthoz érkezett el a romantikus elmélettel, amely elzárja az utat önnön történeti kialakulásának megértése elől.² Ha csak egyetlen inspiratív elemet emelhetnék ki Kisbali életművéből, ez a tézis volna az. Somlyó azt írja, a francia szerzőpár Kantig hátrál vissza, amikor a romantika kiindulópontját keresi. „A romantikusoknak nincsenek előzményeik. Legkevésbé épp abban, ami a XVIII. században esztétika néven létrejött” – idézi borzongatóan határozott kijelentésüket. Kisbali ennél bonyolultabbat és érdekesebbet állított: azt, hogy a romantikus teória ugyan az esztétikai beszédmód kimunkálódásának eredményeként jött létre, ám visszamenőleg érthetetlené tette a szövegghalmazt, amelynek a létét köszönhette. Akár azt is mondhat-

² Lásd *Ízlés és képzelet: az esztétikai beszédmód kialakulása a XVIII. században* című tanulmányát: i. m. 64–65.

nám, e szövegthalmaz megértését és e paradox történet magyarázatát hagyta feladatul a tanítványainak és kollégáinak.

Somlyó Bálint tanulmánya oldja meg a kötetben a legelegánsabban a *festschriften* alapvető feladatát: a saját elméleti kérdések összekötését Kisbali egykori kérdéseivel. Írásával – amely a francia szerzőpár műve mellett Walter Benjamin romantikafelfogását elemzi – máris belsőbb körívhez, a Kisbali életműve felől vezető francia ösvénytől a jóval szélesebb némethez értünk. Radnóti Sándor *A táj újkori keletkezése* című tanulmánya – gondolom, „A táj filozófiája” munkacímen emlegetett készülő művének fejezete – Petrarca nevezetes 1336-os hegymászásának értelmezéseit tekinti át, két markáns német interpretációval, Burckhardtéval és Joachim Ritterével (s rendkívül érdekes szakirodalmukkal) a középpontban. Ritter ide vágó tanulmányáról (kötetéről) Kisbali recenziót írt, amely töredékben maradt; Radnóti, mint írja, munkájának folytatására tesz kísérletet a tanulmányában. Az álláspontja röviden az, hogy ugyan Petrarcat illetően a két német szerző tévedett, mert nem az olasz költő fedezte fel a táj esztétikai megpillantását (Burckhardt), s nem volt „a legkorábbi teljesen modern emberek” egyike (Ritter), de a tézisük, miszerint a táj mint önállósult látvány újkori találmány, megáll a maga lábán a rosszul megválasztott példa ellenére is. Ugyanakkor, teszem hozzá már én, „az önmagáért vett tájja” való táj feltalálása után továbbra is festettek utalásos, allegorikus, morális tájképeket.

Ha részcímet adhatnák e bekezdésnek, amely Papp Zoltán Kant-tanulmányát ismerteti, így szólna: „Kant rosszul jár”. Ironikus módon kiváló fordítója meglehetően lesújtó véleményt fogalmaz meg a német filozófus fejtegetéseiről. Ilyen következtetésekhez jut el: „Meggyőződésem szerint az említett furcsaságok (és egy további, nemsokára említendő defektus) súlyosan torzítják, sőt végső soron működésképtelenné teszik Kant ízléstanát.” Nem lévén Kant-szakértő, megállapításait nem tudom vitatni. A kategóriák distinktív elválasztásába és rögzítésébe vetett kanti bizalom óhatatlanul kiárad az azt tárgyaló elemzésre is. Bizonyára igaz, amit Papp Zoltán ír, hogy „a művészetten üdvösen korrigálja az ízlélméletet” a kanti életműben. A magamfajta szkeptikus elmét ugyanakkor nem hagyja nyugodni a gondolat, hogy túl sok és túl sokféle műalkotás – alkotások, amiket valaki valamikor valamiért műalkotásnak tekintett – volt, van és készül ahhoz, hogy lehetséges legyen *tanná* alakítani a róluk megfogalmazható tudást.

Fórizs Gergely dolgozatával Magyarországra érkezünk: Schedius Lajos János a pesti egyetem esztétikatanára volt a 18–19. század fordulóján, latin, német és magyar nyelvű publikációkkal. A tanulmányíró szerint Schedius munkássága – benne itt elemzett zsenielmélete is – a példája Kisbali tételének, „miszerint a »műalkotás öntörvényűségének, az esztétikai tapasztalat eredendőségének romantikus teóriáját« megelőlegezni nem képes esztétikák utóbb »értelmezhetlenné« váltak”. Fórizs ugyan idézett szavaival némiképp átértelmezte Kisbali tézist, de a témája szempontjából érthető módon járt el: az antropológiai esztétika gyakorlatát,³ amely Schedius működését is meghatározta, valóban leárnyékolta utóbb a romantika teóriája. Ugyanakkor e beszédmód – keveredve máshonnan való érvelésekkel – tovább élt még a 19. század második felében is, például Gyulai Pál és értelmezői közössége műveiben. Volt-e zsenielmélete Schediusnak? Fórizs Gergely hathatós segítségével nélkül nemigen lett volna neki. Ha volt, akkor nem az övé volt: a tanulmány remekül mutatja be, miként simította bele – elvi okok miatt, eklektikus filozófushoz méltón, vitatás nélkül – saját írásműveibe más szerzők olykor egymásnak ellentmondó fejtegetéseit, felkínálva olvasóinak a többféle látószög lehetőségét.

Balogh Piroska közös cím alatt valójában két kis tanulmányt közölt a kötetben: két meggyőző példát annak igazolására, hogy a korabeli latin szövegvilág ismerete nélkül nemigen lehet megfelelően értelmezni a 18–19. század fordulójának gondolkodástörténe-

³ Vö. Balogh Piroska – Fórizs Gergely (eds.): *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 / Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*. Hannover, Wehrhahn, 2018.

tét. Az első részben Kisbali nevezetes Gadamer-polémiáját tárgyalja újra, kiigazítva egyes állításait, ám összességében igazolva azt: annak, aki ismeri Kisbali szövegét, igazán lenyűgöző olvasmány. A kritikavita közelében, 1998-ban, *A filológia bosszúja* szelet vetett és vihart aratott; Balogh Piroskának, noha résztanulmánya rátesz még egy lapáttal a Gadamer-bírálatra, más tudománypolitikai helyzetben megjelenve, azt hiszem, már nem kell vihar-tól tartania. Tóth Orsolya írása is két részből tevődik össze: az első részben a rajongás 19. századig tartó fogalomtörténetét követi nyomon – Kisbali módszertani intelmét követve, miszerint az esztétika történetét vizsgálva „egy sajátos nyelv vagy inkább beszédmód” működését kell kutatnunk –, hogy azután a második részben Kölcssey egyik novellájának (*A kárpáti kincstárnak*) az értelmezését bontsa ki mintaszerűen e kulcsfogalom köré építve.

Szentpéteri Márton építészettörténeti írása memoárszerű esszének indul, majd komoly tanulmánnyá változik, s éppúgy példa lehet újkori kulturális jelenségek diákrón, előtörténet-feltáró magyarázatára, mint a rajongás vagy Szécsényi Endre tanulmányában a fenséges fogalomtörténete. Csak ez esetben az építészet nyelvét kell olvasnia a kutatónak, amikor a négy- és ötelemű – németországi és angliai épületeken látható – oszloprendek egykori jelentésére kíváncsi. Akár a fogalomtörténet-írásban, az építészettörténetben is a reneszánszig, majd az ókorig kell gyakorta visszahátrálni: a három görög (ión, dór, korinthoszi) oszloprend fölél helyezett negyedik, a latin a Colosseumon például a római kultúrának a görög fölötti magasabb rendűségét jelképezte. Szentpéteri tanulmányából megtudhatjuk, mi lehetett a jelentése kora újkori egyetemi épületeken Oxfordban vagy Cambridge-ben. Annak idején Nikolaus Harnoncourt beszédszerű zenének nevezte a Mozart előtti évszázadok retorikailag szervezett muzsikáját – ha jól értem, ugyanígy nevezhetnénk beszédszerű építészetnek mondjuk a cambridge-i Caius and Gonville College kapuit és udvarait.

A 18. századi angol esztétikai – vagy inkább proto-esztétikai, hisz az „esztétika” kifejezés elterjedését megelőző – gondolkodás történetével foglalkozó három tanulmány a kötet legjobbjai közé tartozik. Szécsényi már említett munkája arra a kérdésre keresi a választ, hogyan találkozott össze a fenséges fogalmának történetében a Burke és Kant híres művei előtt még elkülönülő két jelentés: a retorikai stílusra és a természeti jelenségekre vonatkozó. E téma sok-sok elágazásába vélhetően könnyű belebonyolódni, és nehéz áttetsző leírást adni róla. Szécsényi azzal a következtetéssel vágja ki magát mesteri módon a vizsgált szöveg-halmazból, hogy e proto-esztétikai szövegvilágban a modern értelemben vett esztétikai helyett valami mást találunk: spirituális, vagy egyszerre spirituális és esztétikai élményt. „[M]inden világiasságuk vagy pragmatizmusuk ellenére nagyon is kétséges tisztán szekuláris szöveggként olvasni őket”, így hangzik – legalábbis számomra – a konklúzió.

Gárdos Bálint, aki annak idején a *Jelenkorban* közölte az angol proto-esztétikai vagy ízlés-filozófiai gondolkodás egyik legfontosabb művének, Addison *A képzelőerő gyönyörei* című esszéjének fordítását, ezúttal az angol szerző Cato-tragédiáját elemzi, fölvázolva mögé a főhős megítélésének ókortól hagyományozódó ellentmondásos történetét. Addison drámáját már a kortársai is ambivalens műnek találták; politikai jelentése, mint egyik értelmezője írta, „rejtély volt és az is maradt”. Gárdos szerint a dráma nemcsak Cato sztoikus hősiességét kérdőjelezte meg, de a példakövetés etikai gyakorlatát is. A tanulmány legizgalmasabb fejezete a példaszzerűség rómaiaktól örökölt modelljének 18. századi végéről szól, részben Koselleck érvelésére támaszkodva: a „múltbeli események modellszerűségének”, „az emberi természet helyeken és korokon átívelő egyformaságának” a hitét ekkor váltotta fel az emberek és események egyediségének a képzete és a történelem filozófiai fogalma. Bizonyára így történt; ám a „nagy átalakulás” (hogy kölcsönvegyem Polányi Károly fogalmát a gazdaságtörténetből) nem tüntette el a kultúránkból a példaszűrséget, legfeljebb a középpontjából mozdította ki: műfajok és emberi gyakorlatok sokasága őrzi ma is.

Hogyan kezdi humán tudományi tanulmányát az eszményi angol szerző? Ahogyan Csuka Botond: tézisének világos bejelentésével. Azaz így: „A tanulmány a brit felvilágo-

sodás során megjelenő modern filozófiai esztétikát az érzékenység anatómiájaként értelmezi, olyan vizsgálódásként, amely az új kísérleti módszer alkalmazásával kívánja feltárni az ember érzéki-affektív képességeinek működéséért felelős természettörvényeket, ezáltal gazdagítva az »emberi természet tudományát« (*science of man*), a kor nagy antropológiai vállalkozását”. Mint látható, Csuka az említett „nagy átalakulás” előtt tartja a maga tárgyát, az „érékenység anatómiájának” a műveit, s egyértelműen fogalmaz e korai esztétika körébe sorolt alkotásokról: „A felvilágosodás esztétikai elméletei nem szépség- vagy művészetfilozófiák, hanem végső soron filozófiai antropológiák”. E tanulmány az érzékenységről – amely jobb, mint bármi, amit erről a témáról magyarul olvastam – Szécsényi írásával összhangban azt is hangsúlyozza már a címében is (*Providenciális esztétika*), hogy a 18. századi angol esztétika műveivel még mindig a Gondviselés érvényesülésének világában járunk.

Angliában a 18. századi aranykort – mint Reményi Édua tanulmányából kiderül – a 19. első felében az esztétikai gondolkodás hiánya, önállóság-vesztése követte, egyidejűleg az esztétikai szempont rohamos társadalmi elterjedésével. E dolgozat, amely a kötet írásai közül talán a legtöbbet örökölt Kisbali cikkeinek humorából, lehetőséget ad az esztétikai gondolkodás történetének nem elméletközpontú nézetére: ami a teória szempontjából lukas időszaknak számít, a társadalomból a hasznosulás, a demokratizálódás, a mindennapivá válás időszaka volt. Összegezve, az *Esztétika, történelem, hermeneutika* kiváló kötet, nagyszerű, hogy elkészült, talán még a „hiperkritikus” Kisbali Lászlónak is tetszene, ha olvashatná. A modern magyar kultúrában ritka jelenség a generációk közötti szellemi folytonosság. A jelentős intellektuális kezdeményezések emlékezete csak nemzedéknyi ideig tart. A saját gondolatmenetek gyakrabban csatlakoznak a nyugati centrumból érkező újabb fejtegetésekhez, mint korábbi hazai elmélkedésekhez. Az *Esztétika, történelem, hermeneutika* azonban fénylő ellenpéllda minderre, még hozzá nehéz, szűkös időkben.

PAPÍRRÓL VÁSZNRA

Sághy Miklós: *Az irodalomra közelítő kamera.*
XX. századi magyar irodalmi művek filmes adaptációi

Az elmúlt évtizedekben bármennyire is a mindennapjaink részévé váltak a különféle adaptációk, a jelenség elméleti-kritikai megközelítéséről viszonylag keveset beszélünk. Létezik azonban egy szempont, amely makacsul tartja magát mind a szakma, mind pedig a laikusok körében: a *hűségelv* alapján történő összehasonlítás mindenki számára magától értetődőnek tűnik. Ha viszont jobban belegondolunk, az adaptációk elemzésekor nem lehet kizárólagos feladatunk, hogy rámutassunk a forrásmű és a feldolgozás közötti hasonlóságokra és/vagy különbségekre, hogy pusztán formai vagy tartalmi szempontok alapján vizsgálódjunk, hiszen könnyen belátható, nem csupán formai változásként értékelhető az a folyamat, amíg eljutunk a forrásműtől az adaptációig. Sokkal inkább azt kell szemügyre vennünk, hogy az alapmű egyes elemeinek újbóli „feltűnése” milyen diszkurzív mezőn belül helyezkedik el: a feldolgozások létrejötte tehát bizonyos értelemben diszkurzív eseményként fogható fel, mely nem függetleníthető az alapműtől, de saját kontextusától sem, amelyben születik.¹ Persze ez nem jelenti azt, hogy a forrásmű és az adaptáció közös elemeit nem *szükséges*, csupán azt, hogy nem *elégészes* vizsgáljunk: Sághy Miklós 2019-ben megjelent kötetének egyik tétje, hogy e berögzült hűségelv ellen szólaljon fel, ám fontos leszögeznünk, hogy mindezt nem a kategorikus elutasítás szándékával teszi.

A hűségelv azoknak a hierarchikus szemléleteknek kedvez, melyek az irodalmi művek elsődlegességét hirdetik a filmmel (vagy bármely más médiummal) szemben. Ez az esszencialista megközelítésen nyugvó felfogás a klasszikus, különféle formákban Arisztotelészig visszavezethető és lényegében a strukturalizmus által is elfogadott *mű*-fogalommal hozható összefüggésbe: a mű lezárt, stabil jelentésegész, melynek lényegi és változatlan tulajdonságai vannak, s ekképpen kérhető számon a feldolgozáson mindennemű változás és változtatás az „eredeti”, esszenciálisnak tekintett műhöz képest. Ha azonban a forrásműre barthes-i értelemben vett *szöveg*ként, azaz nem lezárt, hanem folyamatosan „mozgásban lévő” entitásként tekintünk, úgy a hűségelv alkalmazhatósága rögtön problematikusává válik, hiszen „nyilván a filmrendezők sem »esszenciákat«, inherens műtulajdonságokat adaptálnak [...], hanem értelmezésük, interpretációjuk alapján filmesítik meg az irodalmi »alapanyagot«” (18.).

¹ Az adaptációk „újraprogramozott” befogadásához, a befogadás új, megváltozott kommunikációs szituációkba helyezésének kérdéséhez lásd: Francesco Casetti: *Adaptation and Misadaptations: Film, Literature, and Social Discourses*. In: Robert Stam – Alessandra Raengo (szerk.): *A Companion to Literature and Film*, Blackwell, Malden, 2004, 81–91.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2019
208 oldal, 3000 Ft

Ugyanakkor a forrásmű és adaptáció közös elemeinek, hasonlóságainak vizsgálata mégsem haszontalan, azzal kiegészítve, írja Sággy, hogy „ezek *tényleges* tartalma mindig az egyes adaptációk különböző értelmezéseiben realizálódik” (39.).

Sággy tehát az esszencialista szemlélettel szemben olyan megközelítés alkalmazását javasolja, mely egyenrangúnak tekinti az irodalmi szöveget (mint forrásművet) és a filmet (mint feldolgozást), köztük párbeszédessé viszonyítva, ehhez pedig a bahtyini dialogicitás, a genette-i transztextualitás és a kristevai intertextualitás fogalmait hívja segítségül. Mindezeket szem előtt tartva a szerző álláspontja szerint az adaptációk vizsgálatok nem előre meghatározott, általánosan alkalmazható módszertan követése a célravezető, hanem a kultúratudományok módszerei, mint például a kultuszvizsgálat, a műfajelmélet, az ideológiakritika, a feminizmus, a pszichoanalízis, a narratológia, a stúdió- és intézménytörténet elemzési stratégiai biztosíthatják a vizsgálat keretét, „attól függően, hogy mely jellemvonások, szövegtulajdonságok, illetve »külső«, kontextuális meghatározottságok dominálnak az adott két (vagy több) mű kölcsönviszonyában” (38.).

A nagy ívű, számos szakirodalmi megállapítást mozgósító elméleti bevezetést esettanulmányok követik: Sággy ezekben az elemzésekben ülteti át a gyakorlatba elméleti megállapításait, s nyolc olyan filmadaptációt vizsgál, melyek kisebb vagy nagyobb mértékben merítenek 20. századi magyar irodalmi művekből.

A szerző elsőként Szász János *Witman fiúk* című filmjét vizsgálja. A film, amint azt címe is sugallja, Csáth Géza egyik legismertebb novelláját, az *Anyagyilkosságot* veszi alapul, de más írásából is merít, így nagyjából *A kis Emma*, motivikus szinten pedig a *Trepov a boncolóasztalon*, az *Ismeretlen házban*, *A fekete kutya*, *A béka* és *A vörös Eszti* is feltűnik a feldolgozásban.² Sággy elemzésében a pszichoanalízis a hívószó, s végső megállapítása az, hogy a film kibontja és konkretizációs műveleteivel tisztázza az *Anyagyilkosság* történéseit. Csáth szövegében csupán utalásokat találhatunk az ok-okozati összefüggésekre: többek között a novella heterodiegetikus, deskriptív, értékítéletektől tartózkodó, szenvtelenül tárgyilagos elbeszélőjének félmondataiból következtethetünk a miértekre, míg a film gazdag motívum- és szimbólumrendszerének köszönhetően lényegében minden szál elvarr, minden tisztázatlanságot, bizonytalanságot kiírt, ezért ebben az esetben egyértelmű a dialogikus viszony forrásmű és adaptációja között.

Dömölky János 1987-ben bemutatott *Hajnali háztetők*-adaptációját vizsgálva Sággy arra a következtetésre jut, hogy a forrásmű szerzője, Ottlik Géza körül kialakult kultusz jól láthatóan minőségbeli változást eredményez az adaptációs folyamat során. A filmben például háttérbe szorul a könyvben fontos szerelmi szál bemutatása, viszont a főhős, Bébé rendszerrel szembeni passzív ellenállása annál jelentősebb szerepet kap, hangsúlyozva olyan referenciapontokat is, melyek Ottlik társadalmi szerepvállalására vonatkoznak: ahogyan Ottlik megtagadta, hogy belépjen a Magyar Írószövetségbe, úgy Bébé makacssága és megalkuvást nem tűrő, őszinte véleménynyilvánítása azzal jár, hogy kizárják a Festőszövetségből. A rendkívül termékeny szempontot alkalmazó elemzésben Sággy tehát arra mutat rá, hogy a kultusz jelensége visszahat az adaptációra – a folyamatra és a végtermékre is –, s ennek kapcsán izgalmas lehet a kérdés inverzének boncolgatása is: vajon egy adaptáció mennyiben hathat egy szerző vagy akár mű körüli kultikus jelenséggel is leírható befogadásaktusokra.

² *A kis Emma* többek között az iskolai jelenettel és a kutya felakasztásával, a *Trepov a boncolóasztalon* a boncolás többszöri felemlítésével köszön vissza a filmben. Az *Ismeretlen házban* a nagyobbik Witman fiú egyik mondatában jelenik meg: „mesélj arról a házról! Az ismeretlen házról”. *A fekete kutya* című novellában az apa halott fiát a kutya szemében véli felfedezni, hasonlóképp, mint ahogyan a Witman fiúk, akik apjukat látják a bagoly szemében. *A béka* című novellát az iskolai boncolás jelenete juttathatja eszünkbe, *A vörös Eszti* pedig a névhasználat szintjén jelenik meg, a cselédlányt ugyanis Esztinek hívják.

Egészen más módszertani keretet javasol és alkalmaz a kötet *Sorstalanság*-elemzése: a regény, a filmforgatókönyv, valamint a film elsősorban narratológiai szempontú vizsgálatát követően Sággy megállapítja, hogy Koltai Lajos rendezése zárójelbe teszi a főszereplő-narrátor Köves Gyuri ironikus, néhol groteszkbe hajló látásmódját. Ez önmagában persze nem jelentene problémát, hiszen meglehetősen nehéz feladat egy ilyen jellegzetes elbeszélői hang filmre adaptálása, ugyanakkor a különböző filmnyelvi eszközökkel, többek között a megvilágítással, a filmzenével, a túlkomponáltsággal a visszatekintő, ítéletalkotó, az események tragikusságát a végletekig felerősítő perspektíva válik dominánssá. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a *Sorstalanság* bizonyos értelemben kommersz és sémákban gondolkodó holokausztfilmmé válik, mely nem ad hozzá újat a traumatikus esemény mai elgondolásához. A személyes vallomás helyett tehát a jelen kollektív tekintete és az ebből fakadó elkerülhetetlenül sematikus ábrázolás lesz hangsúlyos: „a *Sorstalanság* adaptációtörténete [...] érdekesen példázza, hogy miképpen válik a tényszerű múltból, pontosabban: az egykori lágerlakó emlékezetéből, (irodalmi) tanúságtételéből kulturális mítosz” (170.).

A Pálfi György rendezte *Taxidermia* – egyébként kitűnő, a test problémáját fókuszba állító – elemzése kapcsán egyetlen rövid kitérőt kell tennünk: Sággy ebben a fejezetben is értő módon vizsgálja az irodalmi alapanyagot, jelen esetben Parti Nagy Lajos *A fagyott kutya lába* és *A hullámzó Balaton* című novelláit. Előbbi textus kapcsán azonban egy apró adalékra figyelhetünk fel, mely bár a filmadaptáció szempontjából nem releváns, az értelmezés szempontjából mégis fontos lehet: *A fagyott kutya lába* esetében ugyanis – elsősorban nyelvi és stílári értelemben – olyan transztextuális utalásokat és transzformációs eljárásokat fedezhetünk fel, melyek egyértelműen reflektálnak Csáth Géza szövegeire. A diagnózis felállításánál a következőket tudjuk meg a novellabeli orvos-narrátortól: „miután sürgősséggel ellátom, traumás izgalma (vasomotio, kéztremor, globus a torokban) nemhogy csillapul, hanem a convulsióig menően fokozódik”.³ Ezek a szakszavak Csáth *Egy elmebeteg nő naplója* címen elhíresült, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* című orvosi esettanulmányában is felbukkannak: „A beteg testsúlyában [...] talán nagyobb ingadozások észlelhetők, de kéztremor, vasomotio nem tapasztalható”,⁴ „[a] gyomortájról a torok felé haladó szorító érzése (globus) van”.⁵ A novellában a tartalékos egyenruhaszabó, Morosgoványi „arca a labium leporinum jellegzetes kifejezését mutatja, pupillák középtágak, egyenlőek, nyelv kissé balra deviál, reszket”.⁶ Csáth anamnézisében pedig a következőt olvashatjuk: „a szemmozgások szabadok. Nyelv kissé balra deviál, reszket”.⁷ A nyugtatószer elrendelése szintén közös pont: *A fagyott kutya lábának* betege „Hypnobromidot kap, továbbá azt rendelem, hogy beszéljen, ahogy tud [...], jól tesz a complexének”,⁸ Csáth szövegében pedig „ágynyugalom mellett egyelőre naponta három kanál Hypnobromidot rendeltetett csillapító gyanánt”.⁹ Mindezek alapján talán nem nagy merészség kijelenteni, hogy a Parti Nagy-szövegeknek a csáthi textusokra való referálása egyértelmű, s ez a közvetett transzformáció, mely a hipertextualitás sajátja, nem csupán bizonyos szavak, szöveghelyek átvételét jelenti, hanem a szövegek tágabb kontextusát is

³ Parti Nagy Lajos: *A fagyott kutya lába*. In: Uő.: *A fagyott kutya lába*, Magvető, Budapest, 2012, 5.

⁴ Csáth Géza: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*. In: Uő.: *Egy elmebeteg nő naplója: Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1998, 60.

⁵ Uo., 27.

⁶ Parti Nagy: i. m., 5.

⁷ Csáth: i. m., 26.

⁸ Parti Nagy: i. m., 8. A szöveghelyen felbukkan a *complex* kifejezés is, mely kitüntetett szerepű Csáth elmeorvosi munkásságában. Meggyőződése szerint ugyanis a személyiség több összetevőre, úgynevezett komplexekre osztható, s ha ezek közül egy megsérül, az épen maradt komplexek a már sérült komplex kárára kezdenek el terjeszkedni.

⁹ Csáth: i. m., 65–66.

figyelembe veszi. Ez pedig jelen esetben – a kötetben is elemzett – orvos–beteg–nézőpont vagy a felek között fennálló hierarchikus viszony (Morosgoványi mint a tudattalan, a testi vágyak, az orvos pedig mint a szellem, az intellektus képviselője), mely Csáth írásművészetében kiemelt szerepet kap. Természetesen Sággy elemzése e megállapítás nélkül is hibátlanul működik, ez az elsősorban szövegszintű egyezésekre utaló adalék ugyanakkor talán árnyalhatja a forrásmű értelmezésének kialakítását.

„Az adaptáció nagyon fontos folyamat. Az a beilleszkedés a környező világba” – mondja *Az irodalomra közelítő kamera* előszavában is említett, 2002-ben bemutatott, Spike Jonze által jegyzett *Adaptáció* című film orchideavadásza. Az itt elsősorban a biológia és evolúció tárgykörére utaló megállapítás persze a művészi adaptáció eseteiben is relevánsnak tűnik: az adaptáció nem csupán az új, megváltozott médium sajátosságaihoz, hanem a „környező világhoz”, saját kontextusához is alkalmazkodik. A kontextuális vizsgálatok relevanciája mellett tör lándzsát Sággy Miklós könyve is, így az adaptációs vizsgálatoknak például a (film)történeti kontextus, a rendező saját, egyéni stílusa vagy a politikai-ideológiai sajátosságok is meghatározó és fontos elemei lehetnek.

Sággy kiváló elemzéseiben (a fentebb említetteken kívül Huszárík Zoltán *Szindbád*, Gothár Péter *Idő van*, Szomjas György *Diákszerelem*, valamint Surányi András *Film* című feldolgozásai kerülnek még szóba a kötetben) sikerrel alkalmazza elméleti előfeltevéseit, a tudományos belátások mellett pedig ki kell emelnünk *Az irodalomra közelítő kamera* más jellegű, de nem kevésbé fontos erényeit is: egyfelől azt, hogy számos kép teszi szemléletessé a filmelemzéseket, másfelől pedig, hogy a kötet egésze élvezetes és olvasható nyelven megírt munka, mely nem csupán a szakma, de az érdeklődő nagyközönség figyelmére is joggal tarthat igényt.

HIRDETÉS

PÉCSI ÜNNEPI KÖNYVHÉT

2020. szeptember 17–20.

Beszélgetések a Művészetek és Irodalom Háza udvarán

Szeptember 17., csütörtök

17:00 – Aknai Péter (az eseményre a Csorba Győző Könyvtár Belvárosi Fiókkönyvtár és Ifjúsági Tanulótér helyszínén kerül sor – Pécs, Király utca 9.)

18:30 – Tompa Andrea (beszélgetőtárs: Ágoston Zoltán)

Szeptember 18., péntek

16:00 – Beck Zoltán (beszélgetőtárs: Pálffy Eszter)

18:30 – Terék Anna (beszélgetőtárs: Mohácsi Balázs)

Szeptember 19., szombat

17:00 – Meliorisz Béla (beszélgetőtárs: Görföl Balázs)

18:30 – Krusovszky Dénes (beszélgetőtárs: Mohácsi Balázs)

Szeptember 20., vasárnap

17:00 – Kiss Tibor Noé és Milbacher Róbert (beszélgetőtárs: Görföl Balázs)

19:00 – Zoltán Gábor (beszélgetőtárs: Ágoston Zoltán)

JELENKOR

HATÁRHELYZETEK

Ljudmila Ulickaja: A lélek testéről

„A testről jóval többet tudunk, mint a lélekről. Senki sem képes megrajzolni a lélek térképét. Csak a határterületet sikerül néha elkapni. Ott, ehhez a határhoz közel, annak arányában, ahogy közeledünk felé, vibrálások kezdődnek, olyan finom részleteket tárva föl, amelyekről szinte lehetetlen beszélni a gyönyörű, de korlátozott nyelvünkön. Kockázatos, nagyon veszélyes közeledés ez. Ám ez a terület, minél tovább élsz, annál erősebben vonz magához” – nyilatkozta Ljudmila Ulickaja a legújabb novelláit (és verseit) tartalmazó *A lélek testéről* című kötet hazai, 2019 végi megjelenésekor.¹ A nyilatkozatot azért éreztem fontosnak idézni, mert a szerzői szándék lényegét fogalmazza meg: Ulickaja ezekben a rövid történeteiben megpróbál a testről és a lélekről szokatlan módon, egymástól elválaszthatatlan tényezőkként beszélni, amelyek kölcsönös egymásraultaltsága ellenére mégis mindenki életében eljön az a pont, amikor a pusztán a földi léthez kapott testtől mint buroktól a lélek elválik, s valahová elrepül...

Hogy hová és milyen módon – ezt dolgozza föl könyvében Ulickaja, aki súlyos betegségen átesve, életkora előrehaladtával így nyilatkozott: „Eljött az idő, amikor számomra ez a téma nagyon fontos lett. Talán az egyetlen fontos téma”.²

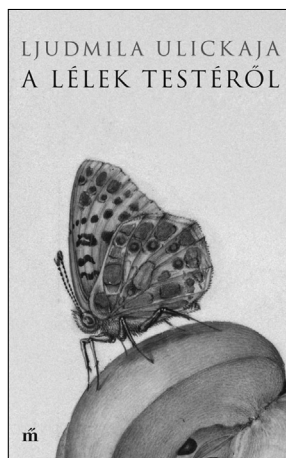
Az írói életműben ez az időfaktor nyilván lényeges tényező, ugyanakkor kétségtelen, hogy a halálközeli állapot, a halál mint határhelyzet végig, a teljes pályafutása során foglalkoztatta Ulickaját. Gondoljunk csak a korai kisregényre, a *Vidám temetésre*, a *Kukockij eseteiben* Tányának vagy egy másik regény címszereplőjének, a tolmács Daniel Steinnek az életből való furcsa távozására. Ám most, ebben a gyűjteményes kötetben Ulickaja az eddig is pedzegetett témát, a halált és az ahhoz fűződő viszonyt egyértelműen fókuszba állítja, s mindehhez nemcsak a saját írói (s nem melleleg biológusi) tapasztalatait hívja segítségül, hanem klasszikus orosz és világirodalmi, illetve filozófiai forrásokból is merít e nagyon nehezen tárgyalható téma feldolgozásához. Így a novellákat olvasva eszünkbe juthat Lev Tolsztoj *Ivan Iljics halála* című elbeszélése, ahol a főhős a véghez közeledve a halála utáni lelki újjászületése reményében kezdi átértékelni az addigi életét és az embertársaihoz fűződő viszonyát.

Ulickaja számára azonban – ha mégoly fontos is a tolsztoji hagyomány –, úgy tűnik, ez még kevés a szerzői törekvése teljes körű megvalósításához. Ahhoz a szándékához, hogy a kötetben az élet és a halál határait elmosva arra világítson rá, hogy az élet vége egyáltalán nem a vég (ha az is, csupán testi értelemben), mert a léleknek más formában való továbbélésére ad lehetőséget.

¹ Az író nyilatkozatát oroszul lásd: <https://ast.ru/book/otele-dushi-novye-rasskazy-848217/>

² Ulickaja nyilatkozatát lásd: <https://calendar.fontanka.ru/articles/8929>

Fordította Morcsányi Géza
Magvető Kiadó
Budapest, 2020
155 oldal, 2999 Ft

A kötet novelláit a határhelyzet megélése, feldolgozása, illetve a határátlépés jellege szempontjából a szerző két ciklusra osztotta. Amíg az első, a *Barátnők* című ciklus szövegei – a hozzájuk mottóként, illetve *Előszó helyett írott Nekem nem kellenek mások...* című Ulickaja-verssel³ indítva – azt tükrözik, hogy a test és a lélek, illetve az élet és a halál határát hogyan képes egyetlen erő, a szerelem (és vele a szeretet) elmosni, addig a második, *A lélek testéről* című, *Egyetlen leckéből sem okultál...* című verssel mint mottóval indító rész a határelmosódás és -megszűnés utáni lehetőségeket tárja elénk.

Az első ciklus novellái közül a *Sárkány és Főnix* azért is nagyon lényeges, mert az egyik főhős, Zarifa földi pályafutása végéhez közeli helyzete kapcsán nemcsak az élet és a halál határát, hanem egy sor más határt is lebont. Ulickaja ugyanis ebben a történetben egy lesbikus párt ábrázol, hősei, a fent említett Zarifa, és a párja, Muszja Amszterdamban törvényesített szerelmét és házasságát bemutatva a társadalmilag inkább elfogadott szerelem határait is áthágja. A két nő összetartozásának erejéről a rákbeteg Zarifát hamarosan testi valójában elbúcsúztatni kénytelen Muszja így gondolkodik: „A »férjem« szót nem is tudta kimondani soha. És soha nem tudta volna elmagyarázni senkinek, kije is neki voltaképpen Zarifa: a védelmezője, a pártfogója, a barátnője, a szerelme? Persze tudta ő jól, hogy a férje csak férfi lehet... De Zarifához foghatóval nem találkozott, se férfival, se nővel, elragadtatásból és hálából bontakozott ki benne a szerelem” (16–17.). Ráadásul Muszja örmény, Zarifa azerbajdzsáni származású, így kettejük különös magánélete, egymás iránt érzett szerelme és elköteleződése felszámolja a mindkettejük szülővárosára, Karabahra hosszú idők óta jellemző nemzetiségi ellentéteket is. Ezt a felszámolást Zarifa halálakor, pontosabban a temetésekör tökéletesíti a szerző, s így a *Vidám temetés* című kisregényével is párbeszédet folytat. Ebben a korai művében Ulickaja a vallási határokat bontotta le, amikor a történet végén a koporsó mellett egy zsidó pap és egy ortodox atya együtt búcsúztatta az elhunyt, amerikai emigráns orosz művészt, a halála előtt katolikus hitre térő Alikot. A *Sárkány és Főnix* temetésjelenetében pedig Zarifát egyszerre siratja Muszja örmény unokaöccse, Asotyik, Zarifa azerbajdzsáni fivére, Szaid, és a pár egy „világprojekten” (16.) dolgozó, mindenféle nemzetiségi és szexuális korlátokat semmibe vevő, azokon túllátó zseniális barátja, Zsenya. Am Zarifa utolsó kéréseinek egyikét teljesítve érkezik erre a temetésre még valami: egy szőnyeg, amely az azeri mitológiában a jót szimbolizáló Főnixet és a rosszat jelképező Sárkányt „gyűrűbe gabalyodva” (26.) ábrázolja. A jót mint az életet és a rosszat mint a halált jelképező szimbólumok összeolvadásának látványa pedig az élet és a halál határának ezen az oldalán maradó Muszjának nyújt vigaszt: igen, ők továbbra is, a szerelmük ereje által összemosódva, kart karba öltve léteznek a határ túloldalára került Zarifával.

Míg Zarifa a betegsége miatt kénytelen átlépni a halál határát, addig az *Alisza halált vesz* című novella hőse önként igyekszik átmenni rajta. Különösebb oka nem lenne rá, az egyetlen, ami miatt erre hajlik, hogy „amikor az életen már nem volt mit tökéletesíteni, beköszöntött az öregség” (28.). S Alisza úgy véli, hogy jobb ezt egy könnyed megoldással kezelni: a megfelelő pillanatban „könnyű halált véve” (32.), azaz magát megmérgezve átlépni a másvilágba. Ennek érdekében fordul orvoshoz, csakhogy az orvossal, Alekszandr Jefimoviccsal kései, nem várt szerelem bontakozik ki közöttük. Az orvos a méreg felírásával a könnyű halál hozójaként, ugyanakkor a szerelmével az élet képviselőjeként fenekestül felforgatja Alisza életét. Hisz az orvosnak pusztán a léte, a jelenléte képes elmosni a két szféra közötti határt. Csakhogy nem Ulickaját olvasnánk, ha a szerelem megtalálásával Alisza határhelyzet-dilemmája egy csapásra megoldódna. Mert az élet, amelyet a szerző

³ A verseivel kapcsolatban Ulickaja úgy fogalmazott, hogy alighanem gyerekkorától fogva ír verseket. Voltak versrészletei a *Médea és gyermekei* című regényében, de azok szerzőségét a hősnőjének „ajándékozta”. Most viszont vállalja, hogy ezek tőle származó költemények. Tehát *A lélek testéről* című kötetben szereplő versei az ő egyfajta *coming out*-ja, hiszen nagyon ritkán jelentetett meg verset.

itt élénk tár, váratlan halálesetekkel és születésekkel érteti meg Aliszával: akár beveszi a mérget, akár nem, élet és halál körforgását se nem irányíthatja, se nem állíthatja meg.

S van még ebben a ciklusban egy novella, az *Áldottak mind, kik...* című, amely a *Sárkány és Főnix*-történethez hasonlóan a határelmosással nem feltétlenül az elhunytak, hanem az ittmaradottaknak segít. Ligyija és Nyina esetében, akik egy velük igazából soha nem törődő tudós nő gyermekeiként, óriási korkülönbséggel világra jött féltestvérekként soha nem szerették egymást, anyjuk halálakor találják egymásra. A tolsztoji *Ivan Iljics halálával* párbeszédet folytató, annak szüzséjét kifordító novellában tehát nem közvetlenül a halálközeli helyzetben lévő döbben rá élete elszalasztott lehetőségeire – bár a tudós asszony egy hátrahagyott kutatási anyaga erre is következtetni enged –, hanem a gyászolók között jön létre a velük mindig is kegyetlenül bánó anyjuk elvesztése után olyasfajta szeretet, amely segít nekik a korábban egymás közé húzott határaik megszüntetésében.

A második részhez, azaz a határátlépés jellegéről, lehetséges módozatairól szóló ciklushoz a szereteten és a tolsztoji bölcsesség alkalmazásán túl Ulickaja újabb művészi és filozófiai hagyományokat is működésbe léptet. Mindenekelőtt a Bahtyin kifejtette karneváleméletet, amely a népi és a mitológiai gondolkodásmódra támaszkodva arra világít rá, hogy a halál nem önálló, független jelenség, hanem az újjászületés körforgásába illeszkedik, s elválaszthatatlan az élettől.⁴ Ennek a hagyománynak a megvalósulását látjuk a kötet második ciklusában, amikor a legkülönfélébb élethelyzetekben lévő hősök: a harmincéves kora ellenére még mindig az anyjával élő fiatalember, az elvált asszony, az emlékezetkiesésben szenvedő könyvtárosnő, a patológus, egy biológiai laboratóriumban dolgozó lány⁵ stb. egytől egyig eljut a sorsfordító pillanatot jelentő halálig, vagy kapcsolatba kerül vele, ám a bahtyini körforgásnak és újjászületés-elméletnek megfelelően a halál számukra nem valami szomorú és nyomasztó dolog, hanem új távlatok megnyílásának a lehetősége. Nem lehet nyomasztó, hiszen nem a vég jön el, pusztán a hősök átváltozása történik meg.

Ulickaja nem melleleg a hősei végső határhelyzet előtti – sűrű határátlépésekkel teletűzdelt⁶ – életét is ábrázolja, épp azért, hogy lássuk: kinek miért fontos – egyenesen megváltás – távozni egy másik dimenzióba. Toliknak, a fényképésznek, aki világ életében az anyja szoknyája mellett csücsült, s mindig mindenben az utolsó volt, a fotózásra rátalálva sikerül életében először átlépnie saját határait: „Tolik életében eljött a pillanat, amikor már nem ő volt a folyton lemaradó, a közepes tanuló, hanem a profik között is előkelő helyen szerepelt. És bár még mindig ugyanabban a társbérletben lakott, ugyanott, a Maroszejkán, ugyanúgy az anyjával, és azt ette, amit ő még mindig nem tanult meg nor-

⁴ Bahtyin elméletét lásd bővebben: Mihail Mihajlovics Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford. Könczöl Csaba. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 138., és *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba és Raincsák Réka. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 17–19.

⁵ Egy biológiai laboratóriumban gyakornokként elhelyezkedő Zsenya történetével megismerkedve a magyar olvasó érdekes párhuzamra lehet figyelmes. Az egyik vágóhídra a kutatáshoz felhasználható mirigyekért küldött lány hirtelen olyan miliőben találja magát, amely Enyedi Ildikó *Testről és lélekről* című filmjének környezetét idézheti fel. A *külföldi nő* című történetben pedig egy másik közös motívumra figyelhetünk fel: a novellában szereplő házastársak egymástól távol ugyanazt az álmod látják, akárcsak Enyedi filmjének főszereplői. Különösen izgalmassá teszi a párhuzamot, hogy a film férfi főszerepét az Ulickaja-kötet magyar fordítója, Morcsányi Géza alakítja.

⁶ A határok kapcsán Ulickaja egyik, magát megnevezni nem kívánó kritikus a így fogalmazott: „Az életünket élve folyamatosan határokból ütközünk – belsőbe, külsőbe, feltételezettekbe és reálisakba. A határok kitágulnak, elmosódnak, legyőzhetők, tiszteletet követelnek. Hogy mi magunk milyeneket állítunk fel, azt meghatározza az államunk, a társadalmunk és a tradícióink. Ulickaját ennek a határfogalomnak éppen ez a filozófiai és humanista felfogása foglalkoztatja.” Lásd: <https://yandex.ru/turbo/s/ast.ru/news/novaya-kniga-lyudmily-ulitskoy-o-tele-dushipogranichnye-razgovory/>

málisan megfőzni, a ruháit addig hordta, amíg le nem szakadtak róla, új holmikat csak végszükség esetén vásárolt, viszont már egészen tekintélyes fényképezőgép-gyűjteménnyel rendelkezett. Nem volt szüksége semmi másra. És senki másra...” (117.)

S mivel nem volt szüksége senki és semmi másra, egy szép napon, amikor a Parkinson-kór, s az ezzel együtt járó kézremegés miatt már amúgy is nehézségeket okozott számára hivatása művelése, hívogatni kezdte egy korábbi fotó. „Hívta a kép, és érezte, hogy most végre bele tud lépni. Befogadta a kép, a táj képe. És a legkülönösebb, hogy nem volt keret. Most már végképp nem volt rá szükség...” (122.)

Tolikhhoz hasonlóan egy őt és a memóriáját megtámadó betegség, az Alzheimer-kór készíti a mindig naprakész és minden adatot folyton fejben tartó könyvtárost, a *Szerpentin* című novella Nagyezsdáját arra, hogy átlépje a határt, s ezzel olyan dimenzióba kerüljön, ahol nem a véget nem érő tanulás, hanem a tökéletes tudás világának lakója lehet. Egy „okos káosz” (150.) hívta magához, ahol „a csillogó világnak nem volt határa. Úgy alakult, formálódott, szélesedett és kanyargott, mint egy szerpentin...” (150.).

Az idős Valentyin Ivanovics pedig a *Kettesben* című novellában szintén nem véletlenül vágyik egy új és tökéletes dimenzióba, miután a végső határátlépése előtt – bár már csak vágy formájában – újra osztályrészéül jut egyfajta tökéletes határelmosódás. Álmában találkozik egy fiatal lánnyal, akivel a szexuális egybeforrás teljességét éli át: „Most haladt Gulja felé, már benne volt, az meg őbenne, szorosan, nedvekben ázva ölelték egymást, már közel járt, már elérte őket a kölcsönös föloldódás érzése, amikor végképp eltűnik a testek közti határ, és a magát megadó, a másiknak teljességgel átengedő hús végső diadalának jeleként, az erekben lüktető vér dübörgésétől kísérve, egymás felé tör két patyolat-tiszta áramlás – az élet forrását hordozó, örökbecsű, sűrű nedv az egyik, és az üdvözlet, a meghívás, a befogadás vize a másik” (105.). S e teljesség megélése után nincs is azon mit csodálkozni, hogy Valentyin Ivanovics nem kel föl többé az álmából.

A bahtyini tradíciót követve a lélekvándorlás és a más formában való újjászületés témája ihlette a *Vava* és az *Aqua allegoria* című történeteket. Míg az elsőben egy plüsskutya egy családon belül, nemzedékről nemzedékre vándorolva egyszer csak egy emberben, egy újszülött csecsemőben reinkarnálódik – legalábbis az egyik szereplő, Szása véleménye szerint, aki Dannyil Andrejev lélekvándorlás-elméletével próbálja ezt a maga számára igazolni, még akkor is, ha a novella utolsó mondata minderre ironikusan reagál: „hogy ez az elmélet csak kevéssé valószínű, az Szását egyáltalán nem zavarta” (130.) –, addig az *Aqua allegoria* hőse, Szonya Szolodova fordítva: emberből változik át valami másfajta létezővé, hogy a válása után elviselhetetlennek érzett létezéséből egy szebb világba léphessen. Lepkévé változik, így repül át egy másik szférába: „röpködtek körülötte a hozzá hasonló lepkék meg másfélék is, nagyobbak, rikítóbbak. Volt, akit fölismert. Mindenekelőtt az első tanítónőjét, Margarita Mihajlovnát – nagyon nagy volt, vörösetarka színével rókalepkére hasonlított, és pöffeszkedve, lassan szállt, kerülve minden könnyelmű csapongást. Könnyű és vidám volt a lég, csak az erős gyümölcsszag volt sűrű, és az almaillat néha őszibarackra változott, az őszibarack meg szamócára” (102.). S az Ulickaja kifejtette, klasszikus tradíciókat követő halál-felfogás összegzésekként is felfoghatjuk ennek a történetnek az utolsó mondatát, amely így hangzik: „Kafkai rovaroknak nyomuk sem volt sehol” (102.). Vagyis a szerző az élet és halál határait elmosó határátlépésnek a mindenféle abszurd és bizarr következmények nélküli formáját hirdeti, még egy hagyományt, a görög filozófus, Epikurosz gondolatát sorvezetőként használva, s azt a 21. századra transzformálva: „A bölcs nem menekül az élettől, és a haláltól sem fél”.⁷

⁷ Epikurosz levele Menoikeuszhoz. In: *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény*, I. kötet (Epikurosz); Tankönyvkiadó, Budapest 1958, 96.